

ASGJË TJETËR NUK KA RËNDËSI

nga Patricia St John

Kjo histori e fuqishme dhe prekëse është krijuar në bazë të ngjarjeve reale në konfliktin e hidhur të Libanit. Lamia dhe familja e saj rrëmbehen në luftime, me pasoja tragjike. Lamia lufton kundër urrejtjes që kërcënon ta shkatërrojë, deri sa ta kuptojë që falja dhe dashuria janë gjërat më të rëndësishme. Asgjë tjetër nuk ka rëndësi.

Patricia St John, e cila është bërë tashmë një autore shumë e dashur për fëmijët, tani u drejtohet lexuesve adoleshentë dhe të rritur.

Titulli i origjinalit
Nga
Beton
ISBN
Përktheu
Redaktoi

Nothing else matters
Patricia St. John
Scripture Union, Milton Keynes, 1982
0 85421 972 2
Dan Baynes
Viola Baynes

Hyrje

Kjo histori zhvillohet në Libanin e sotëm, një vend që ka vuajtur tragjikisht nga ngjarjet në Palestinën fqinje. Gjatë shumë viteve populli i Libanit ishte ndarë në dy komunitete me pak a shumë të njëjtën madhësi – gjysma prej tyre ishte e krishterë, gjysma myslimane – dhe këto grupe kishin bashkëjetuar në paqe, dhe kishin marrë pjesë që të dyja në pasurinë e kombit dhe në qeverisjen e vendit. Por dalja në skenë e Shtetit Hebre në jug, dhe konflikti i hidhur që pasoi midis Izraelit dhe Palestinezëve, u derdh edhe në Liban. Kampet e refugjatëve janë ngritur nga organizatat e OKB-së dhe lëvizja Organizata për Çlirimin e Palestinës është rritur brenda këtyre kampeve. Që atëherë ata kanë vendosur qendra të stërvitjes ushtarake për aktivitetet e komandos.

Më në fund lufta shpërtheu në vitin 1958 dhe përsëri në 1975 midis dy palëve, ‘të krishterë’ dhe ‘myslimane’, që përshkruhen shpeshherë si ‘e djathta’ dhe ‘e majta’ përkatësisht, dhe kjo çoi në një luftë civile jashtëzakonisht mizore, që mbaroi vetëm pjesërisht falë ardhjes së të ashtuquajturës Forcës së Paqes në fund të vitit 1976. Emërtimet ‘e krishterë’ dhe ‘myslimane’ nuk janë krejtësisht të sakta, sepse secila palë përfshin ata që nuk e marrin seriozisht fenë apo që kanë një ide shumë të kufizuar për domethënien e saj. Në rrënjë të luftës është politika, por faktori i fesë e bën konfliktin veçanërisht të hidhur dhe të vështirë për t’u zgjidhur.

Shumica e të krishterëve në Liban, duke përfshirë personazhet kryesore të këtij libri, i përkasin kishës Maronite e cila udhëhiqet nga Patriarku i saj, por ka edhe bashkësi me kishën katolike romake. Maronitët janë gjithashtu një parti politike shumë e fortë, që premtion të ruajë pavarësinë e Libanit. Ata kanë ushtarakët e vet dhe kanë përbërë shtyllën kurrizore të rezistencës ndaj forcave të tjera të kombit dhe atyre të huaja që janë përfshirë prej vitesh në luftim në Liban.

Në këtë libër, historia e Mumit është e trilluar, ndonëse shumë foshnja janë gjetur të gjalla nën trupat e nënave të tyre dhe fatmirësisht disa prej tyre janë birësuar. Pothuaj të gjitha incidentet e tjera janë nxjerrë prej kronikave historike të atyre muajve, ose janë përshkruar në bazë të eksperiencave të vërteta të atyre që shpëtuan.

‘Lamia, ku është vëllai yt?’

Lamia gjashtëmbëdhjetë vjeçe reagoi e shushatur, sepse i ati i saj, që ishte gjithnjë një person disi i ftohtë dhe i largët, kishte folur më prerazi se zakonisht. Ai qëndronte tek dera e hapur, i veshur mirë, me valixhe në dorë, dhe donte një përgjigje të menjëhershme.

Lamia uli tasin e kosit që po hante dhe e vështroi të atin në sy.

‘Nuk e di, o Ba,’ iu përgjigj qetësisht. ‘Mbase doli shpejt.’

‘Gjepura! Në krevatin e tij s’ka fjetur njeri, dhe mos më gënje se e di që ti e di.’

‘Jo, Ba, unë nuk e di se ku është. Por po qe se nuk ishte në shtëpi mbrëmë, atëherë mendoj se ai do të ketë fjetur tek shtëpia e Hanit.’

‘Ashtu ë! Atëherë qenkan të dy apo jo? Edhe ti!’ Sytë e tij shkrepën nga zemërimi. ‘Budallenj, kështu jeni të gjithë, se jetën e shisni për pak orë qejfi! Po për nënën tënde s’ke merak fare? Nëse takon vëllain, thuaji se kam diçka për t’i thënë atij – dhe mos u vono për në shkollë.’ Ai u kthye në thembër me vrull dhe iku. Një çast më vonë ata e dëgjuan kur mbylli fort derën e Mercedesit të tij dhe doli nga oborri.

Sami njëmbëdhjetë vjeç dhe Huda tetë vjeçe vështruan me kureshtje motrën e tyre, fytyra e së cilës ishte zbehur mjaft. Ata ishin ulur së bashku dhe po hanin mëngjes në ballkon nën hardhinë e madhe të thurur që për pak kohë do të lëshonte gjethe. Ata po hanin kos dhe ullinj dhe bukë të nxehtë të shkrifët, ndërkohë që dielli agonte mbi ultësirën midis majave të maleve, duke i mbuluar me ngrohtësi dhe dritë.

‘Ku është Amini?’ pyeti hapur Sami. ‘E dimë që ti e di dhe ne duam ta dimë gjithashtu. Mos ka shkuar në luftë? Na thuaj!’

‘Po qe se ka ikur për të luftuar është më mirë që ti të mos e dish, biri im,’ tha zëri i nënës së tyre pas tyre. Ajo mbante një tabaka me filxhane kafeje, dhe u ul pranë tyre. ‘Ai, Ai!’ vajtoi ajo. ‘Edhe ai është kaq i ri dhe i mirë! Po këta të rinj, sa dëgjojnë automatikun bëhen si kuaj që kruajnë tokën se mezi presin betejën. Luftën e kanë në gjak; ai nuk do të na bindet... dhe gjithçka për një zënkë peshkatari! Ne jetojmë në ditë të këqija.’

‘Jo, Ma, jo për një zënkë peshkatari! Është shumë, shumë më e madhe se kaq. Çdo i ri duhet të jetë gati. Por sido që të jetë puna, unë nuk luftoj, vetëm stërvitem.’ Edhe Amini kishte kaluar nëpër shtëpi pa e ditur njeri dhe qëndronte përpara tyre. Fytyrën e kishte të lodhur dhe të pistë vija-vija, krahët i kishte me graso, por ai qeshi ndërsa u ul dhe vuri krahun rreth belit të së ëmës; edhe ajo qeshi, sepse ky djali i saj gazmor nuk mund të refuzohej, dhe ajo nuk mund ta prishte këtë çast me mospëlqimin e saj.

‘Shko lahu menjëherë,’ i tha, duke u përpjekur të fliste me rreptësi por pa sukses. ‘Ti ke kohë vetëm për të ngrënë para se të vijë autobusi i shkollës!’ Dhe ajo iku me nxitim në kuzhinë ku derdhi gjithë dashurinë e zemrës së saj si dhe disa lot në omeletën dhe kafënë që ajo bëri gati për të.

Të vegjëlit ikën me nxitim për të marrë librat dhe për t’u veshur me uniformat e tyre, por Lamia vazhdoi të rrinte ulur, me njëfarë serioziteti në sytë e saj të errët, duke vështruar drejt malit ende në hije. Ishte fillimi i Prillit dhe tarracat që ngriheshin nga qyteti ishin gjithë ‘shkumë’ lulëzimi, të mbuluara nga ullinj të hirtë dhe të argjendte, me vila të bardha që ngriheshin mbi harlisjen, shkallë pas shkalle, duke mbuluar tërë malin. ‘Çfarë vend i bukur është!’ mendoi ajo. ‘Peshkatarët le të luftojnë për të drejtat e tyre, refugjatët le të shkrepin armët e tyre, kjo s’ka për të na prekur, jo. Ne jemi të pasur dhe të sigurt dhe të lumtur,’ dhe ajo u kthye për të buzëqeshur përpara të vëllait që ishte kthyer, i pastruar dhe gati për shkollë, dhe po përllante mëngjesin. Ata ishin vetëm dhe që të dy ishin shumë të vetëdijshëm për atë njësi frymërore që ekziston midis binjakëve.

‘S’besoj se do presim shumë kohë,’ tha Amini papritur, sikur mendimet e tij të ishin dhe të sajat, ‘dhe duhet të jem gati. Kur të vijë koha, do të rrezikohet trashëgimia jonë, nënshtetësia jonë, si dhe besimi ynë i krishterë. A nuk mund t’i bindësh prindërit tanë për këtë? Të gjithë do të kemi një rol për të luajtur.’

‘Mami e kupton,’ iu përgjigj Lamia, ‘por Babi jo. Ai të do për biznesin, për më tepër ai mendon se ti je shumë i ri.’

‘Nuk do të ketë biznes nëse nuk qëndrojmë të patundur. Në partitë Myslimane dhe Palestineze ka djem më të vegjël se unë, që po stërviten dhe vishen me uniforma. Miku im Kamal, që banon në periferi të kampit, ka një automatik dhe di ta përdorë.’

‘Një automatik? Po ti, Amin?’

Ai qeshi. ‘Sigurisht që kam, o motër e vogël, përndryshe si do të stërvitesha që të luftoj? Por kjo nuk ka pse të përmendet. Atë e lë bashkë me uniformën time tek shtëpia e Hanit në fund të rrugës. Atje fjeta pak orë sot në mëngjes. Ja se po na vjen autobusi. Gati është Sami?’

Ai mori çantën e shkollës, dhe shkoi në kuzhinë për të puthur nënën e tij, dhe doli në shtegun e kopshtit me hapa të mëdha, dhe Sami e ndoqi me hapa të vogla. Pak minuta më vonë Lamia dhe Huda vrapuan drejt autobusit tjetër, dhe u kthyen tek porta për një çast që ta tundnin dorën duke i thënë mirupafshim mamasë.

Që të katër kishin dalë në këtë botë të re dhe kërcënuese, dhe e ëma qëndroi tek parmaku duke i vështruar. Ajo nuk i ndiqte dot as edhe në mendimet e saj; sepse ajo kishte tetëmbëdhjetë vjet që kishte ardhur në shtëpi si nusja adoleshente e një burri që e njihte shumë pak, ngaqë dasmën ia kishin rregulluar prindërit e saj. Por ajo e kishte kryer detyrën; ishte bërë një amvisë e shkëlqyer dhe i kishte lindur fëmijë të shoqit, dhe si shtesë, kishte mësuar ta donte burrin e saj të heshtur tregtar. Përveç vizitave në familje

dhe në kishë, ajo dilte rrallë përveç në dyqanet aty afër, dhe ajo kishte gjetur kënaqësi të thellë dhe krijuese në shtëpinë e bardhë bashkë me kopshtin e saj të gjerë. Ideja e saj për lumturinë ishte era e bukës kur piqej, kundërmimi i grurit të shtypur dhe perimeve të freskëta, të qeshurat e fëmijëve të shëndoshë dhe të ushqyer mirë, rreth saj; dhe shumë më e madhe se çdo lumturi tjetër ishte afërsia dhe gazi i djalit të saj Amin – i pari dhe drita e syve të saj. Po, jeta e kishte trajtuar mirë nënën, dhe sa herë që punët nuk ia dilnin mbarë ajo kishte kryqin e varur në mur. Ajo mendoi që në këtë rast do të ishte gjë e mirë të binte në gjunjë përpara kryqit, dhe mendimet e saj fluturuan përsëri tek Amini. Ai e kishte gjetur duke parë lart tek kryqi, dhe i kishte thënë me zërin e tij të dashur dhe tallës:

‘Ti je supersticioze, o Ma. Si mund të të ndihmojë ajo copë druri?’

‘S’është ndonjë copë druri,’ iu përgjigj e shushatur dhe e tronditur. ‘Është kryqi ku vdiq Jezusi, dhe unë i lutem atij.’

E qeshura u shua në sytë e tij, dhe ai e vështroi solemnisht figurën e vogël, të zbehtë dhe të shterur. ‘Gjithmonë një Krisht i vdekur!’ i tha më në fund. ‘Vallë mund të na ndihmojë një Krisht i vdekur? A mund t’i japë fund luftës ajo figurë e vogël prej druri me duar të gozhduara?’

Ajo nuk mund t’i jepte ndonjë përgjigje bindëse atëherë, por ishte shqetësuar për të dhe kishte shkuar fshehurazi tek kisha në shpatin e malit për të ndezur një qiri për të dhe për t’u lutur përpara kryqit të madh. Tani ajo u shqetësua përsëri dhe dukej se një frikë e ftohtë shtrëngonte zemrën e saj. Ajo dinte për politikën më pak sesa binjakët e saj, por e dinte që zënka e peshkatarit nuk ishte në fakt ndonjë çështje e vogël. Një njeri i mirë, që kishte dalë në krye të mbrojtjes së të varfërve, kishte vdekur nga plagët e tij; makinat ishin djegur, dhe rruga e madhe për në jug ishte bllokuar nga automatikët dhe nga gomat e ndezura flakë. Kur ushtria kishte ndërhyrë, gjashtëmbëdhjetë vetë kishin vdekur në përplasje, dhe në të dyja palët ishin zemra që ende digjeshin nga urrejtja dhe hakmarrja.

Ajo pa se po dridhej. Ndoshta ata mund ta bindnin Aminin të tërhiqej. Fundja ishte vetëm gjashtëmbëdhjetë vjeç, shumë i ri për t’u përfshirë mirë. Sigurisht vala e dhunës nuk e arrinte dot shtëpinë e tyre paqësore, që mbrohej nga lindja nga vargmali i Libanit dhe nga jugu nga portokallishtet.

Por midis portokallishteve dhe jugut të përpirë nga lufta ishin ato qendra të njerëzimit që gëlonin, të keqtrajtuar dhe të mërguar: kampet Palestineze.

Dreka e së dielës ishte gjithmonë një kohë paqësore. Roma, Lamia dhe dy fëmijët më të vegjël shkonin zakonisht në Meshë në kishën Maronite në shpatin e kodrës ndërsa Amini dhe i ati flinin për të larguar lodhjet e javës së sapokaluar, dhe në mesditë e gjithë familja hanin së bashku në ballkon. Ishte ora më e pëlqyer e javës për Rosën, sepse askush nuk nxitohej dhe ajo mund ta ushqente të gjithë familjen në të njëjtën kohë me ushqimin që e kishte bërë gati kryesisht të shtunën, dhe kështu ajo ishte e lirë të ulej dhe të merrte pjesë në ngazëllimin e të gjithëve dhe në bisedat familjare.

Por sot Amini nuk do të hante bashkë me ta, gjë kjo që e zhgënjeu Rosën së tepërmi, sepse ajo kishte zbuluar se gatuante veçanërisht për të. Ai i ishte bindur të atit pa dashje, dhe qendra lokale e stërvitjes ushtarake kishte një javë që nuk e kishte parë; por sot Udhëheqësi i Partisë së tij do të përuronte një kishë të re nga perëndimi i lumit. Aminin nuk i jepej mundësia shpeshherë për të parë heroin e tij por këtë të dielë ai dhe Hani do të qëndronin në turmë, dhe ndoshta njeriu i madh do të hidhte shikimin në drejtim të tyre dhe ta dinte, nga sytë e tyre të ndriçuar dhe fytyrat e reja të palëkundura, që të paktën dy prej ndjekësve të tij ishin gati të jepnin jetën për çështjen.

Amini iku mjaft shpejt, i veshur me kujdes për këtë rast. Ai i kishte nxirë këpucët deri sa të shkëlqenin dhe nëna e tij e kishte shtypur kostumin e tij deri sa të dukej i ri. Asaj i vinte mirë për këtë ekspeditë ngaqë ai nuk para shkonte në kishë, madje edhe fytyra e të atit u bë më pak e rreptë, me një buzëqeshje të vogël krenare ndërsa i biri i tha mirupafshim me respekt.

Mëngjesi kaloi në qetësi; Rosa u ul në ballkon, duke prerë perimet për drekë, fëmijët luajtën në kopsht, dhe Lamia iu përvesh detyrave të shtëpisë; por pa e ditur pse ajo nuk u përqëndrua dot. Diçka nuk shkonte. Atje, në sallën e ndenjjes, ku disa rreze dielli qorre krijonin trajta në qilimin e pasur prej Damaskut dhe drita ishte ende e freskët dhe e dobët dhe era ishte e rëndë nga kundërmimi i luleve të portokalleve dhe të jaseminës, një pjesë e saj po bërtiste nga dhimbja dhe frika, dhe ajo e dinte se cila pjesë ishte. Kjo i kishte ndodhur dhe më parë, por kurrë kështu. Binjaku i saj nuk kishte vuajtur asnjëherë në këtë mënyrë.

Por ajo nuk mund të bënte asgjë kështu që u ul duke pritur, duke shtrënguar duart, dhe pas pak ajo shkoi tek e ëma në kuzhinë dhe e ndihmoi të priste majdanos dhe të shtypte grurë. Vetëm kur e ëma kishte dalë për një çast nga dhoma, ajo dëgjoi një pëshpërimë të fshehur, dhe u kthye për të parë Hudën që i bëri shenjë me dorë përmes një vrime në derë.

‘Hajde,’ tha Huda pa frymë, duke ngritur fytyrën e saj të bardhë dhe të trembur. ‘Hajde shpejt! thotë Amimi. Hajde dhe mos i trego askujt. Ai po ulet nën portokallet, dhe, Lamia... të tregoj një gjë?... Ai po qan!’

Lamia vrapoi. E gjeti, siç i kishte thënë Huda, të ulur nën një portokall, me kokë në duar. Kur e dëgjoi se po vinte, ai ngriti fytyrën; sytë i kishte të errët nga tragjedia. Rrobat e tij binin erë baruti.

‘Lamia,’ i pëshpëriti, ‘erdhi ora... duhet të shkoj... mendoj se të gjithë do të duhemi... por njerëzit tanë u treguan tepër mizorë dhe të dhunshëm. S’kishin pse ta bënin...’

Ai u drodh dhe i shtypi sytë me duart sikur po përjashtonte ndonjë pamje të tmerrshme.

‘Çfarë bëne, Amin?’ e pyeti Lamia. Por edhe ajo ndjeu tmerrin dhe nuk donte të dëgjonte.

Shprehja e djalit ishte e tmerruar.

‘Na sulmuan jashtë kishës dhe bodigardi i udhëheqësit tonë ra i vdekur. Nuk shihja dot... isha në periferi të një turme të madhe, dhe të gjithë ia mbathëm drejt lumit. Njerëzit bërtisnin, bënin zhurmë, inatoseshin jashtë mase. Atëherë erdhi një autobus në rrugën që të çon në Kamp... Ushtarakët tanë u rreshtuan në të dyja anët e rrugës dhe hapën zjarr... i pashë përmes xhamave të thyer... burra, gra dhe fëmijë – klithnin, vdisnin, pritëshin nga xhamat... nuk pushuan së qëlluari... Oh, Lamia, s’është luftë kjo, është vrasje, dhe tani shumë njerëz do të vdesin... duhet të shkoj...’

‘Ku të shkosh, Amin? Ti je i gjithë i ftohtë dhe dridhesh. Eja tek Mami dhe çlodhu.’

Ai tundi kokën me vrull. ‘Jo tek Mami!’ i tha. ‘Po e pashë Mamin, dorëzohem. Tregoji ti... ti e di ç’t’i thuash, Lamia. Eja me mua tek shtëpia e Hanit.’

Ai po fillonte të rimëkëmbej dhe të mblidhej, dhe ajo e dinte që do të ishte kot të përpiqej ta përmbante, kështu që e ndoqi në rrugën anës shtëpisë. Dukej se lajmi ishte përhapur. Njerëzit qëndronin duke pëshpëritur në grupe të frikësuara dhe disa po mbronin vitrinat e tyre me dërrasa.

Në shtëpinë e Hanit gjendja ishte e qetë, sepse prindërit e Hanit kishin ikur për të kaluar ditën me vajzën e tyre të martuar dhe Hani, i vogli, ishte vetëm në shtëpi. Ai erdhi tek dera me uniformë ushtarake, me automatik në dorë, dhe me pamje çuditërisht ‘të moshuar’ në krahasim me moshën e tij shtatëmbëdhjetë vjeçe. Fytyrën e kishte serioze por ai dukej më pak i tronditur se sa Amini.

‘Shpejt!’ i tha hapur. ‘Ne na pret Qendra. Rrobat i ke aty brenda. Shpejto që të ikim.’

Por kur u la vetëm me Lamian, shprehja e tij ndryshoi. Ajo nuk e kishte njohur mirë asnjëherë; ishte thjesht shoku i Aminit. Por papritmas fytyra e tij u zbut dhe ai dukej se donte t’i tregonte diçka ndërsa qëndronte atje duke prekur automatikun me droje.

‘Do luftosh?’ i pëshpëriti ajo.

Ai uli kokën. ‘Them se po; sigurisht do të ketë reprezalje... ishte një vepër të çmendurish!’ Ai vështroi nga dritarja. Shtëpia e tij qëndronte në një kodër dhe përtej lulëzimit të kopshtit qyteti mbulonte të tatëpjetën deri në det. Pas gradaçelave dhe

hoteleve të mëdha dukej vezullimi i Mesdheut. ‘Ja vlen të luftosh,’ i tha thjesht. ‘Po pse të na përzënë të huajt?’

Amini u kthye pas pak i veshur me uniformë ushtarake shumë të madhe për të. Faqet i kishte ende të buta si të fëmijës, dhe ai dukej i trembur dhe i druajtur dhe se rrobat nuk i shkonin fare, si ndonjë aktor.

‘Mirupafshim, motër,’ i tha trimërisht. Ai hezitoi, pastaj vazhdoi. ‘Bëj diçka për ne; shko tek kisha dhe lutu përpara atij kryqi... dhe ik tani. Po u vonove mund të jetë shumë vonë; edhe thuaji Mamit se më vjen keq.’

Ata u larguan, duke marshuar me vetëdije në rrugë, me automatikët gati, dhe asaj i erdhi mirë që kishte diçka për të bërë. E verbuar nga lotët, ajo çau rrugën me duar përmes portokallishteve, duke mos kaluar nëpër rrugë, dhe i ra shtegut që e çonte përmes tarracave të ullishteve drejt kishës. U përkul tek këmba e figurës së gdhendur me krahët e shtrirë, vështroi lart në fytyrën e zbehtë pa shprehje, dhe kujtoi pyetjen e të vëllait. ‘A mund të na ndihmojë dot një Krisht i vdekur? A e përmbajnë dot luftën ato duar të ngulitura me gozhdë?’ Sidoqoftë ajo murmuriti çdo lutje që dinte dhe u gjunjëzua përpara Virgjëreshës dhe çdo Shenjtori në kishë. Por ata kishin vdekur që të gjithë prej kohësh dhe dukeshin tepër të drunjtë, të pajetë. E ftohur dhe e dekurajuar ajo doli në botën e gjallë të pranverës, dhe shpatet e anemonave të kuqe në bar e ngushëlluan, sepse kjo ishte stina e luleve të egra dhe këngëve të zogjve dhe lulëzimit, dhe atje jashtë në dritën e diellit vdekja i dukej e pakuptimtë.

Ajo u kthye ngadalë në shtëpi, duke këputur lule gjatë gjithë kohës, sepse nuk donte të nxitohej për t’i dhënë lajmin mamasë së saj. Përveç kësaj ajo mendonte për Hanin dhe Aminin; Amini, kaq i ri dhe i trembur e megjithatë i patundur, Hani me sytë e tij të butë dhe seriozë. Ajo ishte e sigurt që ai donte të thoshte diçka por nuk e kishte thënë, dhe ajo mendoi se po ta kishte thënë do të ishte diçka shumë e rëndësishme. E dinte gjithashtu që po të vdiste ai sot kjo gjë nuk do të thuhej kurrë, gjë që do të ishte humbja e saj në përjetësi. Pastaj ajo pyeti veten se përse po mendonte për Hanin në një kohë kur Amini ndodhej në rrezik.

Atëherë, ndërsa po përulej që të këpuste ndonjë lule, filloi bubullima, jo larg kësaj radhe, por nga bregu lindor i lumit, kishte filluar buçima e mitralozëve dhe mortajës. Ajo pa qiellin e kaltër të Prillit ndërsa u ngrys menjëherë me tym të zi, dhe vrapoi e tmerruar drejt derës së shtëpisë së saj që shikonte nga malet. Nëna e saj po qëndronte tek porta duke parë lart e poshtë në panik ndërsa Huda kapej pas fustanit të saj.

‘Lamia, vogëlushja ime, hajde brenda shpejt. Ku e ke vëllanë?’

Pasi ato u mblodhën sëbashku në sallon, ndërsa zhurma e betejës u mbyt pak nga muret e trasha të shtëpisë dhe nga pallatet prapa saj, Lamia u ngashërye duke treguar historinë e saj. ‘Nuk e ndalova dot, o Ma,’ iu lut së ëmës. ‘Mos më thuaj se të gjithë fajin e kam unë!’

Nëna e saj përkëdheli flokët e saj. ‘Jo, ti nuk mund ta ndaloje,’ i tha qetësisht. ‘Ai e do atdheun e tij, dhe është një djalë trim. Është mirë të kesh një bir të tillë. Zoti pastë mëshirë mbi të dhe babain tënd.’

‘Po Babi ku është?’

‘Poshtë tek dyqani; ai kishte frikë nga mundësia e plaçkitjes dhe shkatërrimit. Ai do të vijë shëndoshë e mirë në shtëpi. Radioja po shpall zonat e sigurta dhe ai do të vijë tërthorazi. Eja, se po shkoj të marr diçka për të ngrënë. Të vegjëlit tanë i ka marrë uria.’

Ajo buzëqeshi duke parë poshtë fytyrat e tyre të trembura, duke lehtësuar tensionin, dhe ata e ndoqën në kuzhinë, duke e shtyrë si qengja të frikësuar. Por bombardimi po bëhej më i fortë dhe i egër dhe era e mprehtë e djegies dhe e eksplozivave të lartë po hynte ngadalë në shtëpi.

‘Them se jemi të sigurt këtu,’ u tha nëna qetësisht, ‘po s’na ra ndonjë raketë në çati duke i vënë zjarrin katit lartë, ose po s’u dogj pallati prapa nesh. Por më vjen keq për ata që banojnë nga perëndimi i lagjes. Hajde Lamia, të pjekim bukë. Në rast se kjo vazhdon deri natën, mbase do na duhet të strehohjmë disa prej tyre. Lavdi Zotit që kemi shumë ushqime.’

Lamia qëndroi tek dera e hapur, duke vështruar rrjedhën gjithnjë e në rritje të njerëzve që po nxitonin drejt malit. Ata erdhën si milingona nga rrugët dhe u ngjitën lart nëpër portokallishtet në një radhë të tmerruar dhe të hutuar. Gratë mbanin foshnja në krah dhe peshtafe në kurriz. Burrat mbanin fëmijë të vegjël mbi supë dhe shtynin karroca fëmijësh dhe mallrash të mbingarkuara me plaçkat shtëpiake. Më të mjerët ishin të moshuarit që ecnin të penguar, pjesërisht të hequr zvarrë, pjesërisht të mbështetur nga familjarët e tyre, ose të shtyrë anash nga ata që mund të lëviznin më shpejt.

‘Po ku po shkojnë gjithë këta?’ pyeti Huda.

‘Kush e di?’ iu përgjigj Lamia. ‘Disa mund të kenë kushërinj në fshatra; mendoj se disa do të flejnë sonte në shpatin e malit.’

‘Edhe manastiret e murgeshave do të pranojnë disa,’ i tha e ëma. ‘Dhe nëse ndonjë njeri vjen këtu do t’i ofrojmë strehim për natën.’

Ata punuan shumë, duke bërë ushqime gati sa për një rrethim, por koha ecën ngadalë kur çdo minutë e numëruar veças nuk shënon kthimin e një ati ose vëllai, dhe zhurma e bombardimit ishte aq e fortë sa që disa herë ata mezi dëgjonin veten kur flisnin. Tani dielli do të perëndonte përtej detit por ngjyrat e buta të muzgut do të fshiheshin nga velloja e zezë e vdekjes që rrinte mbi lagje, dhe në ndonjë rast, nëna e tyre nuk do t’i lejonte të shkonin prapa shtëpisë.

Bombardimi i rëndë vazhdoi akoma dhe shtëpia e vjetër dhe e ngurtë u drodh nga goditjet, dhe kur u ngrys disa vizitorë filluan të vinin nga pjesa më e ulët e lagjes. Ata

kishin pritur gjithë ditën në bodrume dhe qilare, se nuk kishin ku të iknin, por nuk i duronin dot ato orë të tmerrshme që i prisnin. Gjatë një periudhe të shkurtër qetësie ata ishin arratisur drejt komshinjve të tyre në pjesën më të strehuar të lagjes nga lindja dhe Lamia mendoj që e ëma patjetër u dukej si një engjëll mëshire ndërsa i mirëpriste me mirësjellje në sallonin e saj dhe vinte ushqime përpara tyre.

Disa nuk mund të bënin gjë veçse të qanin dhe të dridheshin, ndërsa të tjerët kishin tregime të çuditshme dhe të tmerrshme. Njëri çift kishte ikur bashkë me tre fëmijët e tyre të vegjël nga një shtëpi e ndezur flakë dhe rrinin duke mbajtur zi për shkatërrimin e plotë të të gjitha pronave të tyre. Një familje tjetër e vogël erdhi; ata ishin të shtypur dhe të plagosur, flokët dhe rrobat i kishin të bardha nga pluhuri dhe allçia, sepse tavani kishte rënë mbi ta. Pastaj erdhi një grua e heshtur, e mpirë, aq e tronditur sa nuk qante dot, që mbante në krahë një trup të vogël të shpërthyer. Disa kishin arritur vetëm me zor, ndërsa ziheshin ngushtë në kryqëzimin e zjarrit midis kampit dhe kodrës nga veriu, le pastaj ata snajperët e tmerrshëm me maska që rrinin në çatitë e ndërtesave të shkretuara. Në rrugë shtriheshin trupa, dhe në çdo dalje kishte postëblloqe. Megjithatë gjithnjë e më shumë vazhdonin të vinin njerëz.

Lamia shpërndau ushqime dhe kafe dhe dëgjoji tregimet në heshtje. Rosa po shtrinte fëmijën e vdekur në dhomën e saj të gjumit dhe po ngushëllonte nënën e tromaksur, deri sa të shkrihej akulli dhe ajo të ishte në gjendje të qante. Por Eliasi nuk ishte kthyer, dhe Lamia mendoj për ata trupa të shtrirë në gërmadha. Por ajo e dinte që Amini ishte i gjallë, sepse ndonëse një pjesë e saj ndiente frikën dhe rrezikun e tij, asnjë pjesë e saj nuk kishte vdekur.

Nata e mërzitshme vazhdoi, nëna që kishte humbur fëmijën fjeti thellë, e droguar nga tronditja dhe nga hidhërimi, me një krah të shtrirë mbi çarçafin që mbulonte beben e saj të vdekur. Rosa ia lidhi të çarat me fasho dhe i lau vendet e mavijosura dhe i ofroi më shumë kafe, duke e ledhatuar dhe ngushëlluar, dhe fëmijët i zuri një gjumë i thellë. Por Lamia mbeti plotësisht e gjallë, duke dëgjuar, derisa gjelat filluan të këndonin lart në mal dhe buçima e dymbëdhjetë orëve të fundit dukej se po mbytej në një murmuritje të ulët, të ndërprerë vetëm nga kërcitja e mprehtë e ndonjë plumbi të rastësishëm. Atëherë gati të gjithë po flinin lehtë, dhe ajo shkoi qetë-qetë tek dera pa e vënë re njeri dhe doli në dritën e agimit.

Oh, sa i ëmbël që ishte ajri i malit të errët pas atmosferës së qelbur të pasazhit pa dritare ku ajo kishte kaluar natën! Për pak dita do të zbardhte dhe qiparisat qëndronin si shpata të zeza kundër sfondit të qiellit të zbehur nga jugu. Ajo qëndroi duke marrë frymë thellë, në dijeni të faktit që edhe kopshti po merrte frymë, dhe kundërmimi i luleve dhe vesës pushtoi erën e shpifur të eksplozivave, dhe kënga e zogjve ishte e qartë dhe therëse, sepse tani për tani bombardimi kishte pushuar. Po të prisje mjaft, mëngjesi do të vinte më në fund gjithmonë.

Ndoshta njerëzit u zgjuan nga heshtja e pazakontë. Sido që të jetë, kur ajo hyri përsëri qetësisht, të gjithë po lëviznin, duke mbledhur peshtafet e tyre dhe fëmijët që po flinin, duke murmuritur me falënderime ndërsa hiqeshin zvarr drejt derës, me sy të rëndë. Edhe

luftëtarëve u duhet të çlodhen nganjëherë, dhe ishte e rëndësishme që ata ta shfrytëzonin pauzën e qetësisë, sepse kush e dinte se sa kohë do të kishin për të fshirë xhamat dhe plehrat, për t'u bërë gati për sulmin tjetër, për të mjekuar të plagosurit dhe për të varrosur të vdekurit? Për pak kohë të gjithë kishin ikur, dhe ndërsa fëmijët më të vegjël flinin, Rosa dhe Lamia hapën plotësisht dyert dhe dritaret, pastruan tapetet dhe lanë enët e palara. Ato po punonin shumë kur dëgjuan një hap jashtë, dhe me një çast Rosa vrapoi drejt krahëve të të shoqit.

Ai e mbajti për një çast, i prekur dhe i habitur nga kjo shfaqje e papritur emocionesh nga gruaja e tij e bindur dhe dinjitoze. Pastaj e shtyu butësisht dhe i tha, 'Mirë jeni të gjithë? Po djali ku është?'

Por ato nuk i kthenin dot përgjigje asaj pyetjeje dhe fytyra e tij dukej se u plak dhe u thinj përpara syve të tyre. Ndoshta ai e kishte marrë me mend që më parë, sepse e njihnte djalin e tij. Agimi nuk mbulohet dot me perde, burimi nuk mund të shteret, edhe zjarri i patriotizmit nuk shuhet dot në zemrën e një djali. Por ai u ul në tavolinë, zhyti fytyrën në duar dhe rënkoi; sepse ai kishte ardhur në shtëpi fshehurazi nëpër atë mëngjes të hirtë që dukej se futej vjedhurazi, i mbuluar dhe i turpëruar, nëpër ndërtesat e nxira dhe rrugët që ishin boshe përveç grumbujve të mbuluar me nxitim, si dhe dyqanet e plaçkitura dhe shtëpitë e shkatërruara. Ai i kishte bërë pyetjen vetes në hidhërim shpirtëror, 'Për se ndodhi gjithë ky shkrim?' dhe ai nuk kishte gjetur asnjë përgjigje të vërtetë.

Për tri ditë e tre net beteja u zhvillua egërsisht, me periudha qetësie herët në mëngjes, dhe shtëpia solide e Rosës, e fshehur midis malit dhe pallateve të larta nga perëndimi, u bë një strehim i hapur për familjet e tmerruara, shumë prej shtëpive të të cilave po shkatërroheshin shpejt nga zjarri ose municionet sepse ndodheshin në frontin e betejës, dhe disa ktheheshin në shtëpi kur agonte dielli dhe gjenin që plaçkitësit kishin marrë të gjitha pasuritë e tyre. Eliasi e kaloi shumicën e kohës tek dyqani duke mbrojtur mjetin e jetesës së tij, ndërsa Rosa dhe Lamia ngushëlluan fëmijët, ushqyen të uriturit, ngushëlluan ata që kishin humbur familjarët dhe u kujdesën për plagët e shkaktuara nga copëzat e bombave. U vinte mirë që ishin të zëna sepse kjo ndihmoi për të shtyrë orët e zbrazëta dhe plot mall e dhimbje. Sepse Amini nuk ishte kthyer.

Por ditën e tretë në mëngjes ra një qetësi e çuditshme, dhe zëra të ndryshëm të njohur në radio nxitën ndjekësit e tyre të tërhiqeshin nga rrugët. Në zonën e tyre ishte qetësi, sepse ndonëse në disa lagje kishte shenja gëzimi, në lagjen lindore njerëzit ishin të shastisur nga shkatërrimi dhe humbja, dhe shumë prej tyre flinin të rraskapitur në gërmadhat e tyre, ose përpiqeshin në mënyrë tepër të pamjaftueshme t'i varrosnin të vdekurit e tyre në mënyrë të hijshme dhe dinjitoze. Qyteti dukej i braktisur dhe i heshtur si varri – një plagë e zezë në shpatin e malit të Prillit. Lamia rrinte ulur tek shkallët duke dremitur në dritën e diellit, dhe mendonte nëse po ëndërronte kur hapi sytë dhe pa Aminin që qëndronte përpara saj.

Ajo lëshoi një thirrje të vogël dhe do të kishte humbur vetëdijen por ai e hoqi që të rrinte përpjetë dhe ajo e kuptoi që nevoja e tij ishte më e madhe sesa e saja, dhe u mbledh. Uniformën ushtarake e kishte të lyer me baltë të tharë, dhe fytyrën e kishte vija-vija me pisllëqe dhe graso, dhe flokët i kishte të mpleksura me gjak të tharë. Ndërsa ajo e vështronte në sy ajo pa që ishin të skuqur dhe të tronditur nga pamje që ai nuk do t'i zinte kurrë nëpër gojë. Për më tepër ai nuk do të qante më për vdekjen, sepse e kishte parë boll. Pastaj nëna e tij erdhi tek ai me vrap, dhe Sami dhe Huda u zgjuan nga bërtitja e saj e fortë dhe e rrëmbyer, dhe këto gjithashtu iu hodhën atij.

‘Kush fitoi?’ thirri Huda. ‘Na thuaj se kush fitoi!’

‘Po, kush fitoi?’ i dha jehonë Sami. ‘Dhe a qëlllove njeri me pushkën?’

‘E mbajtëm lagjen tonë,’ u tha Amini. ‘O Ma, dua të lahem të ha dhe të fle. O Ma, më sill pak ushqim!’

Nënës i fluturoi zemra nga zëri i tij i pacipë prej djali të vogël dhe para se ai të lahej dhe të ndërronte rrobat, ajo kishte vënë ushqime në tavolinë. Sami gati plasi me pyetje por papritmas dukej se Amini e humbi durimin. ‘O Ma,’ i thirri, ‘thuaju të largohen! Dua të ha dhe t’ia fus gjumit.... Por ti rri o Ma.’

Ajo u ul pranë tij duke thurur një fustan të vogël gazmor për Hudën dhe lëvizja e pandërprerë e duarve të saj qetësoi nervat e tij të acaruar dhe paqja e fytyrës së saj të

përkulur ripërtëriu mendjen e tij të shëndoshë. Kujtimi i klithmave të një fëmije të çjerrë, era e qelbur e trupave të lënë të shtrirë atje ku ranë, u bë më pak e gjallë. Ai mendoi se mund të flinte.

Ai fjeti – e fjeti – tërë ditën dhe tërë natën, dhe e ëma dhe Lamia dhe më vonë i ati u ulën pranë tij me radhë se mos zgjohej dhe të kërkonte diçka. Të nesërmen vonë në mëngjes ai u zgjua, i çlodhur dhe i shtendosur, pothuaj si djali i mëparshëm gazmor. Vetëm Lamia e dinte që ai kishte ndryshuar dhe që ata nuk do të ishin më kurrë përsëri si një; sepse brenda tri ditësh të shkurtra dhe të tmerrshme ai kishte ecur përpara drejt burrërisë.

Shkollat u hapën përsëri dhe përveç snajperëve këmbëngulës në majat e çative, paqja e brishtë qëndroi. Njerëzit u kthyen nga kodrat në shtëpitë e tyre të dëmtuara ose të shembura dhe rifilluan jetën e tyre me aq sa mundnin. Por çdo ditë qarkulluan zëra për përplasje të reja në veri, dhe tregime për vrasjen, grabitjen dhe dhunën që vinin nga periferia jugore e qytetit ishin aq të tmerrshme sa që vetëm pak njerëz guxonin të udhëtonin në rrugët kryesore. Në ajër ndihej njëfarë tensioni, një ndjenjë e paqetë që bombardimi dhe shkatërrimi nuk kishte arritur asgjë, që urrejtja vazhdonte të ziente në fshehtësi dhe se së shpejti do të shpërthente. Hani dhe Amini kalonin shumë kohë së bashku, të ulur në shkallët e shtëpisë, duke bërë muhabet, dhe gjatë natës ata zhdukeshin, kushedi se ku shkonin. Dhe nganjëherë Kamali vinte i kapardisur nga kampi përtej portokallishteve dhe në këto raste Lamia vuri re që Hani heshtte gjithmonë. Një natë kur Kamali kishte ikur, Hani tha shumë seriozisht, ‘Pse e lejon atë djalë të vijë këtu? A nuk luftoi për anën e tij ashtu si ne luftuam për tonën?’

‘Por armëpushimi është firmosur’ i tha Amini. ‘Dhe ai ka qenë gjithmonë shoku im i mirë i shkollës. Vallë duhet të kthehem kundër tij në kohë paqeje thjesht ngaqë fati na ka vendosur në anë të ndryshme? Pastaj ne nuk e dimë nëse ai e di që ne luftuam.’

‘Vërtet ai ka qenë shok,’ iu përgjigj Hani, ‘por në rast se shpërthen prapë lufta ai do jetë prapë armiku yt. Për sigurinë tënde si dhe për të tijën, lëre të rrijë në vendin e tij. Unë nuk i besoj.’

Lamia hodhi një shikim tek vëllai i saj i vogël dhe pa pamjen kokëfortë që ajo e njihte aq mirë, dhe e donte vëllanë për shkak të kësaj. Amini ishte besnik dhe nuk do të dorëzohej thjesht ngaqë të tjerët kishin dyshime. Kamali vërtet mund të mos vinte më në shtëpi por miqësia do të vazhdonte; dhe tri ditë më vonë kjo punë u vu në provë. Ati i tyre kishte shkuar në Damask për biznes kur erdhi ftesa për drekën me rastin e ditëlindjes së Kamalit, kështu që nuk kishte asgjë që ta ndalonte Aminin ta pranonte ftesën.

‘Edhe ti do vish, Lamia,’ deklaroi ai. ‘Secili prej ne djemve mund të marrë nga një mikeshë dhe ti, tani për tani, je mikeshja ime më e ngushtë. Duke qenë se kjo mund të mos jetë gjithmonë kështu, më mirë shfrytëzoje rastin derisa të ketë kohë.’

Lamia qeshi. Të gjitha vajzat e pëlqenin Aminin por deri atëherë ai kishte patur vetëm pak kohë për çështje të tilla se ishte i zënë me kauzën e tij. Por kur të vinte behari ata do të shkonin së bashku në plazh dhe ajo do t’ua prezantonte shoqeve të saj. Ajo u zhgënjye

sepse Hani nuk do të vinte në drekë, ndonëse të tjerët e nxitnin të vinte. Ai qëndroi tek dera e tij duke i vështruar ndërsa u nisën.

‘Them se ti je budalla që shkon,’ tha Hani qetësisht, ‘dhe je budalla akoma më i madh që merr motrën me vete.’

Amini qeshi por sytë i kishte tërë inat.

‘Ke frikë ti, Hani?’ e pyeti. ‘Po pse je gjithmonë kaq dyshues? A nuk ka ligje mikpritjeje? Fundja çfarë mund të na bëjnë në një drekë ditëlindjeje?’

‘Jo, unë nuk kam frikë,’ iu përgjigj Hani, akoma i pashqetësuar; ‘por jam i mençur, dhe përveç kësaj, babi im më ndaloi, kështu do të bënte dhe babi yt po të ishte këtu. Po mami jote a e di se ku po shkon?’

Amini kishte një pamje jo të qetë. Ai nuk i kishte treguar së ëmës se ku po shkonte, vetëm se po merrte Lamian në një darkë shkolle dhe asaj i kishte ardhur mirë t’i shikonte të shkonin së bashku, sepse ajo ndiente trishtimin e Lamias. Ajo kishte hekurosur me kujdes plot dashuri fustanin kuqerremë të vajzës, dhe ndërsa ajo i pa që largoheshin nga shtëpia ajo pyeti veten si njëqind herë më parë se si ajo që ishte një vajzë e thjeshtë nga fshati kishte arritur të prodhonte një djalë kaq të pashëm dhe gazmor dhe një vajzë kaq të hapur.

‘Nuk dua që për mua të thuhet që nuk i besoj shokut tim,’ iu përgjigj Amini kryeneç. ‘Sidoqoftë, humbjen e ke ti dhe jo unë. Do jua tregojmë në darkë.’

Hani mblodhi supet dhe pa Lamian; fustani kuqerremë i shkonte bukurisë së saj të errët dhe flokët i kishte të krehura për të treguar vezullimin e vëtheve të saj prej ari. Sytë i kishte të çelur nga gëzimi sepse të paktën në atë çast, midis Aminit dhe saj nuk kishte asnjë përçarje. Në kënaqësitë e tyre ata ishin ende një.

‘Epo mirë, kujdesu për të,’ i tha Hani butësisht, dhe Lamias i erdhi keq që ai nuk ishte dakord që po shkonte. Ajo ktheu kokën dhe i buzëqeshi me turp dhe ai ia ktheu buzëqeshjen para se të zhdukeshin që të dy në hijen e portokallishteve. Ishte e qetë dhe e freskët nën gjethet e dendura dhe ata ishin afër njëri-tjetrit si më parë. Për herë të parë, Amini foli për eksperiencat e tij sikur Lamia ta dinte plotësisht se sa i trembur kishte qenë dhe me sa pasion ai kishte dëshiruar të mbijetonte. ‘Ata gati më kapën,’ i tha me mallëngjim. ‘Një copëz bombe ma preku kokën... dhe tani jeta duket aq e bukur, dhe ka shumë gjëra për të parë dhe për të bërë; por mendoj që shumë nga ne të rinjtë do të vdesin para se të mbarojë lufta. Lamia, a u ngjite në kishë siç të thashë?’

‘Po; por nuk ndenja shumë. Ato imazhe më duken tepër artificiale dhe të vdekura. A mund të na ndihmojnë vërtet, Amin?’

Ai qeshi.

‘Ato imazhe nuk janë Perëndi. Diku duhet të jetë një Perëndi i gjallë... një Krijues... Dikush i cili drejton yjet dhe detin dhe bën gjërat të rriten.

‘Mendoj edhe për diçka tjetër; po të më kishin qëlluar, a do të më vinte fundi, ose a ka ndonjë jetë tjetër? Sikur ta dija.’

‘Mami thotë se ka.’

‘Mami s’është e brezit tonë dhe ajo s’ka patur arsimin që kemi ne. Ajo pranon gjithçka i thotë prifti dhe nuk bën pyetje. Më përpara nuk mendova shumë për këto gjëra por kur dëgjon plumbat që të kalojnë afër sa një qime, është një tjetër punë... Papritmas pashë që i bërtisja Dikujt i cili dukej se ishte aty pranë. Doja të jetoja por nëse më duhej të vdisja atëherë doja të isha gati. Më shumë frikë kisha se do të bëhesha hiç, dhe që nuk do të ekzistojë më.’

Deri atëherë kishin ardhur afër shtëpisë dhe dëgjonin zhurmën e madhe të një diskoje. Ata ecën ngadalë për të zgjatur kënaqësinë e të qenit bashkë.

‘Kur të mbarojë e gjithë kjo,’ tha Amini papritur, ‘dhe të zhduket kërcënimi nga vendi ynë dhe të na rikthehet trashëgimi, do t’i shqyrtoj këto gjëra; dhe nëse futem prapë në betejë, mos harro, sido që ti mendon për këtë, shko në kishë dhe lutu përpara kryqit. Nuk i dihet....’

Dreka kishte filluar dhe po zhvillohej me gjallëri dhe Kamali i pa dhe doli për t’i takuar. Ai dukej disi i përmbajtur dhe nuk ia varte shumë Lamias.

‘Ku është Hani?’ u tha prerazi.

‘Ai nuk vjen,’ iu përgjigj Amini, duke ia shtrënguar dorën. ‘Qoftë e bekuar ditëlindja jote.’

Kur hynë në dhomë Amini pa rrotull i habitur. Ai kishte menduar se do të vinte e gjithë klasa, por dukej se ai dhe Lamia ishin të vetmit nga lagjja e tyre, apo që i përkisnin partisë së tyre politike. Mos i kish zënë frika gjithë të tjerët? Sidoqoftë, ata s’kishin ç’të bënin dhe ranë dakord të kënaqeshin. Pas pak ai po ngopej me ushqimet e shijshme dhe po kërcente me gaz si gjithë të tjerët. Ai vendosi se do të iknin para perëndimit të diellit, dhe të ktheheshin në shtëpi para natës.

Atëherë ndodhi menjëherë. Lamia, me një lugë akullore gjysmë të ngritur tek goja e saj, vuri re heshtjen e papritur prej varri dhe ngriti kokën. ‘Jo, mos,’ mendoi. Po si.

Dy burra të armatosur me maska qëndronin tek dera dhe një makinë e blinduar kishte parkuar poshtë shkallëve. Me pushkët në gatishmëri, ata dhanë urdhra hapur. ‘Ju vajzat, këtej! Ju djemtë, andej!’

Të gjithë u bindën menjëherë; një vajze i ra të fikët dhe një tjetër filloi të qante pa përmbajtje, por një grykë pushke që iu drejtua asaj e qetësoi me një çast.

‘Ju djemtë! Myslimanët mblidhuni andej, të krishterët rrini në vend.’

Grupi u shty majtas, dhe e la Aminin që qëndronte i vetëm, i hutuar dhe fytyrëngrysur. Ushtarakët iu drejtuan Kamalit. ‘Po tjetri ku është?’ e pyeti ashpër.

Kamali, i cili ishte hequr si i habitur dhe i indinjuar, u skuq fort nën lëkurën e tij të nxirë kafe. ‘Ai nuk erdhi,’ murmuriti.

‘Mirë, do marrim këtë.’ Dhe Amini u detyrua të marshonte tek makina nën grykën e pushkës. Por tek dera ai u kthye papritmas, dhe i nguli sytë e tij të zmadhuar dhe të dëshpëruar tek motra e tij binjake. ‘Më vjen keq, Lamia,’ i tha me zë të dridhur; ‘thuaji babit...’, por ai u shty për në makinë nga një dorezë pushke, dhe Eliasi nuk e mësoi asnjëherë se ç’porosi i kishte dërguar i biri.

Askush nuk e ndaloi Lamian ndërsa u sul tek shkallët, dhe ai u kthye përsëri, me kokën përpara, dhe i dha një buzëqeshje të guximshme dhe të mjerë. Pastaj, shoferi i dha gaz makinës me vrull dhe ikën me zhurmë drejt kampeve.

Dy ditë kaluan në panik ndërsa morën njerëz të ndryshëm në telefon dhe bënë vizita tek dikasteret e qeverisë dhe tek Forcat e Sigurimit, por gjithçka doli më kot. Në fund të fundit Amini ishte vetëm një viktimë e parëndësishme e valës së rrëmbimit, vrasjes dhe gjërave më të këqija që kishte shpërthyer pasi filloi luftimi. Rendi kishte pësuar kolaps, dhe qeveria e përkohshme po rrëzohej. Me gjithë 'paqen' e pasigurt 'teknike', përplasjet e armatosura, shpërthimet e bombave dhe incidente të tjera terrori dhe dhune ishin ngjarje të zakonshme në veri të qytetit, dhe një djalë i humbur nuk tërhoqi shumë vëmendje. Përveç kësaj ai ishte vetëm gjashtëmbëdhjetë vjeç dhe nuk kishte të drejtë ligjore të merrej me ushtarakët.

Lamia mezi e mbante mend kthimin në shtëpi; dikush e kishte çuar me makinë, por ajo nuk mbante mend se kush ishte. Ajo kishte dalë jashtë kontrollit nga ana emocionale, dhe vetëm dora e së ëmës mbi ballin e saj dhe zëri i ngashërimit të lehtë të së ëmës e kishte rimëkëmbur vajzën në njëfarë mënyre. Ajo e kishte gdhirë gati tërë natën dhe errësira i ishte dukur e nxehtë dhe e rëndë me hidhërimin, frikën dhe urrejtjen e saj, por mbi të gjitha me urrejtjen. Sepse Kamali e kishte tradhtuar mikun e tij; ai e kishte ditur që Amini kishte luftuar për anën e tij, dhe e kishte tërhequr me qëllim në një vend ku mund të rrëmbehej, dhe urrejtja e Lamias ishte aq e fortë saqë, po të mos e kishte fshehur i ati pushkën e Aminit, ajo do ta kishte marrë dhe të ishte nisur për t'u hakmarrë për vëllanë. Kështu orët kaluan me lëvizje plot panik nga ana e të atit dhe në ngashërime dhe pritje të qetë nga ana e së ëmës, edhe Lamia priti gjithashtu, e mbyllur në ferrin e saj privat. Sepse urrejtja është një punë e vetmuar dhe e shkëputi vajzën nga e ëma. Rosa vajtoi dhe kaloi orë me radhë përpara kryqit të vogël, por ndoshta ajo donte shumë thellë për të lënë sadopak vend për urrejtjen.

Lamia u ngjit në kishë disa herë dhe murmuriti lutje përpara çdo imazhi dhe statuje. Vëllai i saj i kishte thënë ta bënte këtë, dhe pastaj kjo e ndihmonte për të shtyrë kohën. Por Krishtin mbi kryq e kishte pushtuar vdekja, dhe në fytyrën e tij të vdekur nuk dukej asnjë mesazh shprese; ajo mendonte e turbulluar se si do të dukej fytyra e Aminit po ta kishin pushkatuar, dhe dukej se ai nuk kishte asnjë pjesë në këtë ndërtesë të vjetër dhe të mykur. Vetëm ndërsa po kthehej, ndërsa kalonte nëpër vreshta dhe shihte gjethet e reja të hardhive që shpaloseshin dhe dredhat e vogla që shtriheshin dhe kapeshin pas mbështetjeve që të ngjiteshin, ajo arriti ta imagjinonte përsëri vëllain: sytë e çelur, fytyrën e re dhe të gjallë, frymën që rritej dhe kërkonte të zbulonte dritën dhe të vërtetën. Ajo kujtoi shëtitjen e tyre të fundit. 'Sikur ta dija... do të gjej se çfarë ndodhi...' Ai i kishte thënë këto fjalë menjëherë para se të dukej shtëpia, dhe sa herë që ajo mendonte për shtëpinë, urrejtja e zezë e përpinte dhe përjashtonte çdo kujtim tjetër.

Lamian e zuri gjumi atë natë pranë dritares së hapur; ishte shumë e vetëdijshme për vetminë dhe frikën e vëllait por tepër e lodhur për të vigjiluar më me të. Për herë të parë pas zhdukjes së tij ajo fjeti mirë dhe u zgjua papritur, e fortë dhe e çlodhur por ajo e kishte krejt të pamundur të kujtonte se çfarë u kishte ndodhur. Ishte ende e errët ndonëse qielli nga skaji i malit po zbardhej, dhe ylli i madh i mëngjesit varej ulët. Ajo ishte e vetëdijshme se ndonjë tragjedi varej mbi ta të gjithë, por ajo pjesë e saj që kishte vajtuar

dhe patur frikë dukej se kishte vdekur. Era e agimit, që kalonte fësh-fësh nëpër perden e saj, tregoi për një gëzim të patregueshëm dhe muzika e gëzimit e rrethonte kudo: këngët e zogjve që zgjoheshin, si dhe të qeshurat e fëmijëve që dilnin me vrap shpejt në mëngjes vere, që qeshnin pa përmbajtje për hiç asgjë, thjesht ngaqë ishin të lumtur dhe të bashkuar; ajo dhe Amini kishin qeshur shumë herë ashtu. Pastaj gjithçka iu kujtua pjesë-pjesë dhe ajo pyeti veten se si mund të kishte menduar ndonjëherë për gëzimin, dhe për çfarë vallë të qeshte tani Amini? Ajo u kthye, qau me fytyrë të mbytur në jastëk dhe fjeti përsëri.

Disa orë më vonë ajo ishte ende duke fjetur kur një i ri erdhi tek dera dhe pyeti me njëfarë turpi nëse mund të shihte Eliasit. Trupi i një djali ishte lënë brenda portokallishteve afër periferisë së tyre, dhe ngaqë Eliasit i mungonte një djalë, a mund të shkonte dhe ta sqaronte çështjen?

Eliasit shkoi tek ai vend dhe ra në gjunjë pranë trupit të djalit të tij. Ata patjetër e kishin mbajtur që ta pyesnin sepse ai nuk kishte shumë kohë që kishte vdekur. Ai rrinte i shtrirë sikur po flinte, në rrobat e tij të drekës tashmë të pista, dhe në fytyrën e tij nuk kishte asnjë pamje tmerri. Eliasit e shqyrtoi shpejt dhe e pushtoi një vërshim mirënjohjeje që u tërhoq përpara baticës së hidhërimit të tij. Sepse Amini ishte vrarë nga një plumb i vetëm në kokë dhe nuk ishte torturuar ose gjymtuar. Të paktën në këtë gjë Zoti e kishte mëshiruar.

Nuk kishte ç'të bënte veçse të thërriste për ndihmë dhe ta çonte djalin në shtëpi për të ëmën; ta lanin, ta vishnin dhe ta shtrinin me nderim para se ta çonin tek varri, dhe të fillonin ditët tradicionale të zisë. Edhe sikur t'u copëtoheshin zemrat, zakonet duhej të mbaheshin dhe punët e nevojshme duhej të bëheshin, dhe kjo ishte diçka e mirë sepse këto zakone ishin si purteka ku mund të kapeshe gjatë përmytjes që të mos rrëmbeheshe dhe mbyteshe. Por kësaj radhe nuk kishte as ngushëllimin e vajtimit të madh që i duhej vdekjes së djalit të madh, sepse vdekja ishte një kërcënim kudo në rrugë dhe njerëzit kishin frikë të udhëtonin. Edhe komshinjtë kishin frikë të rrinin në rrugë në errësirë, dhe pastaj... shumë djem të parë kishin vdekur.

Por Hani erdhi dhe u ul shpirtvlarë dhe në heshtje pranë trupit të shokut të tij, dhe Lamia pa ankthin në sytë e tij. Ishte hera e parë që ajo e kishte parë pas drekës së ditëlindjes, ndonëse ai ishte shumë i zënë duke çuar porosi dhe duke bërë hetime. Në fillim ajo nuk kishte dashur ta shihte, sepse Amini kishte vdekur dhe ai kishte jetuar; por edhe ai ishte ndodhur shumë afër vdekjes dhe kur ajo pa pikëllimin e tij i erdhi mirë papritmas që ai ishte gjallë. Sepse ishte djalë dhe dinte të përdorte një pushkë dhe nëpërmjet tij ajo mund të arrinte tani qëllimin e madh ngutës të jetës së saj në atë moment – hakmarrjen për vrasjen e vëllait.

Aminin e çuan në varr nën dritën e butë të asaj mbrëmjeje në fillim të Majit, lart nëpër vreshtat që lëshonin degëza dhe pemishtet që piqeshin, drejt varrezës në shpatin e kodrës. Burrat e ndoqën nga pas, por gratë e veshura me të zezë ndenjën në shtëpi. Një nga një vizitorët u larguan që të ktheheshin në shtëpi para perëndimit të diellit, dhe në dritën e muzgut vetëm pak nga të afërmit dhe komshinjtë mbetën në atë dhomë tepër të zbrazët.

Huda e vogël u mblodh në prehrin e së ëmës, dhe Rosa e tundi lehtë si foshnjë, duke kënduar këngët që fëmijët e vegjël i kanë kënduar prej shekujsh, por nuk kishte njeri që ta ngushëllonte Lamian. Ajo rrinte ulur pranë dritares duke vështruar shpatin e kodrës që po ngrysej. Për pak kohë burrat do të ktheheshin në shtëpi dhe Amini do të lihej vetëm.

Ata erdhën, duke ecur ngadalë, dhe ajo i pa ndërsa i thanë mirupafshim njëri-tjetrit dhe u larguan me kokë ulur, secili në shtëpinë e vet. Por Hani dhe i ati qëndruan tek porta për një kohë të gjatë duke biseduar, sepse shtëpinë e kishte vetëm disa qindra metra larg. Ajo qëndroi duke pritur pas një shkurreje jasemini, sepse donte t'i fliste Hanit, dhe kur i ati e kaloi pa e vënë re, ajo doli qetë-qetë nga porta dhe vrapoi poshtë rrugës.

‘Hani!’

Ai ktheu kokën dhe e priti. Fytyrën e kishte të errët kundrejt sfondit të perëndimit, por fytyra e saj ishte shumë e çelur. Drita digjej në sytë e saj dhe në secilën nga faqet e saj ishte një njollë e kuqërreme. Ai ishte tepër i hidhëruar për ta vënë re në atë kohë, por më vonë ai u kujtua që ajo i ishte dukur shumë e bukur.

‘Lamia’, i bërtiti, ‘Oh Lamia! Pothuaj do të doja të shkoja dhe të vdisja me të!’

‘Po ç’do të na duhej kjo? Hani, dua të më premtosh të më bësh diçka.’

‘Atë që mund ta bëj do ta bëj.’

‘Hani, duhet të hakmerresh për vdekjen e vëllait tim, madje të hakmerresh shpejt. Nuk rri dot e qetë ndërkohë që ai tradhtar jeton akoma.’

‘Por Lamia, nga e dimë ne se cili ishte tradhtari? Atje ishin shumë nga kampi.’

Ajo tundi flokët mbrapa me padurim.

‘Sigurisht që e dimë,’ i tha. ‘Ishte Kamali; ai bëri sikur u çudit, por unë e dëgjova se çfarë thanë. “Po tjetri ku është?” e pyetën, dhe ai iu përgjigj: “Nuk erdhi.” Edhe ty të kërkonin, Hani. Ju të dy u tradhtuat; duhet të shkosh me pushkën dhe ta vrasësh.’

‘Po që se ata më kërkonin, po më presin në portokallishte. Po t’i bija asaj rruge do të vritesha para se të arrija në shtëpi. Perëndia do të marrë hak, Lamia, dhe nëse unë do ta takoj ndonjëherë Kamalin në betejë do bëj atë që më duhet.’

Ajo e vështrroi me përbuzje.

‘Ke frikë ti Hani?’ e pyeti me njëfarë hidhërimi. ‘Thashë se do të nxitoheshe, të mos e lije punën për ndonjë rastësi. Fundja ai ka qenë shoku yt dhe jo vetëm vëllai im.’

Ajo donte të shikonte fytyrën e tij të hijesuar, por zëri i tij kur foli ishte i ngurtë dhe i sforcuar, gati sikur po i nxirrte mendimet shumë ngadalë, nga ndonjë thellësi e fshehur ankthi.

‘Nuk kam frikë të vdes, Lamia, nëse e ke fjalën kështu... në fakt, me kënaqësi do të vrisja veten tani nëse kjo do të ndihmonte dikë... por ç’na duhet? Frikë do kisha vetëm nga mendimi se prindërit e mi do të qanin pranë trupit të djalit të tyre të vetëm, duke qarë siç po qajnë dhe prindërit e tu dhe shumë të tjerë... dhe për çfarë?... kush fiton prej saj?’

Ai goditi fort me shqelm një gur që u rrokullis poshtë kodrës.

‘Kisha marrë vesh që ti besoj se kishte kuptim ta mbroje trashëgiminë, fenë dhe vendin tënd – por ndoshta jo!’ vajza foli me sarkazëm dhe Hani u inatos menjëherë.

‘Po ne çfarë po i bëjmë vendit tonë veçse po e shkatërrojmë?... Është kjo luftë? Ajo që bëjmë është hakmarrje dhe jo mbrojtje... Ata vrasin disa ushtarë në veri dhe ne shpërthejmë një grua me gjithë fëmijët në periferi, pastaj ndonjë snajper i tyre vret një bir të vetëm për të larë borxhin. Ku do të përfundojë kjo? Kur do të mbarojë ndonjëherë? Shumë, shumë njerëz do vdesin para se të mbarojë gjithçka. Oh Lamia, sikur të mos largoheshe fare dhe të ishe e sigurt!’

Ajo u shushat kur toni i zërit të tij ndryshoi papritur nga zemërimi në dëshpërim me pasion. Ajo donte fort t’i hidhej dhe të qante shumë. Por ai nuk e kishte urrejtjen e saj të thellë dhe etjen për hakmarrje dhe ajo ia ktheu shpinën me ftohtësi.

‘Nuk do doja të ikja, Hani, në një kohë kur vendi im ndodhet në një rrezik kaq të madh. Ndoshta pas pak do t’i lejojnë vajzat të luftojnë, atëherë unë do të bëj atë që ti dukesh se nuk do ta bësh.’

Ajo vrapoi lart kodrës dhe hyri tek porta përpara shtëpisë së saj. I ati ishte ulur i lëshuar në ballkon dhe po vështronte nga mali, dhe nuk e vuri re vajzën. Brenda ishte qetësi dhe pothuaj errësirë. Pas pak ata do të ndiznin dritën dhe do të bënin ushqimin gati për ata pak mysafirë që u kishin mbetur, por tani për tani vajtuesit rrinin ulur indiferentë dhe fëmijët i kishte zënë gjumi. E ëma kishte shkuar në dhomën e gjumit dhe ishte përgjunjur përpara kryqit të vogël me një qiri të ndezur në dorë.

‘Ma,’ i pëshpëriti Lamia nëpër dhëmbë. ‘Ku është Amini?’

E ëma iu kthye dhe profilin e kishte si fildish të gdhendur; si një statujë në kishë, mendoi Lamia. Vajza u ul në këmbë në dysheme dhe Rosa e afroi dhe heshti për një kohë të gjatë. Kur foli më në fund ajo foli me zë të shqetësuar.

‘Amini ishte një djalë i mirë,’ i tha. ‘Nuk besoj se do t’i duhet të kalojë shumë kohë në purgator. Do të lutem dhe ndez qirin për të...’

Lamia u drodh nga frika; ajo nuk kishte menduar vërtet për purgatorin. Amini ishte vëllai i saj binjak, jeta e saj e përbashkët midis tyre, dhe atë ditë asnjë pjesë e saj nuk ishte e vetëdijshme për vuajtjet e tij. Ndoshta ajo ishte e mbyllur tërësisht në hidhërimin e saj ose mbase vdekja e kishte këputur lidhjen midis tyre. Sidoqoftë, mendoi ajo, unë s'do ta di kurrë, atëherë ç'dobi ka të mendohem për këtë? Nënës iu përgjigj, 'Vajta në kishë dhe u luta gjithashtu; kështu më tha ai. Por kjo nuk solli ndonjë dobi apo jo?'

'Ta tha ai? Atëherë ishte besimtar?'

Po ta kishte ngritur fytyrën, Lamia do të kishte parë ndriçimin e statujës prej mermeri; por fytyrën e kishte të fshehur në fustanin e së ëmës.

'Ai tha se nuk e dinte; se ndoshta do të kishte dobi. Ai tha se më vonë do ta zbulonte... por në fakt nuk kishte dobi apo jo. O Ma, ç'rëndësi ka kjo? Ç'rëndësi ka çdo gjë?... ai Krisht i vogël dhe i vdekur prej druri... nuk e shtëpoi dot apo jo?'

Ato heshtën përsëri për një kohë të gjatë dhe atëherë e ëma i foli prapë:

'Vajza ime, unë isha një vajzë nga fshati, dhe vajzat fshatare nuk bëjnë pyetje si ti sot. Burri im nuk është një njeri fetar, dhe prifti nuk më tregon shumë. Patjetër ka më shumë për të ditur që unë nuk e di, dhe ti do të lexosh dhe të udhëtosh dhe ta zbulosh. Por e di që Krishti vdiq sepse na deshi dhe këtë dashuri e mbaj mend.'

'Por ç'rëndësi ka që ai na do nëse nuk mund të na shpëtojë? O Ma, *për se* bëhet e gjithë kjo punë?'

Fjalët e Hanit i kishin lënë një përshtypje më të thellë nga ç'dinte. Por ndërsa rrinte ulur atje ndërsa nëna i ledhatonte flokët me dorë ajo kuptoi një pjesë të përgjigjes së pyetjes së saj. Sepse dashuria mund të të ngushëllojë shumë edhe sikur të mos të të shpëtojë.

Ditët mezi u shtynë dhe moti po bëhej i nxehtë. Dhoma e gjumit e Lamias shikonte nga perëndimi dhe kur ajo u zgjua çdo mëngjes ajo pa mjegullën e vapës që dilte nga lumi. Mjegulla u shpërnda kur dielli u ngrit sipër majave lindore, duke lëshuar rrezet e tij që kaluan majat e çative, dhe laku i madh i bregut nga jugu u vezullua si i argjendtë. Lulet e egra po fillonin të thaheshin por trëndafilat dhe siringat lulëzonin ende në kopsht poshtë dritares së saj; por zemrën e kishte shumë rënduar për të vënë re kundërmimin dhe ngjyrat e çelura, dhe ajo zbriste për të ngrënë mëngjes, indiferente dhe me sy të rëndë.

Fëmijët kishin pushuar së shkuari në shkollë, sepse rrugët për në qytet ishin tepër të rrezikshme. Nuk kishte ndonjë luftë të hapur, dhe njerëzit mundoheshin të ktheheshin në një gjendje normale; kishte vetëm të shtëna të vazhdueshme nga snajperët, plaçkitje dhe raste të tmerrshme brutaliteti kundër individëve. Sidoqoftë, Lamia nuk kthehej dot në shkollë, sepse njerëzit nga lagjja vazhdonin të bënin vizita për të mbajtur zi dhe e ëma insistonte për zakonet tradicionale. Ajo ulej dhe priste ngushëllimet e tyre, u jepte kafe dhe merrej me muhabet; orët dukeshin të pafundme dhe ajo e urrente çdo çast prej tyre.

Ajo u mbështet një mëngjes në parmakun e dritares, duke vështruar kot e mërzitur, kur dëgjoi një vërshëllimë dhe duke parë poshtë pa Hanin që qëndronte prapa shkurrese së trëndafilave, i veshur me uniformën ushtarake, dhe ai po e priste. Zemra i rrahu pak më shpejt dhe ajo hodhi një shikim të shpejtë në pasqyrë sepse ndonëse ajo e përbuzte qëndrimin e tij ajo mezi priste ta shihte përsëri. Ajo zbriti nga shkallët me hapa më të lehta se zakonisht, dhe erdhi tek ai në anën tjetër të barit të kopshtit. Fytyra e saj e zbehtë dhe fustani i zi dukeshin çuditërisht të papërshtatur me atë kopsht vezullues veror dhe në zemrën e Hanit doli një butësi e madhe mbrojtëse; por ai foli hapur.

‘Lamia, e dëgjove radion sot në mëngjes?’

‘Po; kjo qeveri po merr fund. Më thuaj se kush do jetë tjetri?’

‘Nuk e di se kush do të jetë tjetri, por e di se *çfarë* do të jetë tjetri: luftimi i hidhur. Ata u kanë dërguar një porosi të gjithëve të partisë që të rrinë gati. Kur të na thërrasin, unë do shkoj. Unë... unë... unë erdha vetëm për të të thënë mirupafshim.’

‘Mirë, ti nuk do shkosh akoma. Ku do të luftosh?’

‘Nuk e di; them se nga jugu, rreth kampeve. Lamia, po ta shoh atë do t’ia laj... po s’më qëlloi ai i pari.’

Shprehja e tij ishte e zymtë dhe e pasigurt. Ngaqë Lamia po rrinte atje prapë shkurrese së trëndafilave, ai donte kaq shumë të jetonte. Por edhe ndërsa qëndronin duke biseduar, ushtrimi e njohur si e bubullimës së largët erdhi tek ata nga çatitë.

‘Ku po luftohet tani?’ e pyeti Lamia.

‘Afër portit,’ iu përgjigj ai.

Zhurma dukej se po shuante çdo bisedë tjetër. Krahasuar me zërin e pushkëve të gjitha gjërat që ata donin të thoshnin, të gjitha gjërat që u ishin dukur kaq të rëndësishme, dukeshin banale dhe të pakuptimta. Ata vështruan njëri-tjetrin pa shpresë dhe midis tyre ra një heshtje e turpshme.

‘Mirë pra, të shkoj unë,’ tha Hani më në fund.

‘Po, dhe unë do të shkoj të ha mëngjes,’ i tha Lamia.

‘Po të shkoj, do përpiqem të të shoh përsëri.’

‘Mund të mos kesh kohë, ndaj mirupafshim.’

‘Mirupafshim; ki kujdes.’

‘Edhe ti.’

Përsëri erdhi buçima e pushkëve; një erë e vogël fryu në shkurren e trëndafilave, dhe një syth kuqerremë trëndafili u drodh pak sipër kokës së Lamias. Hani e këputi dhe ia dha asaj.

‘Një shenjë jete,’ i tha. ‘Unë do kthehem, Lamia.’

‘Me të plotësuar zotimin tënd,’ ia shtoi ajo, dhe pa që drita u fik në sytë e tij sepse ajo nuk do të tregonte nëse shqetësohej për kthimin apo moskthimin e tij. Ai u largua dhe e la duke prekur trëndafilin me gishta.

Ai nuk e pa përsëri para se të hynte në betejë. Thirrja erdhi papritur, shpejt në mëngjes, dhe ajo nuk e dinte nëse ai kishte ardhur dhe kishte qëndruar poshtë dritares së saj në gjysmë-dritë, duke shqiptuar shumë butësisht emrin e saj se ndoshta do të ishte e zgjuar. Për largimin e tij ajo dëgjoi vetëm më vonë atë ditë kur bombardimi i madh kishte filluar dhe njerëzit po iknin përsëri nga pjesa e poshtme e lagjes, kur era e keqe e eksplozivave helmonte ajrin dhe bubullima e bombave mortaje tundte atë zonë. Eliasi ndodhej ende në qytet dhe Rosa dhe Lamia filluan si të çmendura të gatuanin dhe ua hapën derën mysafirëve që filluan të vinin shpejt.

Dukej sikur të gjitha partitë po shfrytëzonin vonesën në formimin e një Qeverie të re, duke dalë nëpër rrugë dhe duke terrorizuar njerëzit me snajperët, bombat dhe artilerinë e rëndë. Poshtë në kamp ata qëllonin me raketa pa pushim nga një ndërtesë e braktisur, dhe pallatet e larta që strehonin shtëpinë e Lamias u goditën dy herë prej tyre. U iknin dritat dhe kur vinte nata ata ndiznin qirinjtë. Vezullimi i butë shkëlqente mbi fytyrat e shushatura dhe disa herë të plagosura, dhe kur Lamia pa rrotull ajo vuri re papritmas që Sami mungonte.

Ajo nuk i tha asgjë së ëmës e cila ishte ende në kuzhinë; me siguri ai nuk mund të ketë ikur larg. Ajo doli me vrap në kopsht duke thirrur emrin e tij por nuk mori përgjigje. Pa lart në qiellin e tmerrshëm dhe të flakëruar prapa ndërtesave dhe menjëherë mori vesh se ku ndodhej ai. Ajo u ngjiti shpejt në çati dhe e gjeti duke qëndruar pranë parapetit, duarkryq, me këmbë të hapura, si siluetë kundrejt vezullimit.

‘Sami,’ i bërtiti, ‘zbrit menjëherë! Atje kush e di se ç’do bjerë.’

Ai nuk ia vuri veshin dhe u përlesh fort kur ajo i kapi jakën dhe e tërhoqi në një pozitë më të strehuar. ‘U çmende mor Sami?’ e pyeti hapur. ‘Do ti të na humbasësh djalin e dytë?’

Ai e pa me buzëqeshje. ‘E di çfarë, Lamia?’ iu përgjigj.

‘Ç’ke ti çamarrok i çmendur!’

‘Po bien bombat në fund të portokallishteve. Po digjet një zjarr i madh. Them se po digjet shtëpia e Kamalit, ndoshta dhe Kamali vetë. A nuk shpreson kështu dhe ti?... oh, Lamia, sikur të isha më i madh! Të kisha një pushkë!’

Ajo e vështroi poshtë me miratim, sepse humori i tij ishte më afër të sajit se sa të çdokujt tjetër. Ishte i vogël dhe i dobët dhe entuziast, dhe ajo nuk e kishte marrë shumë seriozisht më parë, por tani ai dukej si një shok i vërtetë lufte. Së bashku ata u mbledhën në një pjesë të mbrojtur të çatisë, panë drejt vendit ku tërbohej zjarri, dhe urrejtën dhe ndiheshin mirë.

Të gjithë fjetën keq në koridore bashkë me familjet që kishin filluar t’i njihnin mjaft mirë, dhe përsëri Lamia u zgjua shpejt për shkak të heshtjes së çuditshme dhe të paparashikuar ndërsa bombardimi u shua për disa orë. Përsëri ajo ndihej e mbytur dhe donte shumë ajër, dhe përsëri ajo doli qetësisht në mëngjesin e verës. Ajo nuk e dinte kurrë përse i binte rrugës që të çon në portokallishte, të njëjtën rrugë që ajo dhe Amini kishin shkelur me kaq gëzim herën e fundit që shëtitën bashkë, dhe ajo e ndoqi pak nëpër pemë. Ishte diçka e rrezikshme ta bëje, sepse rruga të çonte direkt në zonën e kampit, dhe ajo nuk synonte të ecte larg. Ishte akoma brenda lagjes së saj të krishterë dhe larg kufirit, e përfshirë në siguri në gjethet jeshile të errëta dhe kundërmimin e mprehtë të portokallishteve që po lëshonin lule, por këmbët e saj dukej se po e çonin gjithnjë përpara deri sa, kur kaloi një kthesë në rrugë, ajo ndaloi dhe iu zu fryma nga tmerri. Vetëm pak metra përpara saj, në rrugë ishte shtrirë diçka.

Ajo e dinte menjëherë se çfarë ishte dhe instinkti i saj i parë ishte të klithte dhe të ikte me vrap. Por pastaj ajo kujtoi që Amini ishte gjetur i vdekur në portokallishte dhe ajo ndjeu një dëshirë gllabëruese për të parë se çfarë lloj njeriu ishte ky. Ajo bëri shenjën e kryqit në gjoks, mbledhi gjithë kurajon që kishte, doli përpara dhe pa.

Një grua me rrobat e një refugjateje palestineze rrinte me fytyrën poshtë. Ka mundësi që ajo të ishte arratisur e plagosur nga një shtëpi që po digjej dhe ngaqë nuk e dinte se ku të shkonte natën ajo kishte hyrë me hapa të penguara në territorin e armikut dhe kishte rënë

nën pemët. Në kokë ishte plagosur me një copëz bombe dhe rrobat i kishte të gjakosura. Ajo ishte fare e vdekur, dhe Lamias nuk i erdhi keq për të, sepse ajo ishte e racës që i kishte vrrarë vëllain.

Ose a ishte vërtet fare e vdekur? Zemra e Lamias u hodh papritmas nga frika, sepse manteli që mbulonte trupin mbi bar u drodh për një çast. Ajo vështroi, e ngulitur në vend, pa fuqi për të lëvizur asnjë muskul, ndërsa palat e mantelit u ngritën dhe u ulën, sikur poshtë po zhvillohej një luftë. Atëherë cepi i mantelit u hodh prapa, dhe Lamia vështroi dy sy të errët, të çelur nga gjumi, në një fytyrë kafe të ndyrë. Ata e panë nga poshtë lëmshit të kaçurrelave të zeza, të hutuar por jo të frikësuar.

‘Mama,’ tha fëmija, dhe i ranë cepat e gojës.

Ai doli me vështirësi dhe u ul në këmbë pranë figurës së palëvizur duke e thirrur me fjalë bebeje dhe duke e hequr dhe e shtyrë me të shkurtra. Kur nuk pa asnjë reagim, fëmija u shtri pranë saj, duke u mbledhur sa më afër, dhe filloi të thithte dy gishta; dhe Lamia qëndroi duke e vështruar; mezi guxonte të merrte frymë.

Ajo nuk e linte dot atje. Një bebe ishte një bebe, pavarësisht nga raca, dhe e ëma do të dinte ç’të bënte me të. Bebja dukej afro dy vjeç dhe ajo nuk e kishte idenë nëse ishte vajzë apo djalë. Ajo u mblodh, u ul dhe e mori fëmijën për krahu, dhe ndonëse ai qau në fillim dhe pa përsëri nënën e tij, pas pak ai futi gishtat në gojë përsëri dhe shtriu kokën në supin e Lamias. Sepse në fund të fundit, toka ishte gjëmbore ndërsa këto krahë ishin të buta dhe të ngrohta. Pastaj ai kishte uri, dhe kjo grua duket se po shkonte diku. Kështu ajo iu ngjiti përsëri ngadalë rrugës midis pemëve me dhuratën e saj në krahe. Fëmija ishte i pistë, ai ishte bërë pisë nga tymi, dhe binte erë eksploziv të lartë midis të tjerash, por që nga çasti kur ai i kishte vështruar me besim sytë e saj, Lamia kishte filluar ta donte dhe e dinte që do të luftonte për ta mbajtur, jo më pak egërsisht sa ç’do të luftonte për hakmarrje.

‘Mumi do për të pirë,’ i tha fëmija papritmas.

‘Ti do marrësh diçka për të pirë, Mumi,’ i tha Lamia, duke e mbajtur ngushtë. Atëherë ata kishin ardhur tek porta e kopshtit, dhe mëngjesi ishte akoma mjaft i qetë. Mysafirët kishin ikur. Huda rrinte ulur në prag të derës duke ngrënë mëngjes dhe Sami ende po flinte.

‘Ç’ke aty o motër?’ e pyeti Huda, duke ngritur sytë për të parë peshtafin.

‘Një bebi, Huda. Ka ardhur për të banuar me ne.’

‘Lavdi Zotit! Mua më pëlqejnë bebet. Eja ta shikoj, Lamia. Është djalë apo vajzë?’

‘Nuk e di akoma, por nuk ka rëndësi. Së pari ai do diçka për të pirë. Më sill pak qumësht dhe kos dhe do ta ushqej këtu në prag, pastaj do shkoj për të gjetur disa rroba të pastra dhe do ta laj. Ik merr Mamin, Huda. E di ajo ku të gjejnë gjithçka.’

Ishte një djalë i vogël, i ushqyer mirë dhe i shëndetshëm; i bukur nga çdo pikëpamje veçse në kurriz kishte një nishan të madh të purpurt. Ai e quante veten Mumi, ndoshta i thoshnin shkurt Abdel Mumin. Rosa kishte ende disa nga rrobat bebeje të Hudës në një sunduk, bashkë me gjethe livande dhe dafine; ajo i nxori me kënaqësi, sepse shprehja indiferente i kishte dalë fytyrës së Lamias dhe Huda po qante për herë të parë pas vdekjes së të vëllait. ‘Sigurisht është një dhuratë nga Nëna e Bekuar,’ mendoi Rosa, sepse ndonëse mendonte që zemra e saj e thyer nuk do të shërohej kurrë, fëmija me siguri do t’u sillte njëfarë ngushëllimi vajzave të saj. Dhe pasi ishte ushqyer, larë dhe veshur me rroba të pastra ai u ul me krenari në prehrin e Lamias ndërsa ajo mundohej t’i ndante lëmshet e kaçurrelave të tij, ndërsa të gjithë u mblodhën rreth tij dhe ranë dakord që ai ishte një djalë shumë i dashur.

Çdo gjë e magjepsi; ai shkoi nëpër kopsht, i mahnitur nga lulet, deri sa buçima dhe bubullima e një bombardimi të ri i shtyu brenda që të gjithë. Por Huda i solli një tufë trëndafilash dhe ai u ul përtokë në një vend të ndriçuar nga dielli, duke luajtur me petalet dhe duke folur gjatë gjithë kohës në një gjuhë bebeje që ata nuk e kuptonin dot. Ai zbuloi në çdo vend, por Lamia dukej se kishte zëvendësuar figurën e shkretë të mbledhur në portokallishte, sepse ai e ktheu kokën vazhdimisht për të parë nëse ajo ishte ende. Sa herë që ajo shkoi në dhomën tjetër ai u shqetësua dhe e ndoqi dhe u përpoq ta tërhiqte prapë, duke e kapur pas fustanit. Dhe dita nuk iu duk aq e gjatë askujt veç Rosës, burri i së cilës nuk ishte kthyer akoma në shtëpi.

Afër orës pesë Mumi filloi të dukej i menduar, kështu që Lamia i dha një gotë qumësht, e zhveshi dhe e veshi me një rrobë nate të vogël dhe të bardhë, pak të madh për të. E kishte zënë gjumi dhe dukej se nuk e prekte dot buçima e bombardimit, por përsëri dukej i paqetë. Kur Lamia e shtriu në krevatin e ndërtuar për të me nxitim, ai u ngrit përsëri.

‘Ba,’ tha ai me zë të hutuar; ‘o Ba!’

‘Babi s’është këtu tani,’ i tha Lamia, duke shtrirë faqen e saj kundër faqes së tij. ‘Shtrihu tani, i dashur. Jam unë.’

Ai u shtri i bindur, duke thithur gishtat, por fytyra e tij kishte pamje të trishtë dhe të largët. Ndërsa Lamia ndenji duke e parë, ai psherëtiu thellë dhe e zuri gjumi, dhe pak minuta më vonë në oborr ra një bori, dhe Rosa u sul për të mirëpritur të shoqin. Ai dukej i hirtë dhe i lodhur dhe ajo iku me vrap për të nxehur kafën, ndërkohë që fëmijët u mblodhën rreth tij; por ai u bëri shenjë të largoheshin. ‘Më lini së pari të flas me nënën tuaj,’ u tha. ‘Është në rregull çdo gjë?’

Lamia dhe më të vegjëlit shkuan në kuzhinë për të bërë darkën gati dhe Rosa u ul me të shoqin. ‘U sa vonë që erdhe,’ i tha; ‘dhe sa kam patur frikë për ty. Rri këtu me ne, burri im. Sa do të doja më shumë të humbisja paratë se sa ty.’

‘Atëherë si do të jetonim, moj budallaçkë? E kam lënë Mishelin me pushkë për të ruajtur dyqanin tani për tani. Është akoma larg luftimit por plaçkitja është e tmerrshme. I kam

parë të hynin në dyqane të pambrojtura dhe të dilnin me tapete dhe shumë metra pëlhurash në krahë, dhe kudo ka snajperë dhe masakra. Radio po tregonte se cilat rrugë ishin të sigurta dhe unë u ktheva nga rruga lindore... më kaloi një makinë... një trup ishte lidhur me grep me targën... e tërhoqën zvarr nëpër rrugë... gratë rrinin në trotuar e qeshnin...'

Ajo u drodh. 'Janë si djajt e ferrit,' i tha.

Ai i hodhi një shikim. 'Ata ishin njerëzit tanë,' i tha pas një çasti, 'në makinë kishin varur një kryq. Kisha na përkrah; vetë vëllezërit po dalin nga manastiret dhe po hyjnë në luftë me kallashnikovët e tyre. Ne duhet të ruajmë vendin tonë në këtë Qeveri të re... por sot ishte sikur të gjitha palët po silleshin si djajt e ferrit. I kujt është ai bebi?'

Rosa ngurroi dhe pa rrotull në kërkim të fëmijëve të saj. Ata po qëndronin tek dera e hapur dhe ajo u bëri shenjë të dilnin përpara sepse ajo ishte e sigurt që do t'i duhej shumë përkrahje.

'E ka gjetur Lamia,' i tha. 'Nëna e tij ishte vrarë me pushkë. Besoj se ajo kishte vrapur lart nëpër portokallishte, dhe nga frika kishte ardhur më larg se ç'duhej; ajo kishte vdekur nga copëza bombash.'

'Atëherë fëmija qenka palestinez.'

'Mirë, po... por një fëmijë është fëmijë, Elias. Vajzat tona u kënaqën ndërsa luajtën me të sot.'

'Mirë atëherë, le të flerë këtu sonte, dhe nesër do ta lë me murgeshat tek manastiri kur të shkoj në punë.'

Menjëherë u bë një potere. Huda shpërtheu së qari fort dhe Lamia qëndroi përpara të atit, me faqe të ndezura dhe duar të shtrënguara.

'O Ba, dua ta mbaj!'

Sytë e tij shkrepën.

'Është fëmija i armiqve tanë, dhe vëllai yt nuk ka tri javë që ka vdekur. Unë po të them, nuk e dua këtë çapkën në shtëpinë tonë.'

'Ba, kemi humbur një vëlla; le të mbajmë këtë.'

Nervat e tij të tendosura u dorëzuan dhe zemërimi i tij u flakërua.

'Kështu pra! Ky bastard i vogël mund ta zëvendësojë vëllain tonë, ë? Shumë shpejt e ke harruar... rri urtë, ti vajzë budallaçkë, se e flaka menjëherë tani!'

Zhurma e turbulluar u bë e tmerrshme; Huda buçiti dhe Lamia qau e papërmbajtur. Sami shkeli tokën fort dhe Rosa ndrydhi duart. Eliasi vazhdoi të bërtiste më fort se zhurma dhe një breshëri shumë e fortë automatikësh filloi të shpërthente jo larg shtëpisë. Ata i kishin kthyer kurrizin shkakut të pafajshëm të gjithë kësaj trazire, dhe askush nuk e vuri re kur u ul në krevat dhe fërkoj sytë. Ai mund të flinte gjatë një bombardimi por nuk ishte mësuar me këtë lloj zhurme, dhe ai gjeti në të diçka të njohur dhe të shkëlqyer, diçka që ia kishte ndier mungesën. Vërtet e kishte humbur të ëmën, por kishte gjetur krahë të tjera të sigurta dhe fytyra të dhembshura, si dhe ushqime sa të donte. Por i ati kishte ikur me Komandot dy ditë më përpara dhe askush nuk e kishte zëvendësuar. Ishte i ëmbël dhe i njohur zëri i inatosur i një mashkulli që dënonte kushedi se çfarë. Mumi doli nga krevati dhe si ndonjë engjëll i vogël dhe i humbur, ‘fluturoi’ drejt rrethit të qirinjve të ndezur. Sytë i kishte të çelur dhe të turbullt nga ëndrra gjysmë të harruara dhe rrobën e tij të natës e tërhiqte zvarr. Ai shkoi drejt Elias dhe vuri mbi gjunjët e tij dy duar si yje deti.

‘Ba!’ i tha Mumi me gëzim. ‘O Ba!’

Papritur në dhomë ra një heshtje varri; Huda pushoi sikur dikush t’ia kishte mbyllur ‘çezmën’; dhe Lamia mbajti frymën.

Mumi po ngrinte krahët dhe Eliasi e ngriti në prehër si i hipnotizuar. Fëmija u mbledh kundrejt tij, i ngrohtë, erëmirë dhe shumë gjumash. Por para se t’i mbyllte sytë ai lëshoi një qeshje të përgjumur, ngriti njëren dorë dhe hoqi mjekrën e Elias. Dhe papritmas Eliasi filloi të qeshte; qeshi deri sa lotët rrodhën në faqet e tij dhe të gjithë të tjerët u bashkuan me të. Kur njerëzit e frikësuar filluan të trokisnin tek dera në perëndim dielli dhe të kërkonin strehim për atë natë, e gjetën familjen që po qeshte akoma, dhe Eliasi ishte ulur në mes të grupit duke u kujdesur për një bebi kaçurrel armik, i cili flinte duke kapur jakën e xhaketës së tij.

Askush nuk e përmendi prapë idenë se Mumi do të largohej, ndonëse Eliasi kishte vënë një njoftim në gazetën lokale dhe u kishte thënë murgeshave, se mos bëheshin hetime. Por të gjithë u kënaqën kur panë se nuk erdhi ndonjë përgjigje, dhe brenda pak ditësh ai u pranua plotësisht si anëtar i familjes, dhe me kalimin e kohës Eliasi filloi të priste me padurim kur hapte derën e shtëpisë, zhurmën e hapave të vogla dhe thirrjen e lumtur ‘Ba! Ah, Ba!’ Patën disa biseda për t’i vënë ndonjë emër të përshtatshëm të krishterë, por emri Mumi i shkante në njëfarë mënyre, dhe mbeti Mumi.

Luftimet vazhduan herë pas here, me gjithë formimin, shpërndarjen dhe riformimin e kabineteve, dhe për njëfarë kohe njerëzit kishin frikë të ecnin në rrugë për shkak të snajperëve të pamëshirshëm në majat e çatave. Askush nuk ishte i sigurt; njerëzit vdiqën në kolltuqe, në banjë, të ulur në tavolinë, dhe të tjerët u zhdukën pa lënë asnjë gjurmë. Por kur erdhi vapa e madhe, armëpushimi i fundit i brishtë i verës dukej se po qëndronte, dhe nuk pati ndonjë bombardim të menjëhershëm dhe masiv. Banorët e qytetit filluan të ngrinin kokën dhe të riparonin shtëpitë e tyre të djegura dhe të bombarduara, dhe të dilnin në rrugë. Madje ata shkuan në plazh dhe bënë not, me pushkët pranë shportave të piknikut. ‘Nuk do të ketë ndonjë raund të katërt,’ i thanë njëri-tjetrit. ‘Lavdi Zotit, lufta mbaroi.’

Eliasi mori Samin dhe Hudën në plazh por Lamia ndenji në shtëpi me të ëmën e cila zyrtarisht ende po mbante zi, dhe ishte e veshur me të zeza të thella. I gjithë ndriçimi dhe gjallëria dukej se i kishin ikur jetës së vajzës sikur ndonjë pjesë e saj kishte vdekur vërtet, dhe ajo dukej indiferente për çdo gjë veç studimeve dhe Mumi. Ajo kishte humbur kaq shumë mësim në shkollë dhe nuk kishte marrë asnjë provim, kështu që ulej në ballkon nën hijen e hardhisë së madhe, duke u zhytur në librat e saj, ndërkohë që Mumi rrinte ulur përtokë me lodrat e tij, duke llotitur fare i pashqetësuar për çështjen nëse dikush po e dëgjonte apo jo. Ai ishte një fëmijë i bukur, që tregonte çdo shenjë se e kishin dashur dhe ishin kujdesur mirë për të që nga lindja; gropëzat në faqe dhe sytë e tij të mëdhenj të zinj ishin bërë për të qeshur, madje edhe fytyra e trishtë e Rosës çelej sa herë që dukej ai.

Në ato ditë vape depresioni të madh, ai ishte litari i jetës së Lamias. Pa të, ajo do të ishte zgjuar çdo mëngjes duke pyetur veten përse duhet të vazhdonte të ekzistonte por zakonisht ai ishte zgjuar i pari, dhe kërcente lart e poshtë në djepin e tij duke bërë titur për të tërhequr vëmendje. Njerëzit vërtet po vuanin e vdisnin e zhdukeshin, por Mumi akoma duhej të lahej dhe të ushqehet. Këmbët e tij të vogla që mezi prisnin të lëviznin e udhëhoqën Lamian orë pas ore, dhe kur ajo i shërbente atij, mund të harronte. Ajo kujdesej pothuaj tërësisht për të, duke përmbajtur xhelozinë e saj kur ai ikte për të luajtur me Hudën ose hipte në prehrin e nënës së saj, dhe Rosa ndërsa vëzhgonte plot mall e dëshirë për vajzën e saj kishte mendime të turbullta nëse Krishti Fëmijë kishte ardhur midis tyre për t’i ngushëlluar. Por Mumi nuk i përshtatej aspak idesë së saj për Krishtin Fëmijë. Ai ishte më gazmor se kaq.

Lamia e pa Hanin shumë pak. Ai ishte kthyer nga sulmi i fundit me një plagë bombe në fytyrë, dhe i kishte thënë që një pjesë e madhe e zonës rreth shtëpisë së Kamalit ishte shkatërruar; por ai nuk kishte pasionin e saj të egër për hakmarrje dhe ajo ndihej e shpërqëndruar me të. Pastaj, ai kishte filluar një punë në kohën e pushimeve si një ndihmës në një nga spitalet më të mëdha të qytetit, dhe kthehej në shtëpi vetëm rrallëherë. Rruga nga pjesa perëndimore në pjesën lindore të qytetit ishte shumë e rrezikshme për udhëtime të shpeshta.

Por një ditë të shtunë ajo mori Hudën dhe Mumin për një shëtitje të vogël lart në mal, dhe ai e pa nga dritarja e tij dhe e ndoqi pas. Ata u ulën në mur ndërsa fëmijët u bashkuan me ata që vilnin rrushët dhe u ngopën me fruta. Vapa përvëluese ishte freskuar dhe drita e fundit e artë rrinte mbi vreshtat në tarraca, qytetin e shkatërruar dhe vijën e detit ku dielli prekte horizontin. Asnjëri prej tyre nuk mund të mendonte për ndonjë gjë për t'i thënë tjetrit, dhe Lamia kujtoi ditën kur ata kishin qëndruar duke pritur ndërsa Amini po vishej me uniformën ushtarake, dhe ishte diçka që duhej thënë por që nuk ishte thënë. Dhe ajo gjë akoma nuk ishte thënë, dhe ndoshta nuk do të thuhej kurrë, kështu mendoi ajo me mërzë, por ngaqë heshtja po i rëndonte gjithnjë e më shumë ajo e pyeti nëse mendonte se do të luftohej përsëri.

Hanit i ra fytyra; ai nuk kishte dashur të fliste për luftimin.

‘Sigurisht,’ iu përgjigj, ‘askush s’e ka fituar atë që donte. Të gjithë kanë humbur; askush nuk ka fituar.’

‘Atëherë ndoshta do t’i lënë punët siç janë.’

‘Jo këta; të gjithë janë të etur për hakmarrje. Të rinjtë po stërviten në vende të fshehura kudo në mal. Duhet vetëm një shkëndijë dhe ja i gjithë vendi do të ndizet flakë.’

‘Po ti po stërvitesh?’

Ai hezitoi; e dinte që në thellësi ajo e përbuzte.

‘Po shpërtheu lufta përsëri në shkallë të gjerë, them se do luftoj si të tjerët, por tani për tani jam i zënë në spital. Cili është ai fëmijë, Lamia? Të kam parë edhe herë tjetër me të.’

Ajo u skuq. ‘E ëma u vra,’ iu përgjigj prerazi. ‘E gjeta pranë trupit të saj të vdekur në portokallishte, ndaj e solla në shtëpi.’

‘Në portokallishte? Atëherë çfarë kombësie kishte e ëma?’

‘Epo... ajo kishte ardhur nga kampi.’

Hani qeshi. ‘Ti dukesh e frikshme kur s’je, Lamia,’ i tha, ‘dhe s’është çudi.’ Sepse Mumi kishte ardhur duke kërcyer nëpër vreshta, me faqe dhe buzë të njolloitura të

purpurta, dhe po i mbante lart krahët. Hani pa ndërsa fytyra e re dhe e vulosur e vajzës u zbut kur e ngriti fëmijën në prehrin e saj dhe puthi flokët e tij. Ai buzëqeshi, psherëtiu dhe iku në shtëpi.

Lamia thirri Hudën. I erdhi keq që Hani nuk kishte pritur. Atëherë dielli që perëndonte mbi det ishte bërë i kuqerremë; ngjyra e gjakut, mendoi ajo duke u dridhur. Para se të ktheheshin në shtëpi ajo ngjyrë do të zbehej në dritën e muzgut, si ngjyra e fytyrave të reja të vdekura që u kishte dalë drita dhe jeta. Fjalët e Hanit i kishin rënduar shumë asaj dhe zemra i dhimbte; sikur të kishte pritur! Tani çdo ditë mund të vinte holokausti dhe ai mund të vdiste, dhe midis tyre do të binte një heshtje e hirtë përgjithnjë; sepse asgjë nuk ishte thënë.

Erdhi koha në fund të të korrave dhe gjethet e hardhive u bënë me ngjyrë të kuqerremë në tarraca. Nuk ishte e papritur: tregimet e tmerrit dhe masakrave kishin ardhur me vërshim nga veriu dhe nga malet si përronj të zinj që kërcënonin ta përmbysnin kryeqytetin. Luftimi dhe plaçkitja shpërthyen si kurrë më parë dhe po të mos ishte zëri i radios që i drejtonte vazhdimisht njerëzit larg rrugëve të rrezikshme dhe drejt zonave të sigurta, Eliasi nuk do të kishte mundur kurrë të shkonte andej-këtej. Ai dhe ndihmësi i tij flinin tek dyqani me pushkët pranë, sepse ndonëse nuk ishin ende në zonën e betejës, plaçkitësit kishin pak respekt për shtetrrethimin. Ai kthehej në shtëpi nëpërmjet rrugëve të tërthorta shpejt në mëngjes, dhe kthehej i hirtë nga lodhja, kur i rrëfente Rosës tregime të reja tmerrri ndërsa hante mëngjes. Një mëngjes Shtatori fytyra e tij dukej tepër e hirtë ndërsa u ngjitej shkallëve. Ai hëngri në heshtje, dhe familja e tij e dinte se çfarë kishte ndodhur, sepse radioja e kishte shpallur më përpara; bombardimi i një zone jo shumë larg dyqanit të tij kishte shkaktuar shembjen e një hoteli. Të gjithë klientët, shumica prej tyre të huaj, u mbuluan nën gërmadha dhe nuk mund të bëhej asgjë për t'i shpëtuar.

Rosa iu lut të mos kthehej andej. ‘Kemi mjaft sa për të jetuar,’ iu përgjërë. ‘Sill mallrat e tua dhe ruaji në shtëpi.’

Ai tundi kokën. ‘Do më duhej një furgon,’ i tha, ‘e pastaj, ata do ta përvetësonin makinën time në postëbllloqe po t’i shihnin gjithë ato mallra. Dyqani nuk ndodhet në drejtim të zjarrit – të paktën, akoma jo. Beteja është më larg nga perëndimi dhe në lagjet jugore. Njerëzit vazhdojnë të blejnë, por shumë, shumë dyqane janë boshatisur dhe plaçkitur, dhe plaçkitësit nuk kanë më turp. Ata afrohen me makina dhe dalin haptazi nga dyqanet me krahë plot me mallra të shtrenjta. Nganjëherë të vjen të qeshësh. Pashë një njeri që u afrua me Mercedes dhe e parkoi jashtë një fabrike të bombarduar cigaresh. Ai doli i ngarkuar me shumë kuti por zbuloi që dikush ia kishte mbathur me makinën e tij. Po qarkullojnë tregime të çuditshme, Rosa. Madje kam parë kamiona të blinduar me vajza të armatosura dhe me maska që po shkonin në betejë.’

Lamia ngriti veshët. Ndoshta në fund të fundit jeta kishte kuptim. Amini kishte vdekur për vendin e tij. ‘Gati për thirrjen tënde, Libani im,’ ata kishin kënduar në shkollë dhe zemra e saj ishte rrëngëthtur nga patriotizmi. Ajo mendoi për këtë ndërsa e lidhi Mumin në karrocën e tij dhe zbriti në fshat për të qëndruar në radhën e bukës. Sami dhe Huda ishin kthyer në shkollën lokale, por shkolla e saj ndodhej në qytet dhe nuk kishte patur

mundësi të hapej përsëri. Radhët e përditshme për ushqime ishin bërë pjesë e jetës së përditshme, ku njerëzit blinin nga tregtarët që i merrnin mallrat nga fermerët në periferi dhe i sillnin në qytet me karroca të shtyrë nga njeriu. Kuptohet që çmimet ishin ngritur në qiell dhe nuk gjendeshin më shumica e atyre gjërave të mira që i kishin shijuar me kaq bollëk në të kaluarën; prapë ata kishin mjaft, ndonëse ishte e mërzitshme të qëndroje atje në dritën e diellit të vjeshtës, dhe Mumi fillonte të bëhej i paqetë.

‘I kujt është ai fëmijë, Lamia? Nuk e dija që ti kishe një vëlla kaq të ri?’

Lamia ktheu kokën; një vajzë që e njohte pak kishte hyrë në radhë pas saj; ajo ishte në klasën sipër klasës së saj në shkollë – një bukuroshe e zhvilluar mirë, syerrët, me flokë të zeza kaçurrela që binin deri tek supet e saj. Në shkollë ajo ishte një personazh mjaft i shquar – Presidentja e Klubit të Debateve dhe e njohur për pikëpamjet e saj të forta politike.

‘Është fëmija i kushërirës sime,’ i tha Lamia. ‘Shtëpinë e kanë në pozitë të rrezikshme ndaj po rri me ne.’ Me gjithë përpjekjet e të atit për të gjetur familjarët e Mumi, asaj i pëlqente gjithmonë ta mbante të fshehur identitetin e tij. Ta zëmë sikur dikush ta njohte dhe ta merrte – nuk kishte shumë mundësi, por po sikur të ndodhte! Atëherë nuk do të mbetej asgjë.

‘Mumi do dalë,’ i tha papritur ai.

‘Mumi?’ tha Marsela duke qeshur, ‘Çfarë emri i çuditshëm! Për çfarë është shkurt?’

Lamia hezitoi dhe u skuq. Po t’ia jepte emrin e plotë ajo do ta shpallte mysliman, sepse asnjë i krishterë nuk e mbante atë emër. Marsela e vështroi me kureshtje dhe ato heshtën për një çast.

‘Është vetëm një nofkë,’ i tha Lamia më në fund.

‘E po, më mirë zgjidhi një tjetër atëherë,’ i tha hapur Marsela. ‘Tek postëbllloqet njerëzit po pushkatojnë për më pak se një emër. Shumë po e shlyejnë fenë e tyre ose po i grisin fare letërnjoftimet e tyre. Edhe po që se po strehon një mysliman, më mirë t’ua kthesh atyre; ne të gjithë duhet të qëndrojmë krah për krah, sepse në rrezik është njohja e fesë sonë. Kjo është një Luftë e Shenjtë. Çfarë bën ti në kohën e lirë, Lamia?’

‘Unë studioj,’ i tha Lamia, ‘dhe kujdesem për këtë... ë... djalë të vogël. Për më tepër ende po mbajmë zi; vëllai im u rrëmbye dhe u vra.’

‘Më vjen keq. Nuk e kisha dëgjuar. Por nëse ata kanë rrëmbyer dhe vrarë vëllain tënd, ti patjetër digjesh për t’u hakmarrë për të.’

‘Ashtu është... por ç’të bëjë një vajzë?’

Ato kishin ardhur tek karroca e mallrave dhe po bisedonin butësisht me koka të bashkuara. ‘Eja e shiko,’ pëshpëriti Marsela. ‘Ti je tamam ai njeri që na duhet ne. Eja në shtëpi me mua dhe shih se çfarë bëj unë në kohën e lirë.’

Ato vazhduan me blerjet e tyre të ngadalta, ndërkohë që Mumi, i liruar nga karroca e tij, mblodhi kokrra akacie në anë të rrugës. Atëherë, me shportat plot, ato u larguan sëbashku. Shtëpia e Marselës qëndronte pa mbrojtje, më nga perëndimi. Muri ishte dëmtuar nga bombat dhe dritaret e përparme ishin thyer.

‘Urdhëro,’ tha Marsela.

Ato nuk takuan askënd kur kaluan sallonin e gjerë dhe u ngjitën nga shkallët drejt dhomës së gjumit të Marselës. Atje në krevat ishte uniforma e saj ushtarake, kaska dhe maska, dhe pushka e saj, e stolitur me figura të vogla dhe të çelura – një kryq, nënën virgjëreshë dhe Bariun e Mirë që mbante një qengj mbi supë.

‘Shumë vajza tashmë po luajnë rolin e tyre të duhur,’ i tha sinqerisht. ‘Ne duhet të ruajmë trashëgiminë dhe besimin tonë të krishterë. Siç ta thashë më parë, kjo është një luftë e shenjtë, dhe Kisha na përkrah. Shiko, Krishti im dhe Nëna ime Virgjëreshë – ata më ruajnë të sigurt.’

Mumi u përpoq t’i kapte figurat e çelura, por Lamia e ngriti dhe qëndroi e mahnitur; Bariu i Mirë që kujdesej për delet e tij... klientët e atij hoteli që u varrosën nën gërmadha... Shpëtimtari që varej në kryq për të shpëtuar... si dhe snajperët që qëllonin zjarrfikësit dhe ambulancat që po përpiqeshin t’i shpëtonin të djegurit dhe të plagosurit! Vallë nëna e Jezusit do ta kishte miratuar atë që po bënin fëmijët e saj, dhe a nuk shqetësohej Bariu i Mirë? Po cila ishte kjo fe që ata po mbronin? Ajo u mundua t’i mblidhte mendimet e saj të ngatërruara, por natyrisht ishte gjë e mrekullueshme të luftoje për atdheun. Si mund të dyshonte?

‘E di që je shumë e re,’ i tha Marsela, ‘por je shumë e gjatë dhe askush nuk do ta dijë që je vetëm gjashtëmbëdhjetë vjeçe. Thuaju që je shtatëmbëdhjetë vjeçe; askush nuk do të mendojë të bëjë kontroll. Hajde në shtëpinë time në orën 6 pasdite, dhe unë do të të çoj atje ku vajzat po stërviten për raundin tjetër.’

‘Faleminderit,’ i tha Lamia, ‘do të mendoj për këtë.’ E lidhi Mumin në karrocë dhe u kthyen në shtëpi. I ati kishte dy ditë që nuk ishte kthyer në dyqan. ‘Ju do të ishit të çmendur po të shkonit në atë lagje,’ kishte shpallur zëri i radios, kështu që babi priti. Ai u ul i lodhur mbi divan, gati po flinte, dhe Lamia shkoi dhe qëndroi përpara tij.

‘O ba,’ i tha qetësisht, ‘dua të luftoj; duhen vajza.’

Ai u hodh në këmbë dhe ajo mendoi se do ta rrihte. ‘Të luftosh!’ i bërtiti. ‘Vajza ime të luftojë! Më mirë të të qëlloja unë vetë se sa të vriteshe nga një burrë tjetër... dhe pastaj, a e di ti se çfarë u ndodh vajzave që zihen peng? Të luftosh, hë! Apo nuk është e

mjaftueshme që djali ynë e flaku kot jetën për një drekë ditëlindjeje?... S'ke ndjenja për nënën tënde?

Lamia iku e tmerruar në kuzhinë dhe e la Mumin të përballonte 'stuhinë'. Ai qëndroi me këmbë hapur dhe vështoi burrin e tërbuar, i interesuar por jo i trembur. Ai kishte dëgjuar shumë stuhi dhe zhurma 'bam' gjatë jetës së tij të re dhe asnjë nuk i kishte bërë gjë ende. 'Ah, Ba!' i tha vrullshëm, dhe filloi të marshonte lart e poshtë, duke shtrënguar grushtet dhe duke tundur krahët si për ta imituar Eliasin në mënyrë qesharake; deri sa Eliasi, pasi u siguria që dera e kuzhinës ishte e mbyllur, filloi të qeshte dhe u qetësua.

Lamia, pasi e përplasi derën, u hodh në një karrige tek tavolina e kuzhinës dhe zhyti fytyrën tek krahët. Tërbimet e rralla të të atit vërtet mund t'i bënin qejfin Mumi por ato e trondisnin Lamian tmerrësisht. E ëma, e ulur matanë, filloi të priste një lakër dhe asnjëra prej tyre nuk tha asgjë në fillim. Mumi, pasi gjeti pak reagim nga Babi, hyri kot në kuzhinë dhe hipi në prehrin e Lamias dhe ajo e shtrëngoi fort sepse ishte i vogël dhe i ngrohtë dhe dridhej me gjallëri. Ajo hodhi një shikim lart nga e ëma, dhe mendoi se sa e moshuar dhe e qetë dukej ndërsa përqëndrohej në atë lakër – sikur të kishte rëndësi... dhe sikur të kishte ndonjë arsye pse të ishte e qetë.

'Është mirë të luftosh dhe ta mbrosh atdheun,' shpërtheu Lamia më në fund. 'Ti dhe Babi – ju keni kaluar pjesën më të mirë të kohës suaj. Kurse ne duhet të rritemi dhe të jetojmë në të; po fëmijët tanë? A doni që ata të rriten në një vend ku të huajt e kanë marrë nëpër këmbë trashëgiminë dhe fenë tonë? A s'është e drejtë t'i mbrojmë ato? Ti dhe Babi jeni të moshuar; ju s'e kuptoni.'

E ëma, 34 vjeçe, buzëqeshi pak dhe heshti. 'Sikur të mos më duhej të prisja kaq shumë para se të flasë,' mendoi Lamia, 'dhe ta linte mënjane atë lakër.'

'Them se do të jetojmë kohën tonë më të mirë në ty dhe Samin dhe Hudën dhe Mumin,' i tha Rosa, dhe ajo foli me ngadalë dhe hezitim sikur po kërkonte qorrazi dhe me duar fjalët e duhura. 'Por e ardhmja juaj është një kohë e gjatë, kështu shpresoj... Është e mirë ta mbrojmë fenë tonë... por mendoj që feja mbahet e gjallë dhe mbrohet më mirë në një zemër që do dhe fal. Nuk e kuptoj politikën si ju të rinjtë, por dëgjoj dhe shoh... disa burra vdesin në male, kështu disa gra dhe fëmijë vriten në qytet... Vetëm dje dëgjova për një mysliman që u vra me pushkë në Veri... kështu vëllai i tij katërmëdhjetë vjeçar mori pushkën e tij dhe vrau dymbëdhjetë udhëtarë të krishterë tek postëblloku... po kush, dhe sa njerëz do të vdesin për hesapin e atyre të dymbëdhjetëve? Vallë është kjo mbrojtja e besimit tonë, apo është urrejtja dhe hakmarrja?... dhe ku i vjen fundi?... çdo shpallje paqeje shkelet; asnjë armëpushim nuk qëndron....'

'Lufta nuk vazhdon përgjithmonë; një ditë, ndoshta, kur gjithçka do të jetë shkatërruar, ju që do të mbeteni do të ktheheni dhe rindërtoni. Në këtë fshat, kur isha vajzë, i shikoja ndërsa lëronin tokën dhe mbillnin farët para dimrit... pastaj në pranverë dukeshin të korrrat dhe arat ishin të gjelbra...'

‘Ti ke marrë këtë fëmijë, Lamia; një nga armiqtë tanë. Kur ai të jetë rritur, stuhia do të ketë kaluar dhe koha për të rindërtuar do të ketë ardhur... përgatite atë sot për atë ditë; mësoji besimin tonë... Mësoje të dojë dhe të dalë. Parashikoni të korrat përtej dimrit. Ndoshta kjo është gjëja më e madhe që ne gratë mund të bëjmë për atdheun.’

Por për Lamian ishte e kotë të shikonte përpara. Ajo nuk shihte dot asgjë përtej ekranit të zi të tymit ditën dhe vezullimit të kuq të djegies natën.

Dhe pastaj, fare papritmas, pas disa ditësh dhe netësh bombardimesh, kur toka e tharë po thërriste shirat e para dhe vendi po ligështohet nën diellin e Tetorit, u shpall një armëpushim, dhe kësaj radhe njerëzit profetizuan se do të qëndronte, sepse udhëheqësit e partive kryesore luftuese ishin kthyer nga Siria me kushte të reja paqeje.

Kaosi sundoi; njerëzit qanë, disa nga gëzimi dhe disa nga hidhërimi për shkak të jetëve të tyre të harxhuara kot dhe vrasjeve të pakuptimta që nuk kishin arritur asgjë. Postëblloqet në rrugë u hodhën poshtë sikur të ishin objekte urrejtjeje, dhe snajperët që kishin qëlluar njëri-tjetrin pak orë më përpara dolën hapur dhe përqaftuan dhe puthën njëri-tjetrin në mes të gërmadhëve dhe rrënojave, dhe mbështollën pushkët e tyre me gjerdane të mëdha prej lulesh dredhëse të purpurta kuqerreme. ‘Na ka ardhur paqja,’ bërtitën qytetarët e mbledhur rreth radiomarrësve në shtëpitë e tyre, dhe shumë ngritën kokat dhe lavdëruan Perëndinë për familjet e tyre të gjalla, ndërkohë që fëmijët dolën me vrap duke qeshur në dritën e diellit dhe lirinë e rrugëve të sigurta. Ishte një ditë e shtunë dhe të gjithë ishin në shtëpi.

‘Paqja!’ bërtiti Huda, duke kërcyer nëpër shtëpi me sy të ndritshëm. ‘Tani mund të luajmë në portokallishte dhe mund të fle çdo natë në dhomën time të gjumit.’

‘Paqja,’ psherëtiu Sami, ‘dhe Babi kurrë s’më la të shkoja afër një beteje të vërtetë ose të shkrepja një pushkë.’ Ai shtrëngoi dorën e Hudës dhe ata ikën me vrap për të marrë pjesë në festimet në rrugët e fshatit.

‘Paqja,’ mendoi Rosa, ‘dhe tani burri im do të kthehet në shtëpi në orë normale dhe nuk do të kemi frikë për të tërë ditën. Edhe ne duhet të festojmë kur të vijë ai.’ Në shtëpi nuk kishte shumë ushqime, por Rosa mund të bënte shumë, me pak gjëra dhe shkoi direkt në kuzhinë. Mumi e ndoqi, ngaqë mori vesh që do të piquej diçka.

‘Paqja,’ mendoi Lamia, ‘po me çfarë çmimi? Për këtë vdiq ai?’ Papritmas ajo ndjeu një dëshirë të patolerueshme të rrinte pranë të vëllait, dhe ndonëse e dinte që duhet të ndihmonte nënën e saj, ajo doli nga shtëpia dhe i ra rrugës që të çonte në varreza. Tani nuk ishin më lule, vetëm ngjyra e thatësirës – ngjyra e argjendtë e gjetheve të ullinjve, e arta e zbehtë e arës së shtruar me byk, dhe sipër saj kuqerremja dhe e bronzta e vreshtave të zhveshura. Kisha qëndronte si një shkëmb i hirtë që dilte nga shpati i malit, por ajo nuk hyri brenda. Ajo nuk kishte hyrë atje që pas vdekjes së Aminit, sepse ai Krishti i zbehtë në kryq, dhe nëna e tij me fytyrë të vajtuar me sy të ngritur lart nuk i kishin kthyer përgjigje lutjes së saj – nuk vlenin aspak më shumë se sa copëzat e tjera prej druri dhe allçie. ‘Besoj se tani jam ateiste,’ mendoi ajo e turbullt, dhe ndjenja e saj e thellë e vetmisë u rrit sepse ishte e tmerrshme të besojë se atje nuk kishte asnjë njeri. Ajo hyri në varrezë dhe kaloi midis qiparisave; atëherë zëmërës dukej se i mungoi një rrahje, sepse ajo pa që nuk ishte vetëm. Hani qëndronte pranë varrit, me kokën ulur në një qëndrim depresioni të thellë, dhe Lamia harroi menjëherë që e kishte përbuzur, sepse ja dikush që kishte shumë kujdes për vëllain. Kur ajo vrapoi në bar drejt tij, ai ngriti kokën dhe e pa,

dhe ajo vuri re hollësinë e fytyrës së tij dhe sytë e fundosur me skaj të zi. Ai dukej sikur kishte kaluar javë të tëra pa gjumë.

‘Hani!’

Ai lëshoi një buzëqeshje të vogël dhe të lodhur. ‘Thashë se do të vije,’ i tha. ‘S’e imagjinoja dot që ti do të hidheshe dhe të kërceje në rrugë me të tjerët, ndërsa në varre akoma nuk ka mbirë bari.’

Ajo heshti për njëfarë kohe, duke bluar fjalët e tij. Ajo nuk e kishte parë që nga shpërthimi i fundit i luftimit por e dinte që ai kishte qëndruar në spital; dhe tani, në këtë ditë festimesh, ai kishte ardhur për t’u ulur pranë kësaj parcele toke të pjekur fort dhe ai e kishte pritur atje. Ishte sikur më në fund diçka ishte thënë, që kishte kaluar përjetësisht hendekun e heshtjes midis tyre, dhe ajo mezi gjente si të vazhdonte.

‘Ti ke qenë në spital gjatë gjithë kësaj kohe?’ e pyeti. U ul në tokë pranë tij duke kapur gjunjët e saj.

‘Po, nuk largohesha dot.’

‘Si ishte puna, Hani? Shumë e zënë?’

‘Ditë e natë; ata rrinin të shtrirë në barela. Shpeshherë, kur vinim më në fund tek ata ishte shumë vonë. Dhe disa herë palestinezët futeshin brenda me vrap me të plagosurit e tyre dhe na detyronin t’i mjekonim përndryshe do na qëllonin, ndërkohë të tjerët që kishin më shumë nevojë vdiqën.’

‘Ju i mjekuat të gjitha palët atëherë?’

‘Sigurisht. Vallë vdekja tregohet e anshme? Po ajo raketë që shpërtheu në radhën e bukës? Pesëdhjetë veta vdiqën, shumica prej tyre ishin gra dhe fëmijë. Prindërit e atyre fëmijëve, sot a po kërcejnë dhe po përqafojnë armiqtë e tyre? Lamia, po filloj të ndiej se nuk duroj dot më – klithmat, gjakun, pamjen e syve të tyre! Çfarë kanë bërë? Çfarë po arrijnë vuajtjet e tyre?’

Ai po dridhej, duke shtypur ballin me dorë. Ajo e vështroi, e tmerruar, me një dëshirë të fortë për ta ngushëlluar, por nuk dinte ç’t’i thoshte.

‘Por ty s’të duhet më ta durosh, Hani,’ i tha me hezitim. ‘Mbaroi ajo punë. Kjo paqe do të qëndrojë; kështu thonë të gjithë.’

‘Mbaroi?’ e përsëriti ai egërsisht. ‘Çfarë ka mbaruar? A kanë pushuar së qari nënat ose jetimët a kanë pushuar së mbajturi zi? Po hidhërimi yt a ka mbaruar? Hajde tek spitali Lamia, atje do të shohësh jetët që tani po fillojnë – jetë që nuk do të ecin ose shohin ose kuptojnë më... jetë joaktive; sikur të ishin mbaruar vërtet!... pastaj, kush të thotë që kjo paqe do të qëndrojë? Sa armëpushime të tjera kemi parë ne? A qëndruan ato?’

‘Thonë se ky është ndryshe,’ ajo murmuriti në mjerim dhe heshti. Nuk kishte ngushëllim asgjëkund veçse në këtë mirëkuptim të ri dhe të brishtë, në këtë ndjenjë të përbashkët. Ata u ulën qetësisht, që të dy të vetëdijshëm për këtë fakt, deri sa retë u grumbulluan pas malit dhe fshehën diellin. Papritmas u bë ftohtë dhe ata u çuan për të ikur.

‘Sikur të vinin shirat,’ tha Hani me zë pa shpresë. ‘Qyteti bie erë vdekje dhe plehrat po kalben në rrugë.’

Ata u nisën për në shtëpi dhe Huda i pa dhe vrapoi për t’i takuar, me sy të shndritur dhe kaçurrela që i fluturonin, dhe Mumi e ndiqte pas nga larg, me hapa të ngathëta.

‘Eja shpejt, Lamia; Mami ka bërë një darkë dhe Babi është kthyer. Të gjithë po të presim. Hani, hajde pi kafe me ne.’

Ai mblodhi supet. ‘Së pari do pres për të parë nëse ka për se të festohet,’ i tha, dhe me humor të keq vështroi Mumin që sapo kishte ardhur, i ngrohtë dhe i gëzueshëm, me faqe kuqerreme dhe me ball të lagur me djersë. I shtriu krahët dhe Lamia e ngriti tek ijët e saj ndonëse ai po bëhej shumë i rëndë, dhe Hani e vështroi me humor të vrazhdë pothuaj sikur ta urrente. ‘Ndoshta ai ma ka zili,’ mendoi Lamia, ‘ose ndoshta po shikon këta fëmijë të tjerë... sikur të mund ta ngushëlloja...’ Ajo iu drejtua atij, dhe nuk kishte më turp, shprehjen e kishte të butë dhe simpatizuese, por ishte shumë vonë, ai po zbriste me vrap në monopatin që të çonte në fshat, dhe kur ajo e thirri ai nuk ia vuri veshin.

Familja u mblodh rreth tavolinës, e çuditur nga ato që Rosa kishte përgatitur prej racioneve të pakëta të javëve të fundit, me ndihmën e gjërave të nxjerra nga kopshti, dhe Lamia ishte e vetëdijshme për mendimet dhe ndjenjat reciproke që rridhnin midis prindërve të saj. Eliasi rrinte pasiv dhe me humor të keq. ‘Si mund të festoni kur as shirat s’kanë rënë mbi varrin e djalit tonë?’ dukej se po thoshte ndërsa vështronte nga mali; ndërsa Rosa pa atë dhe pastaj fëmijët – Mumin, me sy të ndritshëm nga pamja e kaq shumë gjërave të mira; Hudën, që hidhej lart e poshtë në karrigen e saj; Samin, që i kishte mbushur faqet plot me ushqim ndonëse askush tjetër nuk kishte filluar. ‘Lëri të jenë të lumtur sot,’ dukej se po i lutej ajo të shoqit. ‘Zemrat tona kanë vdekur, por ata kanë për të udhëtuar akoma shumë larg. Lëri të jetojnë përsëri në gëzim!’ Dhe dalëngadalë gëzimi i fëmijëve triumfoi dhe ata iu afruan njëri-tjetrit dhe biseduan për ditët e vjetra para fillimit të vrasjeve. Rosa rrëfeu tregime për darkat në fshat, në kohën e korres së grurit dhe vjeljes së rrushit dhe ullinjve. Ata u ulën rreth dritares së hapur sepse moti ishte i ngrohtë, dhe Mumi, i përgjumur nga ushqimi, pushoi në prehrin e Eliasit. Ishte një mbrëmje që do ta kujtonin të gjithë, si një e çarë e çelët në retë e stuhisë. Ishte shumë qetë; ndoshta kur të vinin shirat dhe bari i malit të gjelbërohej, që të gjithë do të fillonin të jetonin përsëri. Ata u ulën deri vonë, pastaj Huda shkoi në krevat në dhomën e saj të vogël me dritaret të hapura nga deti, dhe anëtarët e tjerë të familjes fjetën gjithashtu thellë dhe me mirënjohje, dhe u zgjuan në paqe.

Por vetëm për pak orë; të gjithë dëgjuan në të njëjtën kohë... bubullimën e pushkëve dhe buçimën e eksplozivave, dhe Eliasi u kthye dhe hapi radion. Huda vrapoi duke qarë drejt

krahëve të së ëmës, dhe Sami dukej i menduar. Edhe pse ai kishte humbur një vëlla, zhurma e betejës akoma ia ngjallte gjakun në mënyrë jo të pakëndshme. Ai mezi priste të rritej.

Paqja kishte mbaruar e tëra. Një zyrtar i djathtë po mungonte – askush nuk e dinte se ku ishte ose përse. Por ishte mjaft për të nisur gjuajtjet e pushkëve përsëri. Gjerdanet e luleve, përqaqimet dhe kërcimet, që të gjitha u harruan, dhe qyteti u zhyt në fazën më të egër të luftimit që kishte përjetuar ndonjëherë. Beteja po zhvillohej me tërbim në lagjen perëndimore, dhe nga veriu i shtëpisë së Elias, dhe tani biznesi u bë i pamundur. Hotelet e mëdha ishin bërë fortesa nën rrethim dhe me qindra po vdisnin. Ata që jetonin në ato zona po ia mbathnin me ato plaçka që mund t'i mbanin; disa prej tyre shpëtuan duke hipur mbi çatitë ndërsa plumbat vërsëlleshin pranë veshëve të tyre. Familje të tëra ngelën në bodrume për ditë me radhë, madje edhe në periferi ushqimet dhe uji u rralluan. Plaçkitja ishte aq e acaruar saqë burrat punësuan roje të armatosura për të mbrojtur shtëpitë e tyre dhe u paguan shuma të mëdha parash partive të ndryshme politike që t'i linin rehat.

Eliasi i ndaloi fëmijët të dilnin nga shtëpia dhe Rosa u përpoq të organizonte njëfarë rutine. Lamia mësonte fëmijët më të vegjël në mëngjes dhe vazhdonte me ngadalë studimet e saj pasdite, por fëmijët ishin të mërzhitur dhe ncagmoheshin lehtë dhe me gjithë motin e ngrohtë shirat ende nuk kishin rënë. Vetëm Rosa nuk acarohet kurrë, dhe vetëm Mumi nuk mërzhitej kurrë. Ai ishte gjithmonë i zënë kur nuk kishte gjë për të bërë, plot vrull edhe në orët më të nxehta dhe më të mërzhitshme, qeshte kur nuk kishte pse të qeshej, dhe Lamia vazhdonte të mendonte se si do ta kishin përballur jetën pa të.

Një natë ata po flinin, të mësuar me bubullimën e largët të bombardimeve, kur një shpërthim i tmerrshëm tundi shtëpinë dhe theu dritaret perëndimore. Si zakonisht ata po flinin në dhomat që shikonin nga mali, gjë që ishte bekim sepse krevati i vogël i Hudës u mbulua me copëza të mëdha dhe të ashpra xhami të thyer. Ata u hodhën, fëmijët u kapën pas prindërve të cilët i qetësuan aq sa mundeshin.

‘Rrini afër derës së shtëpisë,’ u tha Eliasi, ‘unë do shkoj për të parë ç’ndodhi.’

Ai kaloi prapa shtëpisë por u kthye shpejt. ‘Janë pallatet prapa nesh,’ u tha. ‘Duket se një bombë qorre shpërtheu brenda dhe flakët po dalin nga dritaret. Njerëzit po vrapojnë andej-këtej si milingona; besoj se të gjithë po flinin në katin e parë – por më mirë të mos vijnë këtu; jemi shumë afër, s’jemi në një vend të sigurt. Le të mbledhim ato që mund t’i mbledhim, se mos na marrë zjarr shtëpia.’

Të gjithë punuan shumë. Midis ndërtesave ishte hapësira e kopshtit të gjatë dhe rrugës, dhe fatmirësisht era po frynte nga lindja. Kur ata kishin mbledhur të gjitha ato që mund t’i mbanin, dolën me vrap mbi çati për pak çaste dhe panë flakët e mëdha që kërcenin drejt qiellit, të fryra drejt qytetit. Pastaj u kthyen në dhomën e përparme dhe u mblodhën të mjeruar, gati për arratinë; Huda ngashërehej me hidhërim sepse të gjitha kukullat dhe lodrat e saj në formë arinjsh nuk ishin quajtur të nevojshme për mbijetesë.

Rosa bëri kafe dhe familjarët më të mëdhenj vështruan ndërsa agimi i njollosur shpërtheu përmes një mjegulle tymi të hirtë. Të lodhur dhe fytyrëbardhë, ata iu ngjitën çatisë për herë të dytë. Ndërtesa e madhe ishte rrëzuar brenda mureve të saj dhe flakët nuk kërcenin më; ato digjeshin të zbutura, të zbehura kundrejt lindjes kuqerreme, dhe shtëpia e Elias qëndronte fare e pambrojtur, një shënjestër në një shpat kodre, dhe qyteti i shkatërruar dukej sikur rrinte tek këmbët e tyre.

‘Tani duket mjaft qetë,’ u tha Eliasi më në fund. ‘Do shkoj tek dyqani për të sjellë ato që mund t’i sjell. Mund të mos jemi në gjendje të rrimë këtu tani për një kohë të gjatë; do ha kur të kthehem.’

Ai u nis, duke iu shmangur lagjeve armike dhe postëblloqueve. Mendja e tij ishte zhytur në këtë problem të ri, por prapë ai e mori erën e hidhur të djegies edhe nga larg. E parkoi makinën në vendin e zakonshëm dhe eci drejt rrugicës së ngushtë anësore duke marrë me mend se çfarë do të gjente, sepse ajri i rëndë e mbyti dhe bënte që t’i lëshonin sytë lot. Kur kaloi kthesën ai pa atë që e dinte që më parë; e gjithë rruga ishte djegur; çdo dyqan i vogël ishte djegur brenda ose plaçkitur dhe në hi ishin grumbuj materialesh të prishura. Ai çau rrugën përmes rrëmujës dhe qëndroi duke vështruar skeletin e zi të dyqanit të tij. Së pari djalin, e pastaj dyqanin. I erdhi turp që mendoi për të dy së bashku, por ishte dyqani i të atit, e kaluara e tij, ashtu si dhe djali i tij ishte e ardhmja e tij. Tani e kaluara dhe e ardhmja ishin shkatërruar dhe ai qëndronte pezull, pa lidhje siguroese, në këtë ëndërr të keqe në të tashmen. Nuk kishte asgjë për t’u shpëtuar; ai u kthye në makinë me hapa të penguara dhe në njëfarë mënyre arriti të kthehej në shtëpi.

Por ja ku ishte e tashmja; të tjerët e familjes po flinin qetësisht, por Rosa dëgjoi borinë dhe doli tek dera. Ajo dukej e vogël dhe e zbehtë me fustanin e saj të zi, por ja ku ishte. Ishte gjithmonë atje kur i duhej atij, e ndërgegjishme dhe e nënshtruar, por në të njëjtën kohë, edhe shkëmbi i tij në stuhi – paqja e tij. Përmes të gjithë stresit dhe hidhërimit, ajo nuk ishte fundosur kurrë, nuk ishte dorëzuar kurrë, dhe ai ishte i vetëdijshëm për një vërshim të madh dashurie mirënjohëse që e dinte që nuk do ta shprehte kurrë, sepse nuk ishte një burrë i hapur nga ana emocionale. E mirëpriti në mënyrën e tij të zakonshme, të qetë.

‘Dyqani u shkatërrua,’ i tha. ‘Nuk kishte gjë për t’u shpëtuar. Rrugën e kanë djegur komplet.’

Ajo e vështrroi. E dinte se si ndihej për dyqanin e tij. Nuk kishte gjë për të thënë, dhe ajo shkoi në kuzhinë dhe u kthye me një tabaka të ngarkuar dhe një letër në dorë. U ul pranë tij dhe priti në qetësi deri sa ai hëngri.

‘Më ka ardhur një letër nga xhaxhai im në Damur,’ i tha më në fund. ‘Djali i tij po lufton dhe e sollti personalisht. Ai nuk mund të rrinte këtu. Prindërit e tij kanë ikur në Qipro për të pritur përmirësimin e situatës. Ata na kanë ofruar shtëpinë e tyre deri sa të kthehen. Kanë frikë ta lënë bosh. Është më qetë andej nga jugu dhe shtëpia është më e larta në shpatin e kodrës, larg rrugës bregdetare, dhe është e strehuar mirë.’

‘Tani nuk ka asnjë arsye për të qëndruar,’ iu përgjigj ai. ‘Dhe kjo shtëpi është një shënjeshtër e lehtë. Më mirë të ikim. Do të roje të armatosura këtu dhe do të marrim sa të mundemi.’

‘Natyrisht, mund të shkonim tek prindërit e mi në fshat,’ i tha ajo me mall.

Ai buzëqeshi; i vinte gjithmonë për të qeshur për dashurinë që ajo kishte për jetën në fshat.

‘Po si do të jetonim?’ e pyeti, ‘dhe për Lamian nuk do të kishte asnjë shkollë të nivelit të lartë. Jo, shtëpia e xhaxhait tënd në Damur do të ishte më e mirë. Kam magazinuar disa nga mallrat e mia këtu në shtëpi, dhe ndoshta mund të më dalë rasti ta rifilloj biznesin atje.’

Ajo vështroi nga vendi ku plepat digjeshin me ngjyrë të artë sipër varrit të Aminit. I shoqi nuk e dinte se sa herë rrinte ajo në atë dritare dhe vështronte atë varr.

‘Po,’ i tha. ‘Them më mirë të ikim.’

Ata u shpërngulën në jug të qytetit brenda pak javësh gjatë një periudhe të qetë në luftim. Ndërsa po mblidhnin plaçkat retë u lëshuan dhe shirat e para ranë me shtamba. Ishte stina e vitit që Lamia e kishte dashur gjithmonë – takimi midis jetës dhe vdekjes, që të dyja barazisht të bukura; kur pemët dhe shkurret flakëronin me ngjyrat e vjeshtës dhe një vello e gjelbër dukej se binte menjëherë mbi tokën e tharë. Kur Rosa bëri vizitën e fundit në varrezë ajo pa shpatore të egra që lulëzonin kudo rreth varrit.

Dhe ashtu si toka thërriste ujin, kështu edhe vendi i copëtuar bërtiste për paqen, dhe erdhi dita kur radioja bëri thirrje për një Marshim për Paqen, dhe me mijëra iu përgjigjën thirrjes. Myslimanët, Druzët, dhe të Krishterët dolën masivisht në rrugë duke qarë dhe bërtitur se sa e urrenin dhunën dhe dëshpërimin e tyre. Priftërinjtë, shekët dhe hoxhallarët i udhëhoqën së bashku, duke harruar armiqësitë e tyre, në këtë klithmë zemre për paqen. Kambanat tingëlluan nga kullat e kishave, dhe nga xhamitë dhe minaretë myezinët kënduan vjersha nga Kurani, dhe bënë thirrje për tolerancën, falje dhe mirëkuptimin. Sami kishte ikur dhe ishte përzier mirë me këtë para se të vendoste ndokush nëse ai do të lejohej të shkonte apo jo, dhe ishte gjëja më ngazëlluese që ai kishte bërë gjatë gjithë jetës. Të armatosurit tek postëbllloqet nuk i ndalonin dot njerëzit. Masa të fuqishme njerëzish plot ankth i kishin shtyrë anash, shumë prej të cilëve kishin humbur të dashur dhe shumë prej të cilëve kishin parë shkatërrimin e shtëpive të tyre. Për pak ditë dukej sikur kishte marrë fund raundi i katërt, dhe Eliasi mori një furgon me qira dhe lëvizi familjen dhe pasuritë e tij gjatë kohës që rrugët ishin relativisht të sigurta.

Fëmijët u ambientuan shpejt me shtëpinë e tyre të re, dhe ndonëse Rosa dhe Lamia ndjenë kufizimet e një shtëpie shumë më të vogël ato bënë ç'të mundnin, sepse kishte disa avantazhe. Netët ishin më të qeta dhe Sami dhe Huda mund të vazhdonin shkollën përsëri. Në ato pasdite të ngrohta të Nëntorit, të shtunave, ata madje mund të vraponin nëpër portokallishte për të luajtur në plazh, dhe Rosa zbriste për t'i takuar, sepse ajo nuk ishte kurrë plotësisht e lumtur kur ata ishin jashtë shikimit të saj. Sepse në ato ditë shumë fëmijë kishin dalë me vrap nga shtëpitë e tyre për të luajtur dhe nuk ishin kthyer përsëri në shtëpi.

Ishte stina e shirave dhe diellit, e perëndimeve të stuhishme dhe ylbereve të mëdha që hidheshin mbi detin nga Sidoni në qytet. Eliasi kishte nisur një biznes të vogël në veri të qytetit të vogël dhe familja e goditur dukej se bëri një pauzë, mori një frymë të thellë, dhe ia filloi nga e para. Po vinte Krishtlindja, dhe ndoshta edhe njëherë dritat do të shkëlqenin, kambanat do të tingëllonin dhe do të kishte paqe mbi tokë dhe mirëdashje për njerëzit.

Pastaj edhe një herë filluan thashethemet e pakëndshme dhe njerëzit u mblodhën rreth radiove të tyre, të ftohtë nga frika. Një kamion plot me kopje të Kuranit ishte përmbysur dhe librat ishin djegur, kështu që disa kisha ishin prishur dhe lufta kishte shpërthyer në male. Katër trupa të Partisë së Krishterë u gjetën jashtë një fshati dhe hakmarrjet në qytet ishin aq brutale, dhe aq shumë myslimanë të pafajshëm u masakruan, sa që ajo ditë u bë e njohur si e Shtuna e Zezë. Të hënën pas asaj dite, e gjithë qendra e qytetit ishte në një

gjendje lufte të egër, dhe për tetë ditë djegiet, bombardimet dhe rrëmbimet vazhduan pa përmbajtje në zonën e betejës. Pastaj Siria bëri kërkesë për një armëpushim tjetër dhe të shtënat pushuan, dhe përsëri filloi detyra e varrimit të të vdekurve. Por po atë ditë sulmet filluan në male nga veriu dhe juglindja, dhe me dhjetra familje të pastreha, me foshnjat mbi supe dhe ato pak gjëra të nevojshme për jetën, nisën shtegtimet e tyre mbi vendin e rrezikshëm kodrinor plot me njerëz të armatosur, drejt një destinacioni që nuk e dinte askush. Sepse vendi po fillonte të ndahej në pjesë të përkufizuara qartë, dhe njerëzit e secilës parti dhe fe mblidheshin me njëri-tjetrin.

Dhe tani, për Hudën, erdhi lajmi më i keq: nuk do të kishte asnjë Krishtlindje. Për të, Krishtlindja ishte dita më e mrekullueshme e vitit, dhe Krishtlindjet e saj shkëlqenin si gurë të çmuar dhe të çelur, të varur në tetë vitet e jetës së saj. Vitin e kaluar, i ati e kishte marrë të gjithë familjen në zonën qendrore të dyqaneve të qytetit; rrugët ishin ndezur dhe zbukuruar shumë dhe një altoparlant luante këngët tradicionale të Krishtlindjes. Ata kishin blerë kuti të arta kartoni me çokollata dhe bajame të mbuluara me sheqer dhe ishin kthyer në shtëpi për t'u gëzuar në një darkë rreth një peme të ndriçuar dhe një grazhd të vogël që e kishin bërë vetë. Por sivjet plehrat ishin grumbulluar lart në qendrën e dyqaneve, vetë dyqanet ishin mbyllur, dhe rrugët gjatë natës ishin të braktisura veçse nga snajperët. Kështu nuk do të kishte as Krishtlindje, as pemë, as dhurata, as grazhd, asgjë fare veç lutjeve për paqe. Kështu kishte thënë kisha, dhe nuk mund të grindeshe me kishën.

Huda ishte një vajzë e vogël me pamje të çuditshme. Flokët e saj rriteshin si një tufë e zezë, dhe fytyra e saj e vogël dukej se përbëhej kryesisht nga sytë e saj të zinj. Ishte shumë e dobët, me këmbë kockore dhe të holla dhe të jepte përshtypjen se peshën e kishte sipër më tepër se ç'duhej. Ajo qëndroi përpara së ëmës në kuzhinë, duke shtrënguar grushtet dhe me sytë e mëdhenj dhe tragjik.

'Dua Krishtlindjen,' i pëshpëriti me pasion. 'Dua pemën dhe qirinjtë dhe Krishtin Fëmijë.'

Rosa shpupuriti flokët e saj të çrregullta dhe buzëqeshi drejt saj. Ishte e rëndësishme t'i bindeshe kishës, por kishte disa gjëra akoma më të rëndësishme.

'Mund të shkosh e të marrësh një degë bredhi në Pragun e Krishtlindjes,' i premtoi ajo, 'dhe do t'i ndezim qirinjtë. Besoj se Krishtin Fëmijë e lamë pas, por ndoshta kukulla jote mund të luajë rolin e tij. Mos i thuaj askujt. Do të jetë një Krishtlindje e vogël dhe e fshehtë për ty dhe Samin dhe Mumin.'

Prandaj ajo dhe Mumi u ngjitën me vrap në kodër tek një grup i vogël pemësh afër orës tre e një çerek në Pragun e Krishtlindjes, në një ditë të qetë dhe të ftohtë, kur dëborat kishte rënë mbi Vargmalin e Libanit. Ata nuk kishin për të ecur shumë, dhe Rosa mund t'i vështronte nga dritarja gjatë gjithë rrugës, po të shikonte jashtë. Por ajo ishte e zënë në kuzhinë duke gatuar biskota të vogla me aromë xhenxhefilin në trajtën e yjeve, dhe nuk e pa vajzën që ulej pranë rrugës me kokë në duar. Huda e cila ishte gjithnjë kureshtarë, ndaloi dhe e vështrroi.

‘Ç’ke?’ e pyeti. ‘Je sëmurë?’

Vajza pa lart. Ishte e re, mbase ende adoleshente, dhe sytë i kishte plot frikë.

‘Kush je ti, moj vogëlushe?’ e pyeti. ‘Je myslimane apo e krishterë?’

‘Jam e krishterë,’ i tha Huda me krenari, ‘por Mumi nuk është i krishterë. Ai erdhi nga kampi.’

Vajza hodhi një shikim nga Mumi. Ai kishte gjetur një pellg të vogël dhe kishte bërë një lakror prej balte. Duart i kishte të zeza dhe fytyrën e kishte vija-vija me pislleqe. Ai nuk dukej fare si i krishterë.

‘Atëherë pse është me ty?’ pyeti vajza.

‘Na e gjeti motra...’ Huda pushoi për një çast, duke kujtuar që Lamia e kishte ndaluar të tregonte për këtë. Por ajo nuk kishte pse të kishte merak. Vajza u përkul papritmas dhe rënkoj lehtë, dhe në ballin e saj doli djersë.

‘Po ç’ke?’ e pyeti Huda e frikësuar. ‘Nëse je sëmurë më mirë hajde në shtëpi me mua. Mamaja ime do të kujdeset për ty.’

Vajza u shtendos ngadalë dhe mori një frymë të gjatë.

‘Po, dhe rrezik babai yt do të më vriste. Njerëzit e tu dogjën dhe shkatërruan shumicën e shtëpive në fshatin tonë dhe burri im është zhdukur. Mendoja që mund të shkoja tek prindërit e mi në Sidon, por më ka ardhur koha më shpejt nga ç’prisja. Më mirë ta lind bebin këtu në shpat malë se sa të vdes në duart e tyre, por vrapova nga një shtëpi që digjej në flakë dhe nuk kam me se ta mbështjell... dhe asgjë për të ngrënë. Vogëlushe, për dashurinë e Zotit, a thua se mund të na ndihmosh?’

‘Do të lindësh një bebi?’ e pyeti Huda, tepër e interesuar. ‘Sigurisht, do të të ndihmoj, si unë ashtu edhe mami im. Por në fillim duhet të ngjitem në pyll dhe të marrë një pemë për Krishtlindje, sepse është Pragu i Krishtlindjes. Nuk vonohem.’

Vajza i kapi fustanin. Në sytë e saj kishte panik.

‘Vogëlushe, lëre për pastaj pemën e Krishtlindjes. Nëse nëna jote është gati të ndihmojë një vajzë Druze, thuaj të vijë tani. Është ftohtë për një bebi të sapolindur jashtë në shpat kodre dhe dua që ai të më jetojë. Vetëm atë kam. Ik shpejt, moj vogëlushe, në emër të Zotit, me vrap!’

Huda hezitoi. Pema e Krishtlindjes ishte pjesa më e rëndësishme e Krishtlindjes, dhe po të mos e merrte menjëherë nuk do ta merrte fare. Dielli i dimrit varej ulët mbi detin e

qetë. Muzgu do të vinte shpejt dhe ajo nuk do të lejohej të dilte prapë. Por kjo vajzë dukej tepër e sëmurë dhe ajo nuk donte që t'i vdiste bebja.

'Hajde, Mumi,' i tha duke e kapur për dore, dhe ndërsa luftonte për të përmbajtur lotët e saj ajo e tërhoqi zvarr përsëri tek shtëpia dhe erdhi pa frymë. Edhe pse po nxitonte ajo ndjeu erën e këndshme të pjekjes; ishte pjekje shumë e zakonshme, por në ato ditë edhe gjërat e zakonshme dukeshin të rralla dhe të bukura.

'O Ma,' i tha me dihatje, 'është një vajzë. Ajo është Druze dhe thotë që do ta qëllosh. Do të lindë një bebi dhe ajo s'ka me se ta mbështjellë dhe s'ka për të ngrënë. O Ma, Babi nuk do ta qëllonte, apo jo?'

'Ku është kjo vajzë, Huda?' Rosa kishte filluar të vishte pallton e saj. 'Më çoj menjëherë tek ajo! Lamia, shiko sobën.'

Edhe Mumi ndenji për të parë sobën dhe Rosa me Hudën u ngjitën në kodër me nxitim. Dielli po zhdukej përtej horizontit dhe bënte një gjurmë të artë në det. 'Kur të di të bëj not,' mendoi Huda, 'do të notoj në drejtim të asaj gjurme dhe uji do të shkëlqejë kudo rreth meje.'

Vajza rrinte mbi bar, me fytyrë të hirtë, me sy të tmerruar nga dhimbja dhe frika e armiqve të saj, por kur pa Rosën frika iu zhduk. E dinte menjëherë që, të paktën aty për aty, ato nuk ishin as Druze as Myslimane as të Krishtera; vetëm dy nëna që luftonin për një jetë të çmuar.

'Sa shpesh po vijnë dhimbjet?' e pyeti Rosa. 'Dhe a ecën dot po të të ndihmoj? Huda, më sill peshtafin, dhe le ta provojmë.'

Ishte një peshtaf goxha i madh, dhe shpresa e fundit e Hudës u zhduk. Ajo kishte menduar akoma që ndoshta do të kishte mundësi të vraponte shumë shpejt në muzg dhe të këpuste ndonjë degë ndërkohë që e ëma po i fliste vajzës, por ajo nuk kishte ç'të bënte veçse të bindej. E ngriti peshtafin dhe ato nisën të ktheheshin në shtëpi shumë avash, duke pushuar dy herë kur vajzës i vinin tkurrjet e dhimbjes. Por ato erdhën më në fund në shtëpi dhe Rosa u fut në dhomën e gjumit me vajzën dhe mbylli derën. Lami po lante enët; Eliasi dhe Sami po luanin damë. Nuk kishte as pemë, as qirinj, as grazhd, as Krishtlindje dhe as nënë. Huda u hodh mbi krevatin e saj dhe si shumë fëmijë të tjerë në vend atë vit, qau për Krishtlindjen e saj të prishur. Duhet ta kishte zënë gjumi të veshur me gjithë rrobat, sepse asaj iu duk sikur u zgjua në mes të natës nga Lamia që e tundte. 'Hajde Huda,' i pëshpëriti Lamia, 'zgjohu dhe hajde shpejt. Është Krishtlindja, por nuk duhet t'i thuash askujt.'

Në njëfarë mënyre Huda arriti të zbriste shkallët me hapa të pasigurta, e mbështetur tek motra e saj, me flokë të prishura dhe e trullorur nga gjumi. Tek hyrja e dhomës së pritjes ajo ndaloi dhe përpëliti sytë përpara gjashtë qirinjve të ndezur që shkëlqenin tek këmba e një peme të vogël. Kishte një tavolinë të ulët të mbuluar me një pëlhurë të kuqe, dhe mbi të kishte pjata me biskota me trajtë yjesh, gota xixëlluese dhe një kanë me lëng manash.

E gjithë familja po e priste dhe në qendër të grupit ishte një shportë, dhe në shportë një bebi i sapolindur, i larë dhe erëmirë, flokët e të cilit ishin ende të lagura.

Huda vrapoi drejt krahëve të së ëmës, gjysmë në ëndërr, gjysmë e zgjuar. ‘Po s’kishte asnjë pemë për Krishtlindje,’ i tha pa përmbajtje. ‘Nuk shkoja dot... dhe lamë pas Krishtin Fëmijë... Ai ishte në sirtarin e lartë të dollapit të madh... O Maa, është ky Krishti Fëmijë? A erdhi ai vetë? O Ma, kjo është Krishtlindja më e bukur që kemi kaluar ndonjëherë!’

Të gjithë qeshën qetë-qetë, që të mos e zgjonin beben. ‘Po, besoj se ai ka ardhur vërtet,’ i tha Rosa pak si e turbullt. Ajo nuk kishte patur një Bibël të sajën dhe nuk e dinte që Jezusi kishte thënë se *kushdo që e pranon një fëmijë të vogël si ky në emrin tim, më pranon mua*, por këtu kishte diçka që ajo nuk e shpjegonte dot plotësisht.

‘Mund të fillojmë t’i hamë biskotat?’ pëshpëriti Sami. ‘Po lëngun e manave – ta hedh unë nëpër gota?’

Rosa pa rrotull e hutuar; Elias, që kishte rrezikuar veten në muzg dhe në shtetrrethim për të marrë një pemë të vogël për Hudën; Lamian që përkëdhelte Mumin e përgjumur; dritën e qirinjve që reflektohej në sytë e mbushur me yje të Samit dhe të Hudës; beben e rrudhosur. Ajo mendoi për vajzën në dhomën e ngjitur, që flinte pa frikë dhe e strehuar. Të gjithë ishin këtu, Druz, Palestinez dhe të Krishterë. Jashtë po zhvillohej me tërbim ajo që pas pak do të quhej lufta më e tmerrshme e historisë, por në këtë rreth të vogël të dritës së qirinjve, me beben në mes, kishte paqe mbi tokë dhe mirëdashje për njerëzit.

Krishtlindja kaloi dhe pak ditë më vonë Eliasi e çoi vajzën dhe beben e saj me makinë tek kufiri i lagjes së saj Druze, nga i cili ajo mund të ecte e sigurt drejt shtëpisë së prindërve të saj, por për sa i përkiste Hudës, bebja nuk ishte kurrë shumë larg. Për Hudën, jeta kishte arritur zbatikën pas vdekjes së Aminut dhe errësimit të qirinjve dhe heshtjes së këngëve të Krishtlindjes; por Krishtlindjen nuk e shuan dot, dhe kështu bebja kishte ardhur pikërisht në kohën e duhur. Dhe ashtu si në skenat e Lindjes së Shenjtë që pikturohen nga piktorët e mëdhenj të vjetër, e gjithë drita duket se rrjedh prej fytyrës së Foshnjës, kështu për Hudën, edhe bebja në shportë ishte bërë burimi i të gjithë gëzimit dhe frymës së tyre të bashkimit në Krishtlindje. Ajo ishte vetëm tetë vjeçe, dhe për të ende nuk ishte përcaktuar mirë kufiri midis fantazisë dhe realitetit, kështu që bebja nuk ishte ndonjë refugjat armik, por Krishti Fëmijë i ardhur në mes tyre. Ajo kishte njohur shumë orë të frikshme dhe plot hidhërim gjatë muajve të kaluar dhe, nëse të rriturit tregonin të vërtetën, se po vinte diçka akoma më e keqe; por që atëherë bebja do të ishte gjithmonë pranë, duke ndezur qirinjtë në errësirë dhe duke i bashkuar. E sigurt në praninë e tij, ajo dukej gazmore dhe e pashqetësuar porsì Mumi, dhe Rosa buzëqeshi dhe vrau mendjen se çfarë i kishte ndodhur vajzës së saj.

Viti i ri erdhi fshehurazi, i pafestuar dhe pa gëzim, ndonëse Eliasi përgëzoi veten dhe Rosa falënderoi Perëndinë që ata ishin shpërngulur nga lagjja e tyre e vjetër. Palestinezët po mbanin rrugët që shkonin drejt lindjes, dhe lagjet rreth familjes, duke përfshirë dhe lagjen e tyre, ishin bërë një fushë betejë e madhe, e plagosur që digjej vazhdimisht. Raundi i gjashtë i luftës kishte filluar me dhunë të përtërirë. Kishte luftime në veri, luftime gjatë Rrugës së Damaskut, luftime në bregdet, dhe luftime në male, ndërkohë që një ditë të hirtë Janari në mëngjes disa Myslimanë marshuan nga zona e Sidonit nga jugu për t'i ndihmuar aleatët e tyre në qytet, dhe sulmuan qytetet Maronite që qëndronin në mes të rrugës. Rosa dhe Lamia e dëgjuan për herë të parë kur Sami hyri me vrap në shtëpi, me sy të shkëlqyer, dhe deklaroi që trupat Palestineze po marshonin në rrugën bregdetare, dhe luftimi kishte shpërthyer. Ai e kishte vëzhguar nga çatia e shtëpisë së shokut të tij dhe kishte parë shpërthimet e para. Ai kishte ardhur vetëm për t'ua rruguar... duhej të kthehej.

Por Rosa dhe Lamia e kapën në të njëjtën kohë tek këmisha, dhe Lamia e tundi deri sa bërtiti. 'Po dole prapë nga kjo shtëpi,' e kërcënoi, 'Babi do të rrahë gati për vdekje.' Sami e besoi dhe u tërhoq duke varur buzët në dhomën e tij ku u kënaq së tepërmi me buçimën dhe tymin e largët të bombardimit. Ai pa gjithashtu të atin që kthehej me nxitim nga dyqani, i zbehtë dhe i shqetësuar, dhe një-dy çaste më vonë Sami u urdhërua mjaft hapur të zbriste. Vetëm gjatë natës kur fëmijët më të vegjël ishin në krevat, Eliasi, Rosa dhe Lamia dolën në çati dhe vëzhguan flakërimin e betejës përgjatë rrugës së errët bregdetare. Ata kishin biseduar për mundësinë e shpërnguljes lart në male ku banonin prindërit e Rosës, por kishin marrë një vendim kundër kësaj. Rrugët ishin të rrezikshme, fshatrat po sulmoheshin, dhe luftimi ishte ende larg.

'Shtëpia jonë është larg rrugës, dhe e mbrojtur mirë kundër raketave dhe copëzave të bombave,' u tha Eliasi. 'Në rast se fillojnë ta sulmojnë qytetin mund të arratisemi në

male nga prapa shtëpisë; por atëherë ne humbasim gjithçka, dhe si do të jetojmë? Pastaj dhamë një premtim ta ruanim shtëpinë e xhaxhait.’

‘Si të duash, burri im,’ i tha Rosa me njëfarë trishtimi. Ajo e pa arsyen e vendimit, por këto ditë e kishte marrë shumë malli për prindërit e saj të moshuar; ajo kishte shumë javë pa marrë asnjë lajm për ta.

Ata fjetën keq dhe e kaluan pjesën më të madhe të së nesërme të mbledhur rreth radios. Udhëheqësi i Partisë së tyre, Ministri i Brendshëm, po kryesonte mbrojtjen kundër ushtrisë që po sulmonte, me qendër pallatin e tij aty afër në bregdet, por përsëri, zhurmat e tmerrshme të luftës dukej se po afroreshin. Shumë njerëz kishin ikur që në fillim, por tani vetëm pak njerëz guxonin t’i linin shtëpitë, sepse qyteti dukej se ishte i rrethuar. Ushqimet do të ishin të pamjaftueshme, dhe Rosa përdori me kursim racionet e tyre dhe bëri çmos për t’i argëtuar fëmijët e mërzitur dhe të paqetë. Lamia ishte gjithë nerva, Huda ishte e frikësuar dhe e përbotur, ndërsa Sami i rebeluar po mendohej të shtëponte. Vetëm Mumi mbeti i lumtur dhe i kënaqur dhe Lamia iu ngjiti atij sikur të ishte një litar shpëtimi, duke hequr nga ushqimet e saj që ai të kishte shumë, dhe duke e mbajtur gjatë netëve të rrëmujshme kur nuk flinin dot.

Ditët e zhurmshme kaluan; Eliasi mori pushkën dhe shkoi në çati në fund të rrugës dhe si shumë të tjerë qëndroi si roje mbi rrugën e vet; kthehej në shtëpi vetëm për të ngrënë dhe për të fjetur pak-pak. Ai nuk ishte atje ditën e katërt, kur buçima e papritur shurdhuese e aeroplanëve që fluturonin ulët, bëri që të gjithë familjarët të turrehin drejt një qosheje të dhomës ku Rosa rrinte duke thurur. Ata iu ngjitën asaj, të tmerruar, ndërsa në atë kohë bubullima e motorëve u përzie me klithmën dhe përplasjen e eksplozivave të lartë. Eliasi hyri në shtëpi duke përplasur derën, i tronditur dhe me fytyrë të zbardhur.

‘Ata po bombardojnë linjat e furnizimeve të armikut,’ u tha me dihatje. ‘Ndoshta tani do t’u duhet të tërhiqen.’

‘Atëherë mos është më mirë të ikim?’ i bërtiti Rosa.

Ai hezitoi se e dinte që ishte shumë vonë; ai kishte qëndruar optimist shumë gjatë. Nga streha e tij mbi çati, i strukur me pushkën e tij, ai kishte parë ndërsa trupat rrethonin qytetin në gatishmëri për të qëlluar çdo njeri me ta parë, dhe tani askush nuk mund të largohej. Ndoshta ndërhyrja e Forcave Ajrore Libaneze do t’i shpëtonte; asgjë tjetër mund t’i shpëtonte.

‘Nuk dalim dot në mes të këtij bombardimi,’ i bërtiti. ‘Ndoshta më vonë. Keni bërë peshtafe të plaçkave që mund t’i mbajmë? Makina është ende e fshehur jashtë nëpër pemë, por bën shumë ftohtë. Secili fëmijë të sjellë nga një batanije dhe ato ushqime që mund t’i mbajmë. Ndërkohë do të zbresim në bodrum; s’ke ç’bën gjatë këtij sulmi.’

Ata nuk kishin ç’të bënin më. Peshtafet ishin gati për arratinë por arratia ishte bërë e pamundur. Aeroplanët u tërhoqën, por bombardimi i madh po afrohej, dhe xhamat e thyera dhe muret e shembura bëheshin gjithnjë e më të shpeshta. Ata mblodhën gjithçka

që u duhej për natën dhe zbritën në bodrum. Shtëpia ishte ndërtuar në një pjerrësi dhe kjo dhomë e vogël si shpellë hapej tek një rrugicë nga prapa dhe përdorej për të magazinuar veglat, patatet dhe grurin. Nga dritarja e vogël e mbasme ata mund të shihnin vezullimin e djegies dhe mjegullën e nxehtë të tymit; por brenda ishte errësirë e ftohtë me erë toke dhe vajguri.

Sami u drodh nga e ftohta dhe pyeti, 'Çfarë do të bëjmë nëse i vënë zjarrin shtëpisë?'

'Do të dalim nga dera e mbasme me peshtafet tanë,' i tha Rosa. Ajo foli shumë qetë dhe paqja e saj dukej se po i mbante të qëndrueshëm që të gjithë. Ajo vetë nuk e kuptonte dot, sepse tani e dinte që të gjithë ishin zënë ngushtë. Ndoshta kur vdiq Amini, ajo kishte kaluar përmes tmerrit të vdekjes dhe në njëfarë mënyre kishte arritur portin e strehuar përtej stuhisë. Lamia, trupi i së cilës nxehej e ftohej nga frika, u mblodh pranë saj duke mbajtur fort pranë Mumin besimplotë dhe të interesuar, sepse ai nuk kishte njohur asnjëherë një botë pa bam-e të mëdha dhe kjo i dukej diçka normale. Huda u mblodh në prehrin e së ëmës dhe Sami u ul me sy shumë të hapur midis krahut dhe trupit të të atit. Më në fund, ai kishte filluar të mos e pëlqente luftën.

Ata ndenjën të ulur për një kohë të gjatë, pa patur mundësi për ta dëgjuar vetveten kur fliste, e pastaj Rosa u sugjeroi të hanin darkë dhe doli lart për një kohë të shkurtër. Kishte mbetur shumë pak bukë, por kishte patate të ftohta, ullinj, kuti me sardele dhe disa biskota. Ata nxehën ujë në një bombol ngaqë kishin ikur dritat, dhe bënë kafe. Pas darkës ata ndezën qirinjtë dhe ngaqë kjo i kujtoi Hudës Krishtlindjen asaj i doli mërzia.

Bombardimi zgjati tërë natën. Eliasi qëndroi me familjen sepse ai nuk mund të gjuante kundër këtyre raketave të mëdha që shpërthenin. Kur fëmijët po flinin, në orët e para të mëngjesit ai rrinte shtrirë duke mallkuar veten për optimizmin e tij fatal dhe mungesën e parashikimit të mençur. 'Si do të jetojmë?' kishte pyetur ai; tani po fillonte të mendonte, 'Si do të vdesim?' dhe, sikur Rosa të kishte marrë me mend mendimet e tij, iu afrua dhe ia shtriu dorën mbi Samin.

'Ti je zgjuar, o burri im?'

'Sigurisht; kush mund të flinte në këtë skëterrë? Rosa, më vjen keq. Duhet të kishim ikur tri ditë më përpara.'

'Elias, nuk e kishe ti fajin; si mund ta dije që punët do të lëviznin kaq shpejt?'

'Nëse vjen një kohë e qetë, ka akoma mundësi që ne të largohemi, po të mos jetë vjedhur apo shkatërruar makina. Ajo ishte fshehur mirë.'

'Po, po të na vijë një interval i qetë them se duhet të përpiqemi të ikim në errësirë. Jam e shqetësuar më tepër për Lamian. Ajo është shumë e bukur, dhe ata u bëjnë gjëra të tmerrshme vajzave.'

‘Dhe jo vetëm vajzat; edhe ti je e bukur. Por mos u shqetëso. Nëse vijnë për të të përdhunuar ty ose Lamian, do t’ju qëlloj që të dyja me pushkën time para se të më vrasin mua.’

‘Po fëmijët tanë të vegjël?’

‘Ata nuk do të na kursejnë për shkak të fëmijëve tanë të vegjël – dhe nuk besoj se do të qëllojnë fëmijë kaq të vegjël. Mendoj se ata do të shkojnë tek murgeshat si gjithë të tjerët. Ato do të kujdesen mirë për ta, nëse jetojnë.’

Ai e ngriti Samin nga vendi midis tyre dhe e përqafoi gruan, dhe ajo u rrënoqeth nga prekja e tij tamam si ndonjë nuse, sepse ai nuk i kishte thënë kurrë më parë se ishte e bukur. Dhe Lamia, e zgjuar nga çudia e heshtjes prej pesë minutash, dëgjoi ato që tha i ati, dhe ndenji e mrekulluar. Ai vetë, pra, do ta vriste më mirë se sa ta shihte të përdhunuar ose të gjymtuar, dhe do të vdiste i kënaqur bashkë me të. I ati i saj i heshtur ishte kujdesur gjithmonë për të dhe i kishte dhënë çdo gjë që i duhej, por tani ajo e dinte për herë të parë se sa shumë e donte ai. Sepse dashuria është një bimë e çuditshme. Ajo mund të rritet e paparë dhe e panjohur në shpate me diell dhe të lulëzohet vetëm në luginën e hijes së vdekjes.

Ata e dinin se kur erdhi mëngjesi kur panë katrorin e hirtë të dritës në dritaren e vogël prapa dhomës, dhe ata u ngritën si të mpirë, sepse askush nuk donte të ishte i pari që do të shikonte tragjedinë e errët të natës. Bombardimi i parë i madh dukej se kishte marrë fund; Rosa shkoi për të mbledhur diçka për të ngrënë për mëngjes, Sami po pyeste se kur mund të dilte e të mblidhte disa copëza bombash për muzeun e tij për luftën, dhe Eliasi shkoi me kujdes tek dera. Ai u kthye menjëherë, fytyrën e kishte të hirtë nga frika, dhe kapi pushkën.

‘Ata kanë hyrë brenda në qytet,’ i tha Rosës. ‘Po dëgjoj britmat e tyre, si dhe zhurmën e pushkëve, bashkë me klithmat e të masakruarve. Disa po vrapojnë në rrugë por ata po i qëllojnë. Do të kthehem e t’i vëzhgoj nga prapa parapetit, por ju të gjithë, zbrisni në bodrum dhe rrini shumë të qetë pa lëvizur nën batanije. Nëse ata vijnë, mund të mos ju shohin. Vetëm rrini pa lëvizur fare.’

E puthi Rosën dhe e la. Ajo mblodhi disa bidona ujë, pak ushqime si dhe tespihet e saj dhe kryqin e saj të vogël. Ajo gjeti gjithashtu një shishe me kokrra gjumi, që u kishin mbetur pas ndonjë sëmundjeje të mëparshme; ajo treti dy prej tyre në pak qumësht të ngrohtë dhe e bindi Mumin t’i pinte, dhe për dhjetë minuta e zuri një gjumë i thellë dhe po djersitej shumë. Pastaj ajo i shtyu fëmijët poshtë në bodrum përsëri, i bëri që të shtriheshin, dhe grumbulloi batanije, qilima dhe thasë mbi ta. Më në fund ajo u fut qetësisht pranë tyre, duke lënë një hapësirë të vogël për ajrin.

Pas pak Eliasi u bashkua me ta. ‘Është e kotë t’u qëndrojmë atyre,’ u pëshpëriti. ‘Ata sikur po rrjedhin në rrugë. Rezistenca vetëm sa do t’i tërhiqte vëmendjen shtëpisë. Dëgjoni! Mund t’i dëgjoni.’

Ata ndenjën si statuja; të gjithë e dëgjuan tani, sepse po vinte shumë afër: kushtrimi i egër mysliman, ‘Zoti është i madh, Zoti është i madh!’ Ata u lëshuan me klithma ndërsa qëlluan, bërtitën drejt burrave, grave dhe fëmijëve që ndenjën në grumbuj të mbledhur, ose vdiqën duke u kapur pas njëri-tjetrit në shtëpitë e tyre të vogla. Disa herë ata dëgjuan zhurmën e hapave të atyre që vraponin në rrugicë, dhe disa herë bërtitjet u tërhoqën kurse disa herë dukeshin shumë afër. Familja ndenji, orë pas ore, me djersë e dridhje, dhe koha u dukej jo reale, sepse atje poshtë në errësirë vetëm jeta dhe vdekja ishin reale, si dhe dijenia e fortë që ata kishin për njëri-tjetrin. Gjatë të gjitha atyre viteve, ata në njëfarë mase e kishin nënvlerësuar praninë e njëri-tjetrit, por tani iu hapën sytë dhe çdo çast sëbashku iu dukej i çmuar.

‘O Ba,’ pëshpëriti Sami papritmas, ‘vallë do të na qëllojnë, vetëm kaq, apo do na bëjnë më keq?’

Askush nuk iu përgjigj. Rosa e qetësoi dhe i dha një gotë ujë; iu duk sikur vite kohe me radhë kishin rrjedhur mbi ta dhe mpirja dhe ajri i keq po bëheshin të padurueshme. Atëherë tingujt nga të cilët ata kishin frikë shpërthyen menjëherë, shumë afër; britmat, krismat dhe heshtjet e papritura. Dhe ç’ ishte akoma më e keqe, Mumi lëvizoi dhe u ngashërye dhe tregoi në çdo mënyrë se do të zgjohej.

Fundi erdhi shumë papritur. Ata kishin pritur një sulm tek dera e përparme, por dëgjuan hapa të shpejta që turreshin në rrugicën prapa shtëpisë, një plumb shpërtheu llozin dhe dera u hap me zhurmë. Disa burra hynë me vrap, por zërat i kishin shumë të lodhur dhe të çjerrë për të shpallur më se Zoti ishte i madh. Dikush dha urdhra dhe dikush tjetër goditi egërsisht batanijet me grykën e pushkës, duke e shtypur poshtë mbi veshin e Mumi, kështu që ai lëshoi një klithmë të mbytur. Me një britmë triumfi, ushtarët flakën mbulesat dhe urdhëruan viktimat e tyre të qëndronin kundrejt murit dhe t’i ngrinin duart. Eliasi hezitoi dhe shtriu dorën vjedhurazi për të marrë pushkën.

Por Rosa veproi më shpejt; ajo zuri Mumin, dhe duke e mbajtur përpara saj ajo eci drejt grykës së ngarkuar me plumb. ‘Po të doni na vritni,’ u tha, ‘por kurseni fëmijën tuaj. Ky djalë është palestinez; vajza ime e ka gjetur nën trupin e së ëmës në portokallishte lart kampit, gjashtë muaj më përpara, dhe që atëherë është kujdesur për të. Sigurisht ju nuk do ta vrisni fëmijën tuaj.’

Pasoi një heshtje varri. Njeriu përgjegjës dukej se ishte një ushtar i një rangu të konsiderueshëm sepse ai u bëri shenjë të tjerëve të tërhiqeshin dhe ai vetë qëndroi duke vështruar si i marrë për disa çaste. Drita e verdhë me tym e një mbrëmjeje dimri ra mbi fytyrën e fëmijës gjysmë të trullësuar nga ilaçet, dhe Mumi gjithashtu vështroi përmes lotëve të tij. Kujtime të vjetra, të harruara, u ngjallën; përveç tetë muajve të fundit, e gjithë jeta e tij si foshnjë kishte kaluar midis njerëzve të egër që tundnin pushkët dhe bërtisnin dhe binin erë eksploziv, dhe ai u ndje krejt si në shtëpinë e tij në prani të kësaj kapobande me mjekër të zezë dhe me uniformë të lyer me gjak dhe të nxirë nga tymi. I shtriu duart dhe murmuriti si në ëndërr, ‘ah Ba!’

‘Si e ka emrin ky?’ pëshpëriti ushtari, me buzë të thara.

‘Mumi,’ i tha fëmija, duke gërhitur. ‘Ah Ba!’

‘Mumi!’

Oficeri ia dha pushkën një ushtari tek dera dhe mori fëmijën, të cilin e zuri menjëherë gjumi, me kokën e mbështetur mbi supin e njeriut të panjohur. Atëherë ai hoqi këmbët e lagur të Munit, dhe qëndroi si i tromaksur, duke vështruar shenjën e lindur të purpurt në kurrizin e Munit.

‘Fëmija i syrit të keq!’ murmuriti ai. ‘Abdel Mumin! Djali i motrës sime! Është po ai! Nëna jonë qan për të përditë.’ Ai iu drejtua Rosës. ‘Ma tregoni përsëri ku dhe kur e gjetët.’

‘Vajza ime do t’ju tregojë,’ i tha Rosa, duke u kthyer tek Lamia. Por vajzës i kishte rënë të fikët dhe ajo ishte shtrirë përtokë me fytyrë të hirtë, dhe Eliasi ishte përgjunjur pranë saj. Sami dhe Huda qëndruan të bindur me duart sipër në ajër, dhe me sy të zmadhuar nga terrori.

‘Ulini duart,’ u tha Rosa qetësisht, ‘askush nuk ka për t’ju bërë gjë.’ Ata u lëshuan të rraskapitur mbi batanijen dhe ajo iu drejtua oficerit.

‘Ne bëmë njoftime që të gjenim popullin e tij,’ i tha, ‘por nuk na erdhi asnjë përgjigje. E gjetëm tri ditë pasi ju vratë djalin tim. Por ne nuk e vramë djalin e motrës suaj dhe po ta kisha gjetur motrën tuaj të gjallë do të isha kujdesur edhe për të. Le ta çojmë tek fshati i prindërve tanë në mal, dhe atje njerëzit e tij mund të vijnë për ta marrë. A është i gjallë babai i tij?’

Burri hungëriu. ‘Vëllai im u plagos të Shtunën e Zezë, më pak se një muaj më përpara,’ murmuriti. ‘Do të hakmerrem për plagët e tij. Sidoqoftë, për hir të fëmijës unë do t’ju kursej. Jeta e tij në shkëmbim për jetën tuaj! Do t’i caktoj një roje kësaj shtëpie. Rrini këtu deri sa të kthehem.’

Ai ia ktheu Mumin tashmë të pavetëdijshëm dhe doli duke mbyllur derën. Askush nuk foli. Rosa filloi ta rimëkëmbte Lamian me një picetë të ftohtë. Vajza hapi sytë dhe pa rrotull pikërisht në çastin kur një ndertesë që po digjej u flakërua dhe me dritën e zbehtë ngjyrë portokall ajo mund të shihte të gjithë familjen e saj të ulur përreth. Kokën e kishte të mbështetur në prehrin e së ëmës dhe ata nuk po mbyteshin apo djersiteshin më, por po thithnin një ajër relativisht të freskët. Ajo mendoi se të gjithë duhet të ishin qëlluar dhe të kishin ikur sëbashku në Parajsë, por pse ishte kaq e zbehtë drita dhe pse ishin kaq të qetë dhe seriozë, dhe pse Mumi po gërhiste kaq fort në Parajsë? Ajo nuk e gjeti dot përgjigjen, mbylli sytë dhe e ëma mbajti ujë tek buzët e saj dhe ledhatoi flokët e saj.

Ata qëndruan atje për orë me radhë, madje hëngrën pak ushqime dhe u përpoqën të pushonin. Gjatë orëve të para të mëngjesit erdhi një periudhë e qetë nga lodhja totale dhe

fëmijët fjetën. Pastaj heshtjen e thyen hapa të shpejta, dera u hap me nxitim dhe oficeri tundi një llambë mbi ta.

‘Më ndiqni,’ u tha atyre, ‘dhe shpejtoni!’

‘Ne kemi makinën tonë të fshehur në pemë,’ i tha Rosa me guxim, ‘dhe duam të shkojmë në fshat. A do të na shoqëroni në siguri?’

‘Është e pamundur,’ i tha hapur burri. ‘Çdo llambë makine është shënjeshtër. Po bie shi, dhe në këtë mot të keq nuk kalohen dot rrugicat e kodrës pa drita. Duhet të zbrisni tek Pallati i Ministrit në bregdet, shpejt se për pak do të bombardohet. Duhet të kaloni përmes portokallishteve; me mijëra po kërkojnë strehim dhe disa peshkarexha po i çojnë drejt veriut. Nga porti verior duhet të gjeni rrugën tuaj drejt shtëpisë së nënës suaj në fshat në Metn, dhe gjyshja e fëmijës do të vijë për ta marrë kur të qetësohet pak luftimi. Nuk është i sigurt për asnjë burrë udhëtimi atje lart. Tani, ejani.’

Eliasi mori Hudën, Rosa mbajti Mumin, ndërsa Lamia dhe Sami ngarkuan veten me peshtafe dhe të gjithë dolën në qytetin e shkretuar. Zhurma i kishte përgatitur për shumë gjëra, por jo për këtë; zjarret gjysmë të mbytura vazhdonin ende në shi ndërsa ata ndiqnin me nxitim udhërrëfyesin e tyre, duke u kacavjerrë mbi grumbuj të mëdhenj rrënojash, duke u penguar nga kufoma ose trupa që ende rënkonin me zë të ulët. Era e vdekjes dhe e djegies varej në errësirë dhe nata, shiu dhe heshtja e përkohshme e bënë gjithçka më të çuditshme dhe të frikshme. Në fund të luginës ushtari ndaloi. E ngriti llambën për t’i parë të gjithë dhe ata vunë re fytyrën e tij të njollosur dhe sytë e tij të skuqur.

‘Betohuni për Zotin se do ta ktheni fëmijën,’ u tha me zë të çjerrë si të bretkosës.

‘Në qoftë se ajo vjen dhe mund të provojë se ai është i saj, atëherë betohem për Zotin,’ iu përgjigj Rosa.

‘Si do ta provojë?’ Dora e tij e paqetë lëvizte tek këmbëza e pushkës së tij.

‘Ajo duhet ta dijë datën e zhdukjes së vajzës së saj. Dhe a nuk ka ndonjë fotografi?’

‘Mbase,’ murmuriti ushtari, ‘dhe ne e dimë ditën e vdekjes së motrës sonë. Por po ta refuzoni...’ ai lëshoi një mallkim të tmerrshëm, dhe u zhduk në gërmadhat e zeza.

Kur ata erdhën në fund të luginës, morën vesh se nuk ishin vetëm. Me qindra të tjerë po shtyheshin përmes baltës dhe shiut me fëmijë në krahë, ose po mbanin të plagosurit dhe shumë të moshuarit në vigje të sapokrijuara. Askush nuk foli apo vështroi tjetrin; nuk kishin kohë për të humbur sepse u duhej të kalonin rrugën bregdetare para se të fillonte prapë luftimi.

Ishte qetë e pa lëvizje kur ata kaluan dhe era e kripur e detit fryu shiun në sytë e tyre ndërsa u futën me vështirësi në portokallishte. Ata kishin shpresuar të gjenin më shumë strehim atje, por pemëve u ishin rrjepur frutat dhe gjethet, dhe degët e zhveshura

dridheshin kundër të ftohtit të hirtë të një agimi në Janar. Kur ata erdhën më në fund tek pallati buzë detit, të qullësor dhe të lodhur sa nuk e ke idenë, nuk kishte asnjë vend ku mund të hynin dhe u mblodhën nën strehimin e verandës. Atje do të gjenin strehë pesë mijë njerëz dhe shumë po largoheshin me varka të vogla drejt veriut, ndërsa të tjerë me helikopter.

Një grup burrash rrinin ulur, pa mundësi ngushëllimi, përtokë kundrejt murit. Sytë i kishin të errët dhe pa shpresë dhe ata hodhën një shikim nga Eliasi në mënyrë indiferente.

‘Më mirë t’i shtysh gruan dhe fëmijët përpara,’ i tha njëri prej tyre. ‘Mendoj se për pak ata do ta bombardojnë pallatin; familjarët e mi sapo ikën.’

Rosa e vështroi. Diçka nuk shkonte.

‘Atëherë përse nuk keni ikur bashkë me ta?’ e pyeti.

‘Sepse ata nuk po i marrin burrat. Ne duhet të shpëtohem me forcat tona, dhe ka mundësi të mos shpëtojmë fare. Në varka pranohen vetëm gratë dhe fëmijët.’

‘Atëherë ikni shpejt,’ tha Eliasi pothuaj ashpërisht, ‘dhe prisni në portin verior. Atje do të ketë njëfarë strehimi për refugjatët. Unë do të kthehem në kodra dhe do Zoti, të gjej një rrugë për të ardhur tek ju. Po s’erdha për tri ditë mos prisni më. Ngjituni në fshat.’

‘Sepse do të jem i shtrirë në baltë me plumb në kokë,’ i tha vetes, dhe nuk e kishte ndier veten kurrë më parë kaq të vetmuar. ‘Rosa, Rosa!’

Ajo u ktheu shpinën fëmijëve dhe erdhi tek ai. Gjatë kohës që ata ishin shtrirë në atë strehim erë keq, diçka kishte ndodhur me martesën e tyre. Ajo ishte kthyer mbrapa në kohë dhe kishte parë shpalosjen e viteve si në ndonjë film. Ajo ishte sjellë tek ai tetëmbëdhjetë vjet më përpara, si një nuse fëmijë e vogël dhe e trembur nga fshati, dhe ndonëse ai nuk e kishte ditur ç’t’i thoshte asaj (ai kurrë nuk e dinte) ai ishte treguar i mirë dhe i sjellshëm ndaj saj; dhe ajo nga ana e saj u ishte përkushtuar me gatishmëri nevojave dhe shërbimit të tij dhe me aq sa dinte ajo, ai nuk e kishte tradhtuar kurrë. Rrallë se e falënderoi për ndonjë gjë, por ai kishte pranuar gjithçka që i kishte dhënë dhe ishte përforcuar dhe ngushëlluar prej çdo gjëje, dhe për Rosën kjo mjaftonte si falënderim. Besimi ishte një lidhje më e fortë se sa pasioni dhe ata i kishin besuar njëri-tjetrit për një kohë të gjatë. Por mbrëmë ai e kishte marrë për krahësh, ashtu siç ishte, e djersitur, e shpupuritur, e palarë, dhe e njollosur me pislëqet e tokës, dhe kishte arritur t’i thoshte se ishte e bukur dhe se më mirë do ta vriste vetë se sa ta shihte të rrëmbyer nga një burrë tjetër; kështu që ajo e dinte tani që ai e donte, dhe pa këtë dashuri, e ardhmja i dukej një shkretëtirë bosh. Ajo nuk vazhdonte dot.

‘Jo, Elias,’ i bërtiti. ‘Ne duhet të rrimë me ty. O të vdesim së bashku o të jetojmë së bashku. Ne do të nisemi tani drejt maleve.’

Duke luftuar kundër zemrës së vet që i këndonte nga gëzimi, ai u mundua sinqerisht t'ia mbushte mendjen Rosës të largohej prej tij. Por kur ai pa se ajo ishte e vendosur fort të shkonte me të ai mblodhi supet, mori Hudën, dhe u nisën bashkë përmes baltës drejt lindjes së hirtë.

Ata iu kthyen me plogështi rrugës kryesore duke përdorur një monopat të mesëm që t'u shmangeshin njerëzve që vërshonin në dy qytetet dhe mblidheshin tek pallati. Ata kaluan rrugën kryesore pak nga jugu i qytetit të tyre dhe ecën të zbathur, sepse këpucët e tyre kishin ngecur fort në baltë. Rruga ishte e mprehtë me copëza nga shpërthimet, dhe Sami preu këmbën, por ai vazhdoi të çalonte me guxim, sepse në zemër ishte ushtar dhe për të kishte ende diçka pak a shumë të lavdishme në këtë dramë luftar.

Ata vazhduan në heshtje, të dëshpëruar dhe të këputur, shumë të lodhur për të patur shumë frikë, dhe u përqëndruan vetëm në hapin tjetër. Madje me të zbardhur, ditën kishte filluar përsëri bombardimi dhe pushkët po lëshonin krisma nga veriu dhe jugu ndërsa shkatërrimi i dy qyteteve vazhdoi. Ata gjetën një shteg përmes arave të lëruara dhe vazhduan me hapa të rënda drejt rrugës së sipërme.

‘Nëse mund të ngjitemi pak,’ u tha Eliasi papritmas, ‘dhe ju mund të fshiheni në shkurre, do të zbres qetë-qetë përmes pemëve për të parë nëse makina na punon ende. Kemi ushqime?’

Ata kishin disa biskota të lagura dhe disa ullinj, me pak portokalle të këputura në portokallishtet, një tufë rrepash të gjalla nga ara dhe shumë ujë. Thjesht mendimi i mëngjesit i ngazëlloi pak dhe ata u mblodhën nën një shkurre shegë dhe secili thithi një portokall. Askush nuk i kishte parë deri atëherë, se ishte një ditë shumë e mjegullt dhe e hirtë dhe nuk shihej larg. Mbi male vareshin re të ulta dhe dukej sikur për pak do të binte prapë shi. Tani ata udhëtuan ngadalë, dhe vetëm pasdite ata ndryshuan drejtimin nga veriu dhe u mblodhën në pyll pak sipër shtëpisë së tyre. Qyteti ishte fshehur nga një mbulesë tymrash dhe zhurma e shkatërrimit dhe e shembjes gati sa si shurdhoi. Makina nuk ishte larg poshtë tyre dhe ishte fshehur mirë.

‘Kujdes, Elias,’ i tha hapur Rosa. Ajo i kishte ndenjtur pranë tërë ditën dhe nuk duronte dot të ndaheshin.

‘Do kem kujdes,’ i tha Eliasi. ‘Vetëm pak qindra metra poshtë kodrës. Nëse ajo është ende atje dhe punon, ju duhet të dilni dhe të më takoni në rrugë pas afro dhjetë minutash.’

Ata pushuan së përtypuri rrepat dhe dolën radhazi në rrugë. Një vijë e stuhishme perëndimi varej si e zemëruar mbi det. Një turmë e madhe njerëzish po nxitonin akoma si milingona në drejtim të bregdetit dhe grupe varkash të vogla po niseshin akoma. Ata qëndruan të nervozuar, duke pritur dhe duke sforcuar veshët që të dëgjonin, dhe atëherë... nuk e besonin dot por e dëgjuan. Ajo erdhi tek ata, duke kaluar kthesën, me një zhurmë të pasigurt paf-paf, dhe ata u lehtësuan aq sa plasën së qeshuri dhe së qari së bashku. Por Eliasi tek timoni nuk po qeshte. U tha të hipnin shpejt dhe të kishin kujdes xhamat e thyera, dhe ata panë që xhami i parë dhe llambat ishin thyer.

‘Shpejt,’ u tha Eliasi. ‘Po fillon të bjerë shi dhe rrugët janë të rrezikshme. Nëse shiu na bie në sy do të jetë e pamundur të ngasim makinën, do të jetë e pamundur edhe kur të

ngryset meqë nuk kemi drita. Por mund të ecim pak, deri tek shkëmbinjtë. Atje do të gjejmë strehë.’

Lamia nuk e harroi kurrë atë udhëtim me makinë, sepse nga disa anë ai e tmerroi gati sa edhe rrethimi. Rruga gjarpëroi me kthesa shumë të mprehta, dhe kur ata kishin lënë fshatrat pas po binte shi me shtamba, dhe koha po fillonte të ngrysej. Era e shtyu shiun në sytë e tyre dhe i verboi; Eliasi e largoi makinën nga rruga.

‘Është e pamundur të ecim më tej,’ u tha hapur, ‘por shkëmbinjtë janë afër. Ejani fëmijë, sillni batanijet dhe më ndiqni.’

Ata u lëshuan në karriget e tyre të lagura, shumë të mpirë dhe të lodhur për të lëvizur, por nëna e tyre i nxitu, duke bërë një përpjekje të fundit.

‘Hajdeni,’ u tha. ‘Të ngjitemi edhe një herë për pak kohë dhe do të kemi strehë. Sami, ti do të gjesh një shpellë për ne dhe atëherë ne do t’i hamë ullinjtë dhe rrepat. Shiko, Babi ka elektrikun e tij të dorës dhe po kërkon ndonjë vend.’

Ajo bëri çdo gjë që t’u dukej si një lojë dhe përsëri ata u treguan të aftë për t’i bërë ballë situatës, dhe u kacavorën në pjerrësi. Midis shkëmbinjve, pushimi i papritur i erës dhe i shiut të shtyrë fort u dha një ndjenjë mjaft të ngrohtë dhe ata gjetën një shpellë të vogël dhe të ashpër nën një shkëmb që varej nga sipër.

‘Këtu do të flemë të thatë,’ u tha Rosa. Ajo i mblodhi fëmijët nën batanijet dhe i zuri gjumi gati në një çast, se ishin shumë të lodhur për të ndier uri; ndërkohë ajo u ul me të shoqin dhe i vëzhguan për njëfarë kohe ndërsa përtypën rrepa. Ishin të ftohtë, të lagur dhe të këputur por ishte e mrekullueshme të rrije në siguri jashtë zhurmës së krismave. Ata vunë re menjëherë se sa qetë ishte.

‘Shiu ka pushuar,’ tha Eliasi.

‘Po,’ i tha Rosa. ‘Shiko! Afrohu këtu Elias, dhe shiko përtej murit të shpellës.’

Ai picërroi sytë për të parë nga ana tjetër e Rosës; retë ishin shpërndarë, dhe një hënë e zbehtë po shpëlante me një dritë të argjendtë luginën poshtë tyre. Më poshtë malit drita do të shkëlqente mbi masakrën dhe ata që vdisnin, por këtu midis shkëmbinjve, dukej se po përhapte shërim dhe bekim. Rosa u mbështetet tek Eliasi dhe ata biseduan si të përgjumur.

‘Më vjen mirë që qëndruam bashkë,’ i tha Rosa. ‘Çdo gjë ka dalë për mirë.’

‘Po, dhe më vjen keq për ata të shkretët që hidhen lart e poshtë sonte në det.’

‘Dhe ato mund të mos i shohin më burrat e tyre... ne patëm fat që e kaluam atë rrugë kryesore.’

‘Fëmijët janë treguar të shkëlqyer; askush nuk u ankua apo bëri naze.’

‘Po, jam krenare për fëmijët tanë; nesër, të lutem Zot, do t’i çojmë në një vend të sigurt.... Oh Elias, a e di sa mirë më vjen që qëndruam bashkë.’

Ai u ngrit dhe shtroi dy batanijet e mbetura, dhe e mori Rosën në krahë. Ajo murmuriti lutjen e mbrëmjes pranë supit të tij dhe të dy fjetën.

Rosa u zgjua në agim dhe i erdhi mirë që nuk dëgjoi asnjë pikë shiu. Ata kishin akoma pak ushqim në makinë; fiq të thatë, ullinj dhe ca djathë që të mund të hanin që të gjithë njëfarë mëngjesi. Ishte një agim i ftohtë dhe i qetë me re të dendura dhe të ulta. Fëmijët ende po flinin.

Eliasi dhe Rosa mbajtën Hudën dhe Mumin poshtë tek makina dhe i shtrinë në vende pa i zgjuar. Eliasi u kthye me vrap për të marrë batanijet e fundit, dhe Rosa, Lamia dhe Sami qëndruan duke servirur racionet e tyre mbi kapakun e motorit. Ata kishin pirë nga pellgje të vogla në shkëmb dhe mezi prisnin të niseshin. Në heshtjen e kodrave ata dëgjuan makinën tjetër që vinte nga larg, por ata nuk u tronditën sepse shumë refugjatë si ata vetë do të gjendeshin rrugës atë ditë dhe disa do të kishin kërkuar strehë në fshatrat pas dhe do të përparonin me vështirësi gjatë ditës.

Xhipi u afrua me shpejtësi të lartë, i armatosur rëndë, me pushkë që dilnin nëpër çati. Aliu, shoferi, ishte marrë me luftën në male dhe ishte i vendosur të bashkohej me ushtrinë e tij dhe të ishte i pranishëm në orën e masakrës kur ata do t’i shkatërronin përfundimisht ato kafshë infektuese të krishtera në bregdet. Aty lart, në lindje të qytetit, vetëm një javë më parë, të krishterët kishin bombarduar dhe shkatërruar një lagje të varfër myslimane me egërsi të harbuar. Aliu kërcëlliu dhëmbët nga mendimi dhe i dha gaz makinës, drejt hakmarrjes. Ai kishte rekrutuar njerëz deri në maksimum që mund t’i fuste në xhip, midis tyre edhe djalin e tij pesëmbëdhjetë vjeçar Rashid, në udhëtimin e tij të parë drejt luftimit të vërtetë.

Ky djalë preku kot me gisht dhe me dashuri këmbëzën e pushkës së tij dhe e përshkuan të tërin dridhje frike dhe gëzimi. Ai ishte stërvitur të qëllonte por kurrë më parë nuk kishte gjuajtur një shënjeshtër të gjallë dhe mezi priste ta gjuante. Xhipi kaloi një kthesë me shpejtësi dhe papritur, dhe ja një makinë me xhamin e parmë të thyer. Dy fëmijë të vegjël po flinin brenda dhe një grua, një vajzë dhe një djalë, të baltosur dhe duke u dridhur, qëndronin pranë motorit duke ngrënë mëngjes. Kafshë të krishtera, në arrati e sipër nga pushtuesit e tyre! Tundimi ishte i pafuzueshëm; Rashidi drejtoi pushkën dhe me një britmë triumfi, hapi zjarr.

Gruaja e pa e para, një çast para se ta tërhiqte këmbëzën, dhe ajo u hodh përpara dy fëmijëve të mëdhenj, duke shtrirë krahët hapur si një figurë në një kryq. Ai e shpoi me një breshëri plumbash trupin e saj dhe pjesën e përparme të makinës dhe nxori kokën nga dritarja e xhipit që ta shihte të binte përtokë.

‘Mos i harxho fishekët për gratë dhe fëmijët,’ ia preu i ati. ‘Brenda orës do të të duhen për burrat.’ Ai hodhi një shikim të shpejtë në pasqyrë. ‘Sidoqoftë paske qitur mirë ti,’ vuri re me pahir.

Rosa nuk kishte vdekur kur Eliasi erdhi nga lart shpatit duke kërcyer. Pushkëmbajtësi i ri që mezi priste ta tërhiqte këmbëzën nuk e kishte qëlluar Rosën në zemër, por plumbat kishin shpuar mushkërinë e saj si dhe barkun poshtë dhe ajo po gjakosej shpejt nga brenda. Ai e kishte parë më parë, dhe e dinte që nuk kishte shumë kohë. Ajo po merrte frymë shpejt dhe cekët por ende po e vështronte, kështu mendonte ai, dhe ajo ishte ende e vetëdijshme. Duke mos i përfilluar klithmat e fëmijëve të tij, ai po zhgërryhej në baltë përpara saj, duke thirrur emrin e saj, duke i thënë se e donte, duke mallkuar veten sepse nuk ia kishte thënë më parë.

Ishte krejtësisht e panevojshme sepse ajo e kishte ditur gjatë gjithë kohës. Ajo u përpoq t’ia thoshte këtë por gjithçka po errej dhe dukej e ngatërruar dhe e largët... Eliasi... Lamia... Amini... Ku ishte Amini?... Figura në kryq dhe disa fëmijë të vegjël... Dikush po e thërriste, duke i thënë se ai e donte, por ajo nuk ishte shumë e sigurt se cili ishte; ndoshta ishin të gjithë, por në fillim dukej sikur zërat po e përmbanin, dhe pastaj ishte vetëm një zë i qartë dhe i njohur që e thërriste që të dilte përpara. ‘E di, e di,’ pëshpëriti, ‘asgjë tjetër nuk ka rëndësi.’ Atëherë mbylli sytë sepse ishte koha për të fjetur dhe ajo nuk foli më. Vetëm Eliasi u mblodh pranë saj në rrugë dhe ulëriti si një kafshë e egër me dhimbje.

Gjatë gjithë jetës Lamia nuk i kujtoi dot asnjëherë me qartësi ngjarjet e orës që vijoi. Më vonë i thanë se asaj i ra të fikët, por ajo nuk e kujtoi dot këtë; pa vetëm piktura pa lidhje reciproke me ngjyra të gjalla dhe hollësi të mprehta. Ishin disa të tjerë që u afroreshin maleve me nxitim, duke u arratisur nga masakra, dhe shumica prej këtyre kishin fjetur në fshatin poshtë; pastaj ishte një burrë që ndihmoi Eliasit t’i nxirrte veglat nga bagazhi i makinës dhe të gërmonte një varr të cekët. Ajo vuri re që ai tjetri po qante, dhe e dëgjoji të thoshte se edhe ai kishte varrosur një vajzë të vogël që kishte vdekur nga plagët, një-dy kilometra prapa. Ajo nuk e harroi kurrë bardhësinë e fytyrës së nënës së saj kur dikush hodhi mbi të grushtin e parë të dheut, e as ftohtësinë e gurëve kur i grumbulluan si një muranë. Dhe ajo kujtoi edhe disa gjëra të tjera; gjëra të çuditshme për t’u vënë re në një kohë të tillë, siç ishin radhët e aguliceve të egra në bar të lagur rreth varrit, si dhe era e mirë e tokës së zbutur nga shiu. Ishte edhe zëri i të qarave të pandërprera dhe të pashpresa, prej një fëmije që ka ardhur në fund të aftësive të veta për të duruar më, dhe pas pak ajo kuptoi se ishte Huda, e shtrirë fytyrë poshtë midis aguliceve, dhe Mumi po e trokiste lehtë në përpjekje për ta ngushëlluar.

Ata nuk kishin ç’të bënin veçse të vazhdonin, dhe atëherë ata vunë re që radiator i makinës ishte shpuar shumë dhe kuptuan se do t’u duhej të ecnin më këmbë si gjithë të tjerët. Huda ishte shtrirë pa forcë si ndonjë kukull e vogël prej leckash, dhe Eliasi e ngriti dhe e mbajti të varur para e mbrapa nga supi i tij. Lamia lidhi Mumin në kurrizin e saj me anë të një nga batanije të mbetura dhe Sami mbajti sa kishte mundësi nga ushqimet dhe çarçafet e mbetura. Ata u nisën në mjegull. Nuk kishin ç’të bënin.

Fshati tjetër ishte disa kilometra larg, dhe Lamia nuk mësoi kurrë se sa kishte ecur kur e kuptoi papritur që nuk mund të ecte më. Pesha e Mumin të fjetur po i rëndonte dhe ajo po fundosej përtokë. Por në po atë çast dikush pa vështirësinë e saj dhe ngriti Mumin nga kurrizi i saj dhe i dha një mbështetje. Ishte burri që kishte varrosur vajzën e tij të vogël, dhe ai e ngriti Mumin mbi supet e tij në vend të fëmijës që kishte vdekur.

Ndjenja e lehtësimit ishte aq e madhe sa që Lamia filloi të qante për herë të parë. E shtriu kurrizin dhe ngriti kokën. Mjegullat ishin tërhequr dhe reja ishte larguar, dhe përmes prizmit të lotëve të saj ajo pa një pjesë të ndritur djelli që ndriçonte fshatin, jo larg përpara tyre; dhe i dukej si ndonjë qytet qiellor, i shpëlarë me ngjyrat e ylberit.

Atyre iu deshën edhe dy ditë të tjera për të arritur tek destinacioni i tyre. Ata pushuan për disa orë tek fshati i parë, por ishin me qindra të tjerë dhe ushqimet ishin të pakta, kështu që e vazhduan rrugën me hapa të plogështa. Ndërsa u ngjitën drejt dëborës dhe kedrave, moti u bë më i ftohtë, dhe më vonë Lamia pyeti veten nëse do të kishin vdekur edhe ata që të gjithë nga lodhja, e ftohta dhe uria (dhe ajo kishte njëfarë dëshire që kjo të kishte ndodhur) po të mos kishte ardhur ndihma nga një kamion që i çoi në një distancë të shkurtër deri në një hambar ku mund të flinin.

Por në mbrëmjen e ditës së dytë, kur ata kaluan nëpër rrugën kryesore të fshatit ku banonin gjyshërit e tyre, të vegjëlit pothuaj e harruan pikëllimin e zemrave të tyre nga perspektiva e ushqimit dhe lodhjes. Ishte një mbrëmje me stuhi dhe drita e diellit që perëndonte ngjyrosi dëborën e lartë ndërsa u ngjitën në shkallët e shtëpisë ku ata kishin kaluar kaq shumë beharë të lumtur, dhe Sami dhe Huda vrapuan drejt e tek krahët e gjyshes.

‘Ku është Rosa?’ Sytë e plakës bënë këtë pyetje duke injoruar fëmijët dhe panë përgjigjen në fytyrën e Eliasit. Por nuk kishte kohë për t’u ulur dhe mbajtur zi menjëherë, sepse fëmijët duhej të laheshin, të ushqeheshin dhe të ngushëlloheshin para se t’i zinte gjumi.

Ata fjetën orë me radhë, si krijesa të vogla që dimërojnë dhe zgjohen vetëm për të ngrënë e pirë dhe pastaj flejnë prapë; dhe ndërsa fjetën, retë u ngritën dhe dielli shkëlqeu fort, dhe më në fund kur u zgjuan ata dëgjuan lajmin që trupat siriane kishin ardhur për ta kthyer rendin, një traktat tjetër paqeje ishte firmosur, dhe lufta kishte mbaruar. Eliasit, i paqetë dhe i çrregullt, shkoi ngadalë në shtegun që të çonte tek kedrat, dhe Lamia e kapte për krahu. Për Eliasit kishte pak vend në shtëpi, sepse vizitorët vinin tërë ditën për të mbajtur zi me Asean për vdekjen e së bijës, dhe shtëpia e vogël ishte e mbushur nga mëngjesi deri në darkë.

‘Po mbaroi lufta, duhet të kthehem,’ tha Eliasit, ‘dhe të shikoj se ç’ka mbetur nga mallrat dhe pronat e mia. Ende kam para në bankë dhe duhet ta rifilloj biznesin sa më shpejt. Ju s’rri dot këtu të gjithë, pa para.’

‘Më lër të vij me ty o Ba.’

‘Jo, është e pamundur; ne nuk e dimë se çfarë ka mbetur nga shtëpia jonë, as nëse mund të banojmë përsëri në të. Përveç kësaj, kush e di nëse kjo paqe do të qëndrojë? Sami dhe Huda duhet të vazhdojnë shkollën me murgeshat e manastirit, dhe ti duhet të studiosh e vetme dhe ta ndihmosh gjyshen. Ajo nuk i përballon dot vetëm gjithë këto punë.’

‘Nuk kam libra, Atë.’

‘Po vazhdoi paqja, do kthehem me një nga makinat shtetërore, me gjithë librat e tu.’

‘Babi të lutem! Më lër të vij me ty, unë me Mumin.’

Ai e vështroi poshtë; i ngjante shumë Rosës kur ajo kishte ardhur tek ai për herë të parë dhe ai nuk kishte ndier kurrë një dashuri më të thellë për vajzën e tij se ç’ndiente tani. Ishte një detyrë e zymtë të kthehej vetëm në shtëpinë e tij të bombarduar.

‘Jo,’ i tha më në fund, ‘ti duhet të rrish këtu. Të vegjëlit kanë nevojë për ty. Tashmë je ti nëna e tyre.’

Ai u largua dy ditë më vonë me një makinë shtetërore, sepse rrugët konsideroheshin relativisht të sigurta përsëri, dhe pa të atin Lamia i quajti ditët të gjata dhe të pakuptimta sa të mos toleroheshin. Por ajo nuk mund ta mohonte që fëmijët kishin nevojë për të. Gjyshi i saj ishte jashtë në ara pjesën më të madhe të ditës dhe gjyshja e saj ishte e kërrusur nga hidhërimi dhe vajtimi. Pastaj, Mumi, me gjakun e egër të Komandove në venat e tij, nuk ishte i atij lloji fëmije të njohur nga Asea, dhe ajo e shikonte me dyshim gati sa të mos e pëlqente fare. Ai me siguri nuk ishte ndonjë fëmijë i Rosës dhe ajo e dinte që nuk i përkiste asaj të bënte pyetje, por ajo nuk e besoi tërësisht tregimin e Lamias për origjinën e tij. Po të ishte tamam kështu, pse vallë Lamia ishte zemëruar kaq shumë kur gjyshi i saj kishte bërë sugjerim shumë të arsyeshem që ai t’u dorëzohej murgeshave? Murgeshat do të ishin treguar shumë të zonja për ta trajtuar një copë të tillë zhive, kaq gazmor, të papërmbajtshëm dhe kryeneç, dhe për pak kohë do t’ia kishin mësuar vendin që i përkiste. Të qeshurat e tij të forta, dhe sytë e zinj që shkëlqenin, si dhe shpejtësia e çuditshme e ecurive të tij në jetë nuk përputheshin me një shtëpi zie dhe pastaj, vetë pamja e tij e bëri gjyshen të ndihej e lodhur.

Huda u ambientua mirë. Ajo ishte e preferuara e gjyshes, dhe ndonëse ajo qante shpeshherë natën në jastëkun e saj, ishte e lumtur gjatë ditës, sepse murgeshat ishin zemërmira dhe të buta dhe Huda i donte. Por Sami nuk u ambientua; e kishte inat të mësohej nga femrat dhe zemra i dhimbe nga malli për nënën. Vetëm frika nga thupra e gjyshit të tij e mbante në klasë, dhe Lamia shumë mirë e merrte me mend se ku shkonte pas orarit të shkollës. Gjyshërit e tij mendonin se ai po luante me djemtë e fshatit por Lamia e dinte më mirë. Një ditë kur ai kishte disa orë që ishte larguar ajo shkoi për ta kërkuar; e takoi në kufi të fshatit dhe i mori erë.

‘Ti ke bërë qitje, Sami,’ i tha me dëshpërim, ‘unë ia njoh erën. Ti e di se sa do të inatosej Babi – dhe pastaj ç’të duhet ty tani që lufta mbaroi? Pse, s’kemi humbur mjaft?’

‘Kush thotë që lufta mbaroi?’ ia ktheu Sami. ‘A i kanë harruar njerëzit vrasjet, dhe a i kemi harruar ne Aminin dhe Mamin?’

Ajo e vështroi poshtë në heshtje, sepse ai nuk i kishte folur kurrë kështu, dhe ajo nuk e kishte kuptuar se sa ishte rritur ai gjatë javëve të fundit. Fytyra e re dhe e lëmuar, plot gjallëri, ballë për ballë me fytyrën e saj, nuk ishte më fytyrë fëmije por fytyrë prej djali serioz dhe të përgjegjshëm, dhe ai dukej më i madh se dymbëdhjetë vjeç. Ajo bëri edhe një gjysmë-përpjekje tjetër për ta bindur të ndryshonte mendimin.

‘Por ti nuk do ta vrasësh ushtarin që vrau Mamin; do të vrasësh dikë tjetër... pastaj ata për hakmarrje do të vrasin dikë që nuk ka bërë kurrë asgjë të keqe, dhe kështu kjo punë vazhdon përgjithnjë. Pastaj Babi...’

‘Në qoftë se sulmojnë fshatin, Lamia, ata do t’ju vrasin të gjithë, po Babi a nuk do të donte që t’ju mbroja unë? Ti duhet të më ndihmosh Lamia, e bëj vetëm njëherë në javë.’

‘Po pse jo?’ mendoi ajo. Sikur ta takonte ndonjëherë Kamalin ose djaloshin e bukur dhe të qeshur që kishte qëlluar nënën ajo e dinte ç’do t’u bënte. Ajo ndihej më afër këtij fëmije të pjekur se sa me gjithë të tjerët. Pastaj, ajo e dinte fare mirë që nuk e ndalonte dot, ashtu si nuk e ndalonte dot erën apo pranverën, sepse ky ishte vetë burimi i fuqishëm i jetës së tij të re.

‘Çfarë do që të bëj unë, Sami?’ e pyeti.

‘Vetëm të më lësh të shkoj kur të gjithë po flejnë, dhe të më lësh brenda në agim kur të hedh zhavorr në dritaren tënde, dhe të më zgjosh prapë në mëngjes. Nesër nuk ka shkollë, por mos më lër për shumë kohë se përndryshe gjyshërit do bëjnë pyetje.’

‘Mirë, Sami,’ i premtoi, dhe papritmas ai i dha një buzëqeshje prej djali të vogël dhe shkeli syrin, dhe hynë që të dy në shtëpi duke qeshur. Mbrëmja kaloi si zakonisht; gjyshërit dhe fëmijët shkonin shpejt në krevat gjatë dimrit, dhe kur shtëpia u bë e qetë, Lamia e la Samin të dilte dhe vuri me insistim një pako ushqimi në dorën e tij.

‘E kurseva në darkë,’ i pëshpëriti. ‘Mirupafshim, dhe Zoti të mbroftë Sami.’

E kyçi derën pas tij dhe shkoi në krevat, por mendimi që ai, i vogël dhe i lodhur, po qëndronte diku jashtë në të ftohtë nën ato yje të mëdha të flakëruara, e mbajti të zgjuar për një kohë të gjatë. Por më në fund ajo duhet të ketë fjetur, sepse pa në ëndërr një bombardim dhe u zgjua e djersitur për të dëgjuar zhurmën e butë tak-tak-tak të zhavorrit në dritaren e saj. Ajo zbriti me nxitim në errësirë për të hapur derën dhe Sami hyri në shtëpi duke u dridhur dhe me hapa të pasigurta.

‘Mirë ishte, Sami?’

‘Po, por jam shumë i f-f-tohtë. Lamia, dua t’ia fut gjumit, shpejt.’

E mbuloi me batanijet e saj si dhe me të tijat, dhe për pak minuta ai filloi të merrte frymë thellë. Ajo hipi në krevat me Hudën, por tani ishte e pamundur të flinte. Për herë të parë ajo e kishte hedhur shikimin larg, përtej hidhërimit të saj, dhe i rëndoi shumë përgjegjësia e familjes së vogël. ‘Që të gjithë do të zhduken,’ mendoi ajo. ‘Amimi... Mami... Babi mund të bombardohet... Sami mund të qëllohet jashtë fshatit. Huda do të rrijë këtu; ajo e do Gjyshen më shumë se mua. Vetëm Mumi do mbetet me siguri.’

Mumi! Ajo u ngrit dhe shkoi tek dritarja që shikonte nga veriu. Po agonte dita. Po ta nxirrte kokën larg dhe të shikonte nga lindja mund të shihte qiellin që zbardhej mbi

kufirin me Sirinë, dhe nga perëndimi, ajo vështroi dëborën të flakërohej sipër kedrave. I dukej se dëgjoji zërin e së ëmës, të qartë përmes heshtjes së ftohtë: ‘Në qoftë se ajo vjen dhe mund të provojë se ai është i saji, betohem për Zotin se do t’ia kthejmë.’

‘Abadan!’ pëshpëriti Lamia, fjalë kjo që do të thotë kurrën e kurrës në shekuj të shekujve. ‘Ishte betimi i saj jo i imi.’ Papritmas ajo pa se po dridhej nga frika dhe zemërimi, sepse qetësia po qëndronte dhe njerëzit po fillonin të udhëtonin më me liri. Nga dita në ditë mund të vinte dikush. Ata do të udhëtonin përmes arave të lëruara në pjesën e sipërme të fshatit, dhe do të bënin pyetje. Mbi Lamian varej një ndjenjë e tmerrshme rreziku, dhe në zemrën e saj gufoi një qëllim i madh. Nëse Sami mund ta ruante fshatin, atëherë ajo mund ta ruante Mumin. Ajo kurrë nuk do ta lëshonte. Abadan! Abadan!

Që nga ajo ditë, ajo patrolloi rrugën që të çonte në bregdet me të njëjtin kujdes që do të tregonte çdo rojtar në detyrë, dhe doli fshehurazi dymbëdhjetë herë në ditë për të vëzhguar ardhjen e makinave që u ngjiten çaf-çuf nga luginat dhe fshatrat më të ulta. Kishte shumë pak qarkullim, ndonëse njerëzit fillonin të ktheheshin në qytete, dhe çdo makinë shtetërore që u ngjit, zbriti e mbushur plot. Mumi u mërzi shumë kur ajo nuk e lejoi të ecte deri në pjesën më të lartë të fshatit, ku monopate të vogla mahnitëse të çonin lart drejt dëborës dhe kedrave. Ajo e mbajti të burgosur dhe e shtyu të luante nën fikun në kopshtin e gjyshërve të saj, dhe ai nuk u kënaq aspak me këtë. Ai u bë i fortë dhe kokëfortë, dhe ajo pyeti veten se për sa kohë ata mund të vazhdonin të jetonin kështu.

Gjithçka mori fund mjaft shpejt; në një ditë të kthjellët pranvere. Sami dhe Huda ishin në shkollë, dhe Mumi ishte mbyllur brenda në mënyrë të sigurt në ‘kopenë’ e tij. Lamia doli pa u vënë re nga shtëpia në një kohë kur gjyshja po merrej me diçka dhe u ngjit me vrap në rrugën kryesore drejt pikës ku rruga e malit zbriste pak duke gjarpëruar dhe haste fshatin. Po vinte një makinë; ajo ndaloi që të zbriste një pasagjere, dhe pastaj nxitoi drejt Sheshit, dhe Lamia qëndroi pa lëvizur fare, sepse e dinte se kush ishte kjo pasagjere dhe ishte kjo pikërisht ajo gjë që Lamia kishte pritur ta shihte.

Një mesogrua me të zezat palestineze qëndronte e pavendosur në anë të rrugë, e frikësuar të hynte në një fshat të krishterë. E vetmuar por dinjitoze, ajo eci përpara me ngadalë, duke mbajtur kokën lart me krenari, me kurajon që lind nga dashuria e madhe, dhe Lamia eci përpara për ta takuar sepse, le të ndodhë ç’ të ndodhë, e dinte se nuk duhej ta lejonte të arrinte fshatin apo të bënte pyetje. Se Mumi ishte i tillë që kur shihej njëherë nuk harrohej kurrë, dhe Lamias i vinte keq që ai ishte bërë i njohur dhe i pëlqyer në fshat.

‘Urdhëroni, a mund t’ju ndihmoj?’ Lamia foli qetësisht dhe këndshëm, duke mbytur baticën e paarsyeshme të urrejtes dhe të frikës që dukej se po gufonte brenda saj. Më shumë se pushkët ose bombardimet, kjo grua e lodhur me pamje mbretëreshe kërcënoi vetë jetën e saj dhe për këtë arsye ishte armikja e saj për vdekje.

Gruaja ngriti duart drejt qiellit dhe murmuriti një lutje; pastaj bëri një gjest të vogël të sjellshëm përgjërimit.

‘Unë kam ardhur për fëmijën e vajzës sime,’ i tha. ‘Thuhet se ai u gjet dhe u rrit këtu nga ata që u arratisën nga masakra në bregdet.... Oh bija ime, më ndihmoni! Kam frikë të hyj në fshat. Ik më sill ndonjë haber. Ai është një fëmijë i bukur dhe e ëma u vra në muajin Maj, në portokallishtet lart kampit. Ajo doli në përpjekje për të biseduar me të shoqin... vajza ime e vetme... ia gjetën trupin; por fëmija kishte ikur.’

Lamia mendoi shpejt. Ishte e rëndësishme që ajo të zbulonte sa më shumë për armiken e saj.

‘Ku është i ati?’ e pyeti.

‘Ai u plagos të Shtunën e Zezë,’ iu përgjigj gruaja me qetësi. ‘Të gjithë djemtë e mi po luftojnë. Vetëm atë kam. Për mëshirë të Zotit, bija ime, ik pyet!’

‘Në fshat janë shumë fëmijë, dhe shumë janë arratisur nga masakra. Nga do ta njoh unë?’

‘Kur e ëma ishte shtatzënë, dikush e yshti. Fëmija ka një shenjë të madhe të purpurt në kurriz; pastaj kam dhe këtë.’

Ajo hapi çantën e pazarit, nxori një kuletë lëkure që kishte brenda pak para dhe një fotografi të një Komandoje me uniformë ushtarake që e kishte krahun rreth gruas dhe djalit të vogël foshnjë. Fotografia ishte nxjerrë dy vjet më parë, por nuk mund të gabohej për identitetin e Mumit. Ai po shtyhej përpara drejt aparatit fotografik, me sy të zinj që shkrepnin, kokëfortë dhe gazmor. Lamia e vështrroi për një kohë të gjatë dhe u drodh sepse vajza ishte e re dhe e bukur dhe gjallë; nuk i ngjante aspak asaj krijese të mbledhur që ishte shtrirë përtokë nën pemën e portokallit.

‘Unë e njoh atë fëmijë,’ i tha më në fund. ‘Ai erdhi tek fshati; por tani ata nuk janë këtu. Kur u shpall paqja ata u kthyen në shtëpi. Gruaja që u kujdes për të u qëllua në rrugë nga njerëzit tuaj dhe dëgjova të atin që tha se do t’ua jepte fëmijën murgeshave.’

‘Ka ikur?’ gruaja nxori fjalën me frymë si një britmë e shkretuar dhe dukej se në këtë britmë u përfshi i gjithë hidhërimi i botës. Për një çast Lamia mendoi se kjo grua që dridhej do të binte, por ajo nuk ia shtriu dorën për ta mbështetur.

‘Ku ka ikur?’ përsëriti gruaja. ‘Oh bija ime, Zoti pastë mëshirë mbi ty, por më thuaj se ku kanë ikur.’

‘Nuk e di; ndoshta prapë në shtëpi në bregdet, por në rast se dëgjoj për ta do t’ju njoftoj. A keni një adresë?’

Në faqet e gruas po rridhnin lotë, por ajo futi dorën prapë në çantë dhe nxori një copë letër me një numër telefoni. ‘Në hyrjen e kampit është një dyqan që shet perime,’ i pëshpëriti, ‘dhe kam një dhomë sipër dyqanit. Po ta marrësh këtë numër dhe të kërkosh Um Aisha, ata do të më thërrasin.’

Ajo hezitoi, dhe eci përpara disa hapa, duke shtrënguar duart.

‘Mos ka ndonjë tjetër në fshat që mund të më japë lajme? A nuk kishin kushërinj këta njerëz?’

‘Jam unë kushërira e tyre; do t’i njoftoj. Nuk duhet të vini në fshat. Shumë njerëz aty kanë vuajtur në duart e njerëzve tuaj dhe ata mund t’ju bënin keq. Më mirë kthehuni në rrugën kryesore dhe prisni një makinë.’

‘Më tregoni mirësi... një gotë ujë.’ Ajo ishte ende e sjellshme dhe dinjitoze por dukej se forca e saj ishte shterur.

‘Atje lart në shpat kodre ka një burim,’ i tha Lamia duke u kthyer prej saj. ‘Më mirë shkoni. Në fshat ka qen të egër dhe rrezik do t’jua lëshonin.’

Ajo nuk e pa përsëri, por qëndroi duke vështruar shtëpitë poshtë tyre, me shpresë që një makinë do të vinte së shpejti dhe që askush tjetër nuk do të shfaqej. Ajo eci ngadalë drejt fshatit dhe vetëm kur erdhi tek shtëpitë e para veç-e-veç ajo ktheu kokën. Gruaja po ngjitej qorrazi në kodër drejt burimit. ‘Duket sikur do të binte,’ i tha vetes Lamia, ‘dhe ajo nuk ka me se të mbushë ujë.’ Por ajo nuk u shqetësua; në kohë lufte një armik është një armik, dhe ata nuk ishin shqetësuar fare kur kishte rënë Amini dhe mamaja e saj.

Makina me qira po afrohej në rrugën kryesore me zhurmë të madhe. Kishte vend për një pasagjere tjetër dhe do ta merrnin gruan dhe do ta çonin larg përgjithmonë. Incidenti kishte kaluar me sukses të plotë dhe ajo madje e dinte se cilës lagjeje t’i shmangej kur njerëzit do të fillonin përsëri të qarkullonin lirisht. Ajo erdhi tek shtëpia e gjyshërve dhe ja Mumi, duke goditur me shqelm tërë inat portën e kafazit të tij dhe duke bërë titur për liri.

Ajo hoqi llozin, e ngriti Mumin në krahë dhe e përqafoi me pasion. Ai ia futi me shqelm dhe u përpëliti që të lirohej, kështu që ajo e uli dhe ai nxori gjuhën drejt saj, qeshi dhe filloi të vraponte, sepse për këtë ai kishte pritur me padurim; të vraponte ku të donte, në të gjithë botën e gjerë dhe malet përpara. Lamia vrapoi pranë tij, në rrugën kryesore, dhe jashtë në egërsinë e ëmbël të fillimit të pranverës, nga e cila e gjithë frika kishte ikur. Mumi kërcëu dhe u rrokullis në bar si një kec i vogël dhe i ngathët, dhe ajo e vërtiti në ajër dhe qeshi bashkë me të. Ai ishte i sigurt dhe këtu përgjithmonë; tani askush nuk do t’ia merrte asaj.

‘Abadan,’ murmuriti. ‘Abadan!’

Vetëm se ajo mundohej më kot të harronte duart e shtrënguara, buzët e dredhura, dhe zbehjen e theksuar të fytyrës së gruas.

Po, ishte mirë të ishte e lirë nga ajo frikë që e molepste, të ulte tensionin e vigjilimit, dhe ta dinte që Mumi ishte i sigurt, por nuk ishte tamam ndjenja e lehtësimit që ajo kishte pritur, sepse diçka tjetër e kishte zëvendësuar frikën e saj; diçka me të cilën ajo nuk përballej dot kaq kollaj, sepse nuk kishte ç't'i bënte, dhe kjo ndjenjë ishte faji. Sado që të përpiqej, ajo kurrë nuk mund të harronte që tani Mumi ishte pronë e vjedhur, nuk ishte vërtet i sasi, dhe ç'ishte akoma më e keqe, ajo kishte shkelur betimin e së ëmës. Në vend që të bëhej më e lumtur ajo u bë më e mërzitur, më e paduruar me fëmijët më të mëdhenj, më e paqetë dhe e penguar shpirtërisht. Gjyshja e saj donte fort ta ngushëllonte, por Lamia ishte e mbyllur brenda vetes. Ajo ndihmonte në punët e shtëpisë si ndonjë robot, por sapo mbaronte punët dilte në shpatin e kodrës, ose përndryshe tërhiqej në një qoshe të dhomës. Vetëm me Mumin ajo tregojë gjithnjë e butë, duke e vështruar kur ishte i zgjuar, duke u kujdesur për të kur flinte. Të qeshurat e tij gazmore ishin i vetmi tingull që e bënte Lamian të buzëqeshte, dhe gjyshërit e saj nuk thoshnin më se do t'ua jepnin murgeshave.

Ajo ndjeu lehtësim kur i ati erdhi për një natë afër mesit të Shkurtit dhe i solli librat e shkollës. Ishte një ditë e ftohtë me shi dhe ata u ulën në shtëpi, duke pirë kafe dhe duke bërë muhabet, ndërsa gjyshja e saj bëri gati një darkë si për një festë. Fëmijët e vegjël ishin akoma në shkollë.

‘Si është shtëpia, o Ba?’ e pyeti Lamia.

‘Jo aq keq sa ç'mendoja. Dritaret e mbrapme janë thyer dhe muret dhe mobiljet në dhomën e mbrapme janë të shpuara të tëra me plumba, por pjesa e përparme e shtëpisë është mirë, lavdi Zotit.’

‘Po biznes ke rifilluar o Ba?’

‘Oh, po, në plan të vogël. Kam marrë me qira një dhomë në lagje, sepse nuk kam makinë. Kam fshehur grumbuj të mëdhenj materialesh nën dërrasat e dyshemesë dhe po ecën mbarë. Njerëzit tani po fillojnë të ecin lirisht në rrugë dhe të blejnë dhe të shesin.’

‘Dhe nuk na kanë plaçkitur?’

‘Jo, lavdi Zotit. Gjergji e ruajti mirë shtëpinë me ndihmën e dy qenve të egër. Besoj se asnjë mysliman nuk guxon të futet aq thellë brenda një lagjeje të krishterë. Pastaj sirianët po i shtypin fort plaçkitësit. Para ca ditësh ata qëlluan dhjetë prej tyre.’

‘Po pse vallë ata duhet ta qeverisin vendin tonë?’

Ai mblodhi supet. ‘Mbase vetëm ata mund ta mbrojnë pozitën tonë. Ata kanë hartuar një program të ri reformash, dhe Presidenti është ende një i krishterë Maronit.’

‘Mirëpo o Ba, a thua se paqja do të qëndrojë?’

Fytyra e tij u duk papritur e plakur dhe e lodhur. I mblodhi prapë supet.

‘Po e diskutonin mbrëmë në radio. Thonë se reformat nuk arrijnë të krahasohen me sakrificat që janë bërë – ndoshta 40,000 kanë vdekur, 20% e godinave janë shkatërruar, gjysma e fabrikave janë djegur ose plaçkitur, dhe asnjëra nga palët nuk ka arritur atë që donte. Disa ruajnë shpresa, por mendoj se hidhërimi nuk do të vdesë shpejt. Ka shumë që duan të vazhdojnë të luftojnë.’

‘Babi, më lër të kthehem në shtëpi; mua dhe Mumin. Nuk rri dot kur mendoj se je vetëm në shtëpi.’

Ai e vështroi duke menduar mirë. Do të ishte gjë e mirë ta kishte atë atje. Nuk u përpoq t’ia tregonte se si ndihej të kthehej çdo mbrëmje në shtëpinë e prishur, të gatuar për veten, darkë jo shumë të shijshme, duke patur frikë nga vetmia e netve. Shkollat po fillonin të hapeshin përsëri dhe punët ishin të qeta tani për tani.

‘Besoj se mund të kthehesh në fund të muajit,’ i tha me ngadalë. ‘Huda duhet të rrijë deri për Pashkë dhe të mbarojë semestrin.’ Atëherë ai pyeti shkurt, ‘Po Sami çfarë po bën? A thua është bashkuar me grupin lokal të mbrojtjes?’

E bëri lart e poshtë kokën. ‘Nuk e ndaloja dot, Babi; të gjithë djemtë janë futur në këtë. Pastaj kjo e mban të lumtur dhe e ndihmon të harrojë çdo gjë. E do shumë pushkën e tij.’

‘Sa shpesh del?’

‘Vetëm një herë në javë.’

‘A e dinë gjyshërit?’

Jo. E lë të dal kur ata po flejnë, dhe e lë të futet prapë para se të zgjohen. Më vjen keq Babi, por s’mund të bëja gjë tjetër?’

‘Asgjë; ai ka humbur shumë. Është si gjithë të tjerët. Askush nuk do të pushojë deri sa të hakmerret për humbjen e tij personale. Kjo luftë nuk do të mbarojë akoma. Por nëse ti vjen, Sami duhet të rrijë këtu; besoj se po mëson diçka në manastir, dhe në qytet do të futet në telashe më të rënda.’

‘Po Mumi, o Ba? Ai duhet të vijë. Gjyshërit nuk mund ta përballonin dot vetëm.’

‘Po, edhe Mumi vij.’ Ai ishte ulur përtokë, jashtëzakonisht i qetë kësaj radhe, dhe po luante me një makinë të vogël që Eliasi ia kishte sjellë, dhe ata e kishin harruar krejtësisht. ‘Edhe Mumi vij,’ përsëriti ai, ‘në makinën e tij,’ dhe ai fërkoj kaçurrelat e tij kundrejt këmbës së pantallonave të Eliasit.

‘Si mund të ecësh përpara me shkollën nëse duhet të kujdesesh për Mumin?’

‘Ne duhet të gjejmë një grua që të kujdeset për shtëpinë, Babi, dhe ajo mund të kujdeset për Mumin ndërkohë që jam në shkollë. Duhet të ketë me mijëra të pastreha. Nuk do jetë shumë e vështirë.’

I mblodhi prapë supet. ‘Jo, nuk do të jetë e vështirë. Shumica e shtëpive nga perëndimi i shtëpisë sonë janë shkatërruar. Shtëpia e Hanit ka një vrimë të madhe në mur.’

Hani! Ajo kishte menduar shumë pak për të pas vdekjes të së ëmës. Ishte e çuditshme se si jeta tani dukej sikur binte në ndarje të veçuara: jeta para vdekjes së Aminit, jeta para ardhjes së Mumi, jeta para vdekjes së mamit. Të gjithë ata kishin ndryshuar qysh atëherë, por Hani nuk do të kishte ndryshuar. Ai u përkiste ditëve të vjetra dhe të lumtura të fëmijërisë së tyre dhe ditëve ankthplota të vrasjes së Aminit. Ajo e kishte lënë të hidhëruar dhe të lënduar dhe kishte pritur shumë ta ngushëllonte. Ndoshta tani mund të ngushëllonin njëri-tjetrin.

‘Është mirë Hani?’ e pyeti me entuziazëm. ‘Kam qejf ta shoh përsëri Hanin. A mendon se do të vinte për të na çuar poshtë?’

‘Ai është shtrirë i sëmurë tani për tani. Në spital shpërtheu një luftim dhe një plumb i shpoi kyçin e dorës. Krahun e ka akoma në allçi por ai vazhdoi të punonte dhe t’i mjekonte plagët deri sa u qetësua situata. Po të ishte i lirë do të donte të bënte një vizitë. Ai më ka pyetur për ty sa herë që e kam takuar.’ Eliasi hodhi një shikim nga vajza e tij dhe faqet e saj u skuqën, por ata nuk thanë gjë tjetër sepse në atë çast fëmijët u kthyen nga shkolla. Në vend të përshëndetjes së tyre të zakonshme të përmbajtur, ata që të dy iu hodhën krahëve të të atit. Huda iu ngjiti fort dhe filloi të qante sikur do t’i copëtohej zemra.

Lamia i vështroi me humor të prishur. Ajo nuk e kishte kuptuar më parë që zemrat e tyre të reja ishin kaq të uritura dhe meqenëse ajo ishte mbështjellë në problemet e saj private ajo nuk i kishte ndihmuar shumë. Ndjenja e dështimit që e bezdiste vazhdimisht u bë më e thellë. ‘Po u largova,’ i tha vetes, ‘mungesën time do ta ndiejnë pak fare. Janë të vetmuar me mua aq sa do të jenë pa mua. Oh, Mami, Mami! Çdo gjë ka shkuar ters! Ne s’jemi më familje.’

I ati u largua të nesërmen kur fëmijët ishin në shkollë. Ajo dhe Mumi ecën me të tek makina shtetërore, dhe Mumi filloi të bërtiste sepse ai donte të futej duke u ngjeshur mbi të gjithë të tjerët dhe duhej të përmbahej. Ajo pa largimin e makinës me sy të mjegulluar nga lotët dhe nuk po qante për të atin, sepse për pak do të shkonte tek ai. Ajo qau për shkak të gjyshërve të saj pleq të mirë me të cilët ajo nuk kishte arritur të komunikonte kurrë vërtet; për shkak të Samit dhe Hudës, që nuk i drejtoheshin më asaj për ndihmë; për shkak të betimit të mamasë, që i rëndonte shumë ndërgjegjes së saj. Ajo u kthye në shtëpi e sëmurë shpirtërisht edhe pse dielli po shkëlqente dhe bari ishte i gjelbër i vezulluar pas shiut të ditës së djeshme. Kur erdhi tek kreu i rrugës së fshatit, një fëmijë erdhi me vrap për ta takuar.

‘Lamia, të kërkon një burrë në treg. Po e çojnë tek shtëpia jote. Erdha të ta tregoj.’

Një burrë! Po ai djall i tmerrshëm i tymosur, mos kishte ardhur për të marrë Mumin? Në qoftë se po, do të ishte e kotë t’ia mbathte. E vetmja shpresë e saj ishte të shkonte e para në shtëpi dhe ta kyçte Mumin në ‘kope’. E ngriti Mumin dhe vrapoi si e çmendur poshtë rrugës. Ai bërtiti dhe u përpëlit por ajo nuk e përfilli dhe erdhi tek shkallët pikërisht në momentin kur një turmë e vogël fëmijësh që shoqëronin të panjohurin kaluan kthesën nga tregu. ‘Ja ku është,’ ajo dëgjoi njërin prej tyre të thoshte ndërsa ajo flaku Mumin me kokën përpara nëpër portën e kopshtit dhe e mbylli me lloz; dhe kur bëri këtë ajo e kuptoi që ishte e pamundur ta fshihte sepse klithmat e fëmijës ishin aq të forta sa ta zgjonin të gjithë fshatin, dhe e njihte mjaft mirë sa të dinte që ai nuk do të pushonte deri sa të merrte atë që donte.

Mirë atëherë! Ajo do të luftonte për të. I shtrëngoi grushtet dhe eci e vendosur drejt grupit të vogël. Ajo hodhi kokën mbrapa dhe vështroi fytyrën e të sapoardhurit me sy të errët nga urrejta; pastaj lëshoi një bërtitje të vogël me ngashërim dhe u tund në këmbë. Hani doli përpara dhe e mbajti për krahu.

‘Lamia,’ i bërtiti, me zë të ngrohtë dhe mikpritës, ‘mirë je? Eja në shtëpi, e dashur, dhe ulu. Mbështetu tek krahu im.’

Ajo ishte zbehur si e vdekur dhe po dridhej, dhe për një çast Hani mendoi se do t’i binte të fikët. Por bërtitjet e shumta të fëmijëve e sollën në vete, dhe faqeve të saj iu kthye ngjyra normale. ‘Unë... mirë jam,’ i tha. ‘Unë... unë... vetëm besoja se ishe dikush tjetër. Hajde në shtëpi.’

E lëshoi Mumin, që shpërtheu nga kopeja duke buçitur, me hundën gjithë qurre dhe fytyrën e skuqur. Ndjenjat e tij ishin lënduar shumë, sepse Lamia nuk e kishte flakur kurrë ashpërsisht përtokë duke ia përplasur derën, dhe ai thjesht nuk e kuptoi dot. Ai u tërhoq në një qoshe dhe u ul për një kohë të gjatë, duke lemuar dhe duke rrufitur hundët dhe nuk pranoi të ngushëllohej.

Lamia u lëshua në një karrige dhe i dha një buzëqeshje të vogël të pasigurt. ‘Më vjen keq,’ i tha. ‘Mendoja se ishte dikush tjetër.’

‘Kush? “Dikush tjetër” të paska shkaktuar një efekt të çuditshëm! Mos u zhgënjeve se isha vetëm unë?’

‘Oh jo! Isha e lumtur, shumë e lumtur. Mendoja se ishte dikush që po vinte të ma merrte Mumin. Oh Hani, babai sapo është larguar dhe të dërgova një mesazh.’

‘Vërtet e bëre? Unë nuk e dija se ai po vinte këtu, përndryshe do të ta kisha dërguar një mesazh.’ Fytyra e tij u bë serioze ‘Desha të vija të të thosha se sa u trishtova për nënën tënde.’

Në atë çast erdhi gjyshja dhe u gëzua kur pa një të ri, dhe filloi menjëherë të bënte kafe dhe kek. Ajo nuk ishte dakord me arsimin e lartë për vajzat dhe mendoi se kishte ardhur koha që Lamia të mendonte për martesën, ashtu siç kishte menduar dhe bija e saj në moshën gjashtëmbëdhjetë vjeçare; - vetëm se në ato ditë ishin prindërit ata që mendonin për martesën dhe vajza vetëm bënte siç i thoshnin. Kohët kishin ndryshuar, mendoi ajo me trishtim. Sidoqoftë, ky ishte një djalosh i mirë dhe fisnik me sjellje të mirë dhe fytyrë të nderhme, dhe kjo vajzë mund t'i bënte më keq vetes nëse nuk martohej me të.

Lamia hodhi kafënë dhe mori Mumin në prehrin e saj. Ai lëshoi një psherëtimë të madhe, e mbloodhi veten si një lëmsh dhe e zuri gjumi menjëherë, sikur problemet e jetës të ishin të tepërta për të. Lamia dhe Hani bënë muhabet me mirësjellje ndërsa pinë, dhe pastaj Hani qëndroi në këmbë. 'Shtrije Mumin në krevat dhe thuaji gjyshes se do të dalim për shëtitje,' tha ai. 'Ne nuk mund të bisedojmë këtu. Eja të ngjitemi lart në dëborë.'

Ata ecën qetësisht përgjatë rrugës, por sapo dolën nga fshati ai mori dorën e saj dhe u ngjitën së bashku. Ajo pa përreth si një, sytë e së cilës sapo ishin hapur, duke parë për herë të parë që pranvera kishte ardhur shpejt në mal, duke vënë re gjëra që ajo nuk i kishte vënë re më parë – spërkatjet e para të lulëzimit të bajameve në brezare kopshtesh rreth fshatit, gjelbërimi i barit të pranverës, vazhdat e purpurta të aguliceve në gropëzat. Ata u ngjitën deri në vendin ku bari ishte i verdhë, sepse dëborë sapo kishte shkrirë dhe kishte rrjedhur në rrëqe, dhe shafranët e lëndinës dhe lulet e verdha 'yjet e Betlehemit' lulëzonin në skaj të vazhdave. Ata gjetën një shkëmb dhe u ulën, të ngrohtë, duke vezulluar dhe pa frymë, dhe u kthyen tek peisazhi i madh malor, sepse drita e diellit mbi dëborën i verbonte dhe ata nuk mund ta shikonin. Dhe këtu, për herë të parë pas vdekjes së nënës së saj, Lamia bisedoi vërtet, duke shfryrë hidhërimin e saj, dështimin e saj për të zënë vendin e nënës, frikërat e saj për Samin dhe Mumin, vendosmërinë e saj për të mbajtur atë që nuk i përkiste më asaj, dhe Hani e dëgjoi pa e ndërprerë. Poshtë në spital ai kishte parë shpesh një kirurg të hiqte me një thikë të mprehtë një lungë të thellë që ishte formuar rreth një plage të shkaktuar nga një copëz bombe, dhe kishte parë helmin që derdhej pa përmbajtje, duke ditur që më vonë ethet do të zbuteshin dhe pacienti do të flinte në paqe. Kështu ai u ul duke parë vajzën që sapo kish filluar ta donte, duke ditur që nëse ajo mund të derdhte të gjithë tmerrin e javëve të kaluara, ajo do të gjente paqe.

Ajo foli deri sa dielli kishte rënë drejt kreshtës perëndimore, duke mbuluar kodrat dhe dëborën e lartë dhe luginat me atë dritë të artë të pasdites që ndriçon çdo detaj. Kur ajo kishte mbaruar iu drejtua atij si një fëmijë e lodhur që kthehet në shtëpi.

'Pra çfarë duhet të bëj?' e pyeti. 'Dhe si do t'ia nisim nga e para përsëri?'

Ai qëndroi i heshtur, sepse ai kishte diçka për t'i thënë asaj dhe nuk dinte nga t'ia fillonte. Ajo e vështroi lart, pa qetësinë në sytë e tij dhe gjysmë-buzëqeshjen në fytyrën e tij dhe pa e ditur i dha ndihmën që i duhej.

'Po ti, Hani?' e pyeti. 'Kur të pashë herën e fundit, ti ishe i mjerë; tani je ndryshe. Çfarë të ka ndodhur? Mendoj se gjërat janë më mirë në spital, tani që lufta ka mbaruar.'

Ai tundi kokën ngadalë. ‘Nuk besoj se lufta ka mbaruar. Të plagosurit ende vazhdojnë të vijnë. Është e tmerrshme... dhe me që ra fjala, Lamia, Kamali u shtrua në spital një-dy javë më përpara. Një bombë kishte shpërthyer mjaft afër tij. Fytyrën e kishte plot plagë, dhe atyre iu desh t’ia prisnin krahun, kështu që ti ke marrë hakmarrjen tënde.’

‘Kamali!’ Ajo u shtang dhe sytë e saj shkrepnin me inat. ‘Më thuaj, çfarë bërë? Sa do të doja ta kishe vrarë.’

‘Ai ndoshta do të ishte treguar mirënjohës po ta kisha vrarë. Cili djalë shtatëmbëdhjetë vjeçar dëshiron të jetojë i sakatuar me atë pamje? Megjithatë, nuk e vrava; ndihmova të tjerët që e çuan në repart. Ai ishte i vetëdijshëm kur erdhi dhe biseduam pak. Ai më njohu.’

Fytyra e Lamias ishte shtrembëruar nga zemërimi. ‘Ti... ti *bisedove* me të?’

‘Po... e fala... sepse siç e sheh ti... unë jam falur.’

Ai foli kaq qetësisht sa ajo mezi e dëgjonte, dhe e pyeti veten nëse e kishte dëgjuar saktësisht.

‘Ti, i falur?’ pështyu ajo. ‘Çfarë ke bërë *ti* për të merituar faljen? Kurse *ai*... Oh Hani, *si* mund ta bëje ti?’

Ajo i ktheu kokën atij; shfryrja e menjëhershme e zemërimit të saj e kishte lënë duke u ndier e dobët dhe pa shpresë, por Hani po bisedonte, në mënyrë të pasigurt, sikur mezi gjente fjalët dhe ajo duhej ta dëgjonte, pavarësisht nëse donte apo jo.

‘Ndjeva se kisha faj për vdekjen e Aminit pothuaj aq sa Kamali,’ i tha me fjalë të matura, ‘dhe gati u çmenda pasi ai vdiq. E dija që Kamali ishte i rrezikshëm; isha pothuaj dy vjet më i madh se Amini dhe mund ta kisha bindur... Po të isha përpjekur sa duhej dhe ta përmbaja veten, ai do të më kishte dëgjuar. Por ai më tha se isha frikacak dhe u inatosa... Isha shumë krenar për ta provuar përsëri. E pashë kur eci drejt vdekjes përmes portokallishteve dhe nuk shkova pas tij!’

Ai priti, por fytyra e Lamias ishte ende e kthyer anash. Ajo nuk foli dhe nuk lëvizi.

‘Pas vdekjes së tij, mendoj se ishte sikur të isha në ferr... Faji është diçka e tmerrshme, Lamia. Zgjuhesh në mesnatë dhe yjet nuk janë më të bukura. Ecën nëpër kodra dhe lulet e para nuk janë më të dashura. Të gjitha ngjyrat ikin nga jeta. Është si një barrë e madhe... zemrën e ke gjithnjë të rëndë, deri sa ndien se do të të shtypë.’

‘Ti nuk dukesh veçanërisht i shtypur tani,’ i tha Lamia ftohtësisht.

‘Jo, kjo është ajo që po përpiqem të të them. Erdhi një natë kur isha marrë gjithë ditën me tmerre, dhe natën bombardimi ishte aq i egër saqë ne, që ishim jashtë turnit, zbritëm

në një strehim nën një pallat të madh. Besoj se ishte një garazh nëntokësor. Ndërsa rrija atje, vendosa papritur t'i jepja fund, të dilja me vrap në mes të pushkëve dhe të shkoja atje ku kishte shkuar Amini... vetëm se ishte kjo barrë e tmerrshme, dhe mendoja se diku ishte një Perëndi. Rrija duke djersitur dhe duke u dridhur sepse nuk i bëja dot ballë as jetës dhe as vdekjes.'

'Mirë, duket se e kalove këtë tani,' ngulmoi Lamia.

'Këtë po përpiqem të të them; atë natë ishte një burrë në strehim. Gjithë të tjerët ishin të tensionuar të tmerruar, por ai dukej se nuk kishte frikë. I mbledhi fëmijët rreth tij dhe i ra një kitare dhe u mësoi këngë të vogla – këngë për dashurinë e Zotit. Pastaj ai u kthye nga ne dhe edhe ne u mbledhëm rreth tij. Ai na tha që gruaja dhe fëmijët e tij kishin ikur në SHBA atë ditë – gruan e kishte amerikane por ai kishte qëndruar sepse kishte një mesazh për ne.'

'Prej kujt? Mos ishte ndonjë politikan?'

'Jo... një mesazh nga Zoti. Midis shpërthimeve, ai foli për kryqin.'

'Për atë kryq të vogël prej druri? Ai nuk e ndihmoi shumë Mamin apo jo? Mendoj se jam ateiste, Hani.'

'Edhe unë mendoj se isha gjithashtu. Por ai nuk foli për Dikë që kishte vdekur shekuj më përpara, por për Dikë vdekja e të cilit është gjithmonë e fuqishme – sot aq sa kurrë. Ai e dinte se fundja, të gjithë po mendonim për vdekjen, dhe ai na tha të mendojmë për atë vdekje të vetme që mund t'ia heqë thumbin çdo vdekjeje tjetër. Ai foli disi sikur Krishti të kishte vdekur po atë ditë... për mua, për të gjitha mëkatet e mia, për të gjitha gjërat e këqija që kisha bërë.'

'E pastaj?' Lamia ishte kthyer dhe po e vështronte me kureshtje.

'Ai tha se është vetëm një pyetje vërtet e rëndësishme kur ne duhet të përballemi me vdekjen – ku është mëkati im? A po e mbaj unë vetë, si një barrë të rëndë që do të më ndajë nga Perëndia përjetësisht... apo e kam vendosur mbi Krishtin në kryq? Në qoftë se po, atëherë vdekja është porta e jetës. Ai na lexoi pjesë nga Bibla.'

'Një Bibël? Atëherë ai ishte një prift?'

'Jo, nuk ishte prift. Ai kishte punuar si menazher në një hotel. Ne biseduam bashkë kur ishte qetësi, dhe i thashë atij çfarë doja të bëja dhe përse. Afër orës dy të mëngjesit ishte një periudhë qetësie. Njerëzit flinin rreth nesh, por ai më lexoi nga Bibla e tij me dritën e një elektriku dore. Dëgjo, Lamia, kjo është ajo që ai lexoi!'

Ai nxori një Bibël të vogël nga xhepi i xhaketës së tij dhe e shfletoi ngadalë. Atje në buzë të dëborës ishte shumë qetë, dhe i gjithë mali dhe qielli dukej sikur dëgjonte.

“Por ai u tejshpua për shkak të shkeljeve tona, u shtyp për paudhësitë tona; ndëshkimi për të cilin kemi paqen është mbi të, dhe për shkak të vurratave të tij ne jemi shëruar. Ne të gjithë endeshim si dele; secili prej nesh ndiqte rrugën e vet, dhe Zoti bëri që të bjerë mbi të paudhësia...”

‘E pastaj?’

‘Epo, ishte sikur barra ime të ishte ngritur; të ishte vendosur mbi Dikë tjetër. Doja të jetoja dhe jo të vdisja. E dija se isha falur.’

‘Pra ti nuk shqetësohesh më? Vetëm do të ulesh dhe të falësh? Dhe nuk do të bësh më asgjë për Aminin dhe Mamin? Do t’i lësh të fitojnë plotësisht?’

‘Jo...’ ai mezi arriti t’ia shpjegonte, dhe iu lut asaj që ta kuptonte. ‘Jo, nuk është kështu. Ti e shikon, ne i luteshim gjithmonë një njeriu të vdekur në një kryq të vogël, por e kishim krejt gabim. Krishti është *i gjallë*... Ai merr barrën, dhe pastaj ai vjen tek ne, dhe atëherë çdo gjë fillon nga e para. Është sikur të kesh lindur përsëri. Ne falim sepse jemi falur, dhe duam sepse jemi dashur. Lamia, a e pushtoi ndonjëherë dikush urrejtjen me urrejtje, ose errësirën me errësirë më të thellë, ose të keqen me më shumë të keqe? Nëse do të punoje në atë spital do ta dije. Urrejtja grumbullohet mbi urrejtjen dhe luftërat nuk pushojnë kurrë vërtet.’

Lamia ishte e tronditur me gjithë përpjekjet e saj për ta përmbajtur veten.

‘Por kjo është një luftë e shenjtë,’ i tha me pasiguri. ‘Është e drejtë ta mbrosh fenë tënde. Po a nuk i vënë ushtarët kryqet dhe pikturat e Virgjëreshës në tanket e tyre?’

‘Po, dhe besoj se ai djalosh që qëlloi nënën tënde kishte një gjysmë-hënë myslimane dhe një Kuran në xhipin e tij. Por kryqi është shenja e madhe e Perëndisë e dashurisë dhe e faljes. Mendoj se e kemi krejt gabim, dhe ne kemi ngritur perënditë tona.’

Dielli po ulej pas maleve dhe kedrat formonin një hije të zezë. Hani u ngrit në këmbë. ‘Eja,’ i tha, ‘më mirë të jesh brenda para fillimit të shtetrrëthimit. Unë do të shkoj në hotel dhe do të iki me makinën e parë nesër në mëngjes. Duhet të kthehem në spital para mesdite.’

Ata vrapuan përgjatë shtegut drejt fshatit. Ylli i parë varej mbi kambanoren e manastirit kur erdhën tek dera e gjyshërve. Lamia hezitoi.

‘Nuk do të hysh brenda?’ i tha.

‘Jo; shtëpia është më se e mbushur plot dhe ata nuk do të dinë ku të më fusin. Pastaj e gdhiva tërë natën mbrëmë dhe do shkoj të fle herët.’

Ai nxori Biblën nga xhepi. ‘Mbaje, Lamia,’ i tha, ‘dhe lexoji pasazhet që i kam shënuar. Dhe hajde së shpejti!’

Ai u kthye dhe u largua dhe ajo pa figurën e tij të re dhe të drejtë të zhdukej në muzg, por ajo nuk hyri brenda menjëherë. Bënte ftohtë në mbrëmje por një erë nga jugu po frynte, e butë me aromën e dheut dhe të rritjes. Sytë e saj u mbushën papritmas me lot. Ai ishte tetëmbëdhjetë vjeç dhe ajo ishte gjashtëmbëdhjetë vjeçe dhe ishte pranverë; megjithatë me aq sa i kujtohej asaj, ata e kishin kaluar pjesën më të madhe të pasdites duke biseduar për vdekjen dhe fajin. Sa të vjetër dhe të mërzitshëm dhe të lodhur të bënte lufta! Ata duhet të kishin qeshur dhe kërcyer dhe dashur, vetëm se ajo nuk ishte e sigurt nëse e donte apo jo. Ajo dinte vetëm se ai ishte ndryshe nga çdo i ri që ajo kishte njohur ndonjëherë.

E megjithatë, ajo u detyrua të pranonte që Hani nuk i ishte dukur vërtet i vjetër apo i mërzitshëm. Në fakt, gëzimi i tij e kishte acaruar.

Por tani që gëzimi kishte ikur, ajo ndihej e ftohtë dhe e vetmuar.

Ajo nuk e kuptonte dot.

Zhurma e lehtë e zhavorrit në dritaren e Lamias e zgjoi atë nga një ëndërr e ndërlikuar, dhe në fillim ajo nuk e kujtonte dot atë që donte të bënte. Ishte ende shumë errët dhe yjet flakëronin shumë egërsisht lart përvijimit të zi të maleve. Atëherë iu kujtua gjithçka ngadalë; Sami kishte dalë si roje, por çfarë po bënte ai, duke u kthyer në mesnatë? Ajo u hodh nga krevati, veshi rrobën e natës dhe shkoi qorrazi tek dera, dhe Sami dukej sikur ra brenda me një shpërthim ajri të ftohtë.

‘Sami,’ i pëshpëriti, ‘ç’ke? Po pse je kthyer me uniformë ushtarake? Dhe pse në mesnatë?’

Ai qëndroi i mpirë për një çast dhe iu hodh në krahë, duke i mbytur ngashërimet, dhe duke u kapur pas saj.

‘Sami, ndalo! Do të dëgjojë gjyshja. Eja në dhomën time dhe më thuaj se çfarë ndodhi.’ Ajo e shtriu në krevatin e saj ku mund ta zhyste fytyrën në jastëk dhe u ul në krevat duke e mbajtur dhe ngushëlluar, sikur të ishte një djalë i vogël; në fund të fundit, ai është vetëm dymbëdhjetë vjeç, mendoi ajo papritmas. Vetëm lufta e kthen në një burrë në moshën dymbëdhjetë vjeçare. Dhe pak nga pak ai pushoi së dridhuri dhe u rrokullis më kurriz, dhe ajo ishte në gjendje t’ia nxirrte historinë pjesë-pjesë.

‘Është Faridi, Lamia,’ i pëshpëriti, ‘mendoj se mund të jetë i vdekur. Ai u shtri përtokë, duke klithur si i çmendur.’

‘Faridi? Ai është më i ri se ti. Çfarë i paska ndodhur?’

Përgjigjja e tij u ndërpre nga rruftja e hundëve dhe nga lemza.

‘Bënte shumë ftohtë... filluam të vraponim lart e poshtë, ai tek posti i tij dhe unë tek posti im; pastaj u takuam në fshat dhe filluam të luanim pak, duke ia drejtuar pushkët njëri-tjetrit. Atëherë papritmas një nga qentë e fshatit doli duke lehur, dhe na trembi. Besoj se ai e tërhoqi këmbëzën, dhe pushka u shkrep, por jo përpara, përndryshe do të më kishte vrrarë mua. Ajo sikur qëlloi mbrapsht, lart në afërsi, në fytyrën e tij dhe ai ra përtokë duke klithur... dhe ai vazhdoi të klithte dhe të mbulonte fytyrën me krahë dhe unë nuk e shikoja dot...’

‘Por tani ku është ai?’

‘Të tjerët e dëgjuan dhe erdhën; pastaj lajmëruan babanë e tij dhe ai erdhi dhe e çoi në shtëpi. Ende po klithte. Tha se nuk mund të shikonte. Lamia, a thua është i verbër?’

‘Nuk e di; dhe sidoqoftë, ti nuk ke faj, Sami. Do të shkoj të bëj një pije të nxehtë për ty, dhe do të rri pranë teje deri sa të të zërë gjumi. Atëherë do të shkoj tek shtëpia e Faridit dhe do të mësoj se ç’ndodhi.’

Ajo u fut qetësisht në kuzhinë dhe nxehi një filxhan qumësht dhe për të. Ai e përllau, hodhi krahët sipër kokës dhe filloi të flinte pothuaj menjëherë. Lamia qëndroi e ulur pranë tij për një kohë të gjatë, duke vështruar poshtë fytyrën e tij të skuqur dhe të përllotur me një ndjenjë të çuditshme paqeje, sepse kjo ishte ajo që do të bënte nëna e saj. Për herë të parë pas vdekjes së nënës, ajo po ia zinte vendin, duke siguruar një lloj strehe për këta fëmijë në botën e hidhur të luftës. Më vonë ajo u fut qetësisht në krevatin e Samit në një qoshe të dhomës së pritjes dhe fjeti.

Por jo për një kohë të gjatë, sepse gjyshi dilte herët në arat e tij, dhe ajo u zgjua pak pas agimit. U vesh shpejt, hodhi një shikim nga Sami, dhe doli në botën vezulluese të mjegullës dhe vesës së shkëlqyer. Ajo vrapoi përgjatë rrugës bosh dhe trokiti butësisht tek dera e shtëpisë së Faridit. Nëna e tij, me sy të zinj të mëdhenj në fytyrën e saj të bardhë, e hapi pothuaj menjëherë.

‘Ç’ka?’ pyeti shkurt, dhe në një çast mbuloi gojën me dorë.

‘Vetëm erdha të pyes... si është Faridi? Vëllai im pa aksidentin.’

Gruaja u shtendos pak.

‘Po; ata po luanin së bashku me pushkët e tyre të mallkuara. Çfarë na ka gjetur që u japim pushkë fëmijëve? Urdhëroni brenda.’

Ishte një shtëpi e vogël dhe e varfër, dhe fëmijët më të vegjël po flinin ende mbi dyshekë në dhomën e brendshme. Lamia u ul dhe priti dhe pas disa çastesh gruaja foli me zë pa ton.

‘I ati e ka çuar në spital. Ushtria erdhi me një makinë... mendojnë se ai është verbuar... djali im i madh! Si do të jetojmë të gjithë? Dhe çfarë do të bëjë ai? Një djalë i verbër!’

‘Më vjen keq,’ murmuriti Lamia, dhe u çua për të ikur sepse nuk kishte gjë tjetër për të thënë. Drita e diellit, duke dalë sipër lartësive lindore dhe duke shpërndarë mjegullat, gati sa se verboi kur doli jashtë, dhe ajo pyeti veten se si do t’i dukej po të ishte e verbër dhe nuk do ta shihte më kurrë dritën e mëngjesit. Iu kujtua papritur, me një rrënjethje kënaqësie, që Kamali mund të ishte i verbër.

Hani!... mendimet e saj të lodhura u larguan kuturu, sepse ajo kishte fjetur shumë pak. Ndoshta ishte vetëm bukuria e mëngjesit, por kujtimi i tij erdhi si një mendim ripërtëritjeje; gëzimi i tij dukej sikur shtrinte dorën drejt saj përgjatë miljeve të trazuara; ‘Çdo gjë fillon nga e para. Është sikur të kesh lindur përsëri... kthehu shpejt, Lamia.’

Ajo e dinte se nuk duhej të sorollatej, sepse Mumi duhej veshur dhe punët duheshin bërë dhe ajo duhej të shpjegonte se përse ajo dhe Sami kishin fjetur në krevatin e njëri-tjetrit dhe përse Sami po flinte ende. Por i erdhi në një çast që ishte e pamundur ta fshinte këtë punë, sepse të gjithë njerëzit do të bënin vizita tek nëna e Faridit në fatkeqësinë e saj dhe

brenda një-dy orësh historia do të përhapej në të gjithë fshatin. Ajo shpresonte vetëm që gjyshi i saj nuk do ta rrihte Samin e shkretë. Boll kishte vuajtur!

Kështu ajo hyri dhe u tregoi gjyshërve pikërisht se çfarë kishte ndodhur, dhe ndonëse gjyshja mbajti zi dhe vajtoi, plaku nuk tregoi asnjë shenjë surprize. Ai uli kokën tullace dhe sytë e tij të çelur vezulluan.

‘Dymbëdhjetë vjeç!’ murmuriti. ‘Dhe ai ruan fshatin! Rosa do të ishte krenare për djalin e saj.’ Në zërin e tij dukej krenaria e pafshehur.

Lamia nuk ishte aspak e sigurt që Rosa do të ishte sadopak krenare, por u lehtësua se kishte zbrazur gjithçka. Ajo vështroi gjyshin e saj me bisht të syrit ndërsa ai u ngjit lart qetësisht për të parë për një çast nipin e tij hero, i cili flinte sikur nuk do të zgjohej kurrë. Kambana e manastirit tingëlloi për të treguar orën e fillimit të shkollës dhe gjyshja shkoi në treg; fëmijët dolën dhe bërtitën në sheshin e tyre, dhe Sami fjeti akoma. Gjyshja, si një favor të madh, e kishte marrë Mumin me vete që shtëpia të ishte e qetë, dhe Lamia mori një grumbull rrobash të fëmijëve që duheshin arnuar dhe u ul pranë vëllait të saj. Por duart e saj pushuan shpejt së punuari dhe ajo u kthye tek rryma e pandërprerë e mendimeve të saj. ‘Çdo gjë fillon nga e para. Është sikur të kesh lindur përsëri... kthehu shpejt, Lamia.’

Çfarë po thoshte ai? Si mund t’ia filloje përsëri pas këtij holokausti vdekjeje dhe mjerimi? Ajo pa nga dritarja, atje ku fshati anonte drejt luginës; ku në brezare kopshtesh, filiza të gjelbër po fillonin të mbinin, dhe kallinjët e parë të gjelbër po fillonin të dilnin nga hiri i vdekur i fikut. Toka ishte e pasur dhe e zezë nga plehu dhe dekompozimet, dhe askush nuk e kishte pastruar kalbjen dhe plehrat e dimrit, sepse ishte pikërisht dheu nga i cili jeta e re nxirrte pasuritë e saj. Në fund të fundit dukej sikur gjërat ktheheshin gjithmonë në vdekje - në fundin e jetës dhe në vendlindjen e jetës. Hani kishte thënë diçka të tillë. ‘Vdekja është porta e jetës.’ Ajo e dinte paqartësisht se kjo do të thoshte diçka të rëndësishme, por mendimet e saj ishin të ngatërruara dhe të shkëputura dhe ajo nuk i rregullonte dot.

Atëherë iu kujtua Bibla që Hani i kishte lënë. Ajo nuk e kishte lexuar Biblën më parë sepse në shumicën e rasteve Biblat gjendeshin në duart e priftërinjve, të cilët shpërndanin ato pjesë të Biblës që i përshtateshin bashkësisë, por Sami ende po merrte frymë thellë, shtëpia ishte shumë e qetë, dhe puna e rrobave nuk ishte urgjente. Ajo eci në majat e gishtave drejt dollapit dhe nxori Biblën nga poshtë librave shkollorë të neglizhuar, sepse ajo nuk ishte ulur ende të studioje. Kishte gjithnjë shumë punë për të bërë në fshat, dhe përveç kësaj, ajo pa se nuk përqëndrohej dot.

U ul dhe gjeti vendin që Hani kishte shënuar dhe fjalët e çuditshme ia zunë vëmendjen plotësisht. Dielli derdhi rrezet e tij përmes dritares lindore dhe qëndroi mbi kokën e saj të përkulur me ngrohtësi shëruese, por ajo nuk e vuri re. *Megjithatë ai mbante sëmundjet tona... ndëshkimi për të cilin kemi paqen është mbi të, dhe për shkak të vurratave të tij ne jemi shëruar. Ne të gjithë endeshim si dele; secili prej nesh ndiqte rrugën e vet, dhe Zoti bëri që të bjerë mbi të paudhësia...* Dhe ndërsa lexonte ajo nuk ishte më në mal,

por poshtë në atë rrugë të shkretë në agim duke qëndruar pranë makinës nën një qiell të mbushur me re. Djali i pashëm me fytyrën plot qeshje bëri gati pushkën e tij, dhe ajo e dinte se do të vdiste; por nuk vdiq, sepse nëna e saj kishte dalë përpara saj me krahë të shtrirë dhe kishte vdekur në vend të saj; dhe kjo ishte arsyeja përse ajo ishte e gjallë tani.

Pastaj, në kujtime, ajo po ecte përpara me vështirësi në shi, duke u fundosur nën peshën e Mumit, me këmbët që rrëshqisnin në baltë. Por papritmas pesha iu lehtësua; një burrë e kishte marrë Mumin në kurrizin e tij, dhe ajo kishte qëndruar, kishte ngritur kokën dhe kishte parë qytetin e shkëlqyer si ylber jo larg përgjatë rrugës. Ajo as që nuk e kishte falënderuar burrin sepse ai ishte zhdukur në turmë, por falë tij ajo kishte ardhur në qytet. Ajo vështroi kryqin e vogël të gjyshes në mur dhe e dinte se, në njëfarë mënyre, ajo vdekje ishte burimi i jetës së saj dhe ajo figurë ishte kërrusur nën barrat e saj, në mënyrë që ajo të ishte e lirë për të vazhduar udhën.

‘Nuk mendoj se jam më ateiste,’ mendoi pa shumë qartësi, por ajo nuk e kishte idenë se çfarë duhej të bënte për këtë. Ajo kishte kaluar një natë të shqetësuar dhe nuk ishte në gjendje të mendonte thellë, por ndërsa rrinte atje e dinte se nuk ishte vetëm. Dashuria që kishte vuajtur, vdekur dhe triumfuar mbi vdekjen ndodhej rreth saj, duke ngritur barrën e saj, vepronte dhe rrinte zgjuar për të, ashtu si ajo po bënte për vëllain e saj të vogël të shqetësuar, me dëshirë të fortë për ta ruajtur nga e keqja, me plane për mirëqenien e tij.

Më parë, nuk kishte të ardhme; të gjithë kishin ngecur në vend. Tani, ndoshta, po shkonin diku. Ajo u çua lart dhe vështroi përmes dritares së kaltër vezulluese ku drita e diellit derdhej brenda. Ndoshta të gjithë po ecnin përpara, përmes stuhisë, drejt ylberit dhe qytetit të ndritshëm. Ajo shtriu kokën mbi jastëkun e Samit dhe dremiti me shumë paqe, deri sa Mumi, i mërzitur nga gjithë kjo qetësi e pazakontë, shpëtoi nga gjyshja dhe iu ngjiti shkallëve duke bërë si lopët që ai kishte parë në treg, dhe i zgjoi që të dy.

Dita kaloi pa incident. Ajo dhe Sami u ngjitën pas dreke për t’u bashkuar me turmën e vizitorëve në shtëpinë e Faridit, dhe Sami, meqë kishte qenë i pranishëm në rastin e aksidentit, e gjeti veten në qendër të vëmendjes, ndonëse Lamia nuk ishte shumë e sigurt nëse ai ishte heroi i ditës ose ‘shkaktuesi i dramës’. Babai i Faridit nuk ishte kthyer ende, por ai kishte dërguar një mesazh që djali ishte verbuar përgjithmonë dhe nëna e tij u ul në dëshpërim pa shpresë, duke vënë re fare pak bisedat e vazhdueshme të simpatizantëve rreth saj. Sami iu përgjigj të gjitha pyetjeve duke ruajtur terezinë por kur ata filluan të ktheheshin në shtëpi pak para perëndimit ai shpërtheu papritmas në lot dhe vulli në gjiriz. Lamia qëndroi, duke mbajtur ballin e tij deri sa të mbaronte dhe përsëri ajo njohu këtë ndjenjë të re dhe të çuditshme drejtimi. Ajo foli me një ton sigurie.

‘Mos ki merak, Sami,’ i tha. ‘Ti nuk do të dalësh prapë – të paktën jo deri sa të jesh rritur shumë. Po kthehemi në shtëpi. Të gjithë thonë se situata është më e qetë tani, dhe ti duhet të vazhdosh një shkollë tamam për djemtë. Do shkoj ta marr Babin në telefon sonte, nëse mund ta marr.’

Sami e vështroi lart me mirënjohje. Fytyrën e kishte të verdhë-të gjelbër, hundët po i rridhnin, dhe në sytë e tij ishte ajo pamje e humbur dhe e frikësuar që ajo kishte parë në

sytë e Aminit ditën që ai ishte kthyer nga pushkatimet jashtë kishës. Ajo vuri krahun rreth supeve të tij dhe e çoi përsëri në shtëpi, ku ai u ul i mbledhur pranë zjarrit deri në darkë.

Lamia zbriti tek kabina publike e telefonit por shkatërrimi në qytet ishte i tillë sa që ende ishte e pamundur të bënte një telefonatë, kështu që nuk kishte ç'të bënte veçse të përpiquej të dërgonte mesazhe dhe të priste. Ishte errët, por një hënë si drapër varej mbi majat, dhe ajo eci me ngadalë sepse, që nga mëngjesi, ajo nuk ishte më vetëm sepse kishte këtë ndjenjë të re dashurie që e mbështillte, e tërhiqte dhe e udhërrëfente. Dukej se duhej një përgjigje por ajo nuk e dinte ende se si t'i përgjigjej apo ç'të bënte. Të nesërmen do të përpiquej të gjente se çfarë duhej të bënte; do të shkonte tek prifti për t'u rrëfyer dhe të dielën do të shkonte në meshë me gjyshen, dhe do të vazhdonte të lexonte Biblën e Hanit, ndonëse e tëra i dukej shumë e vështirë dhe e fshehtë. Ajo filloi të bënte një listë në mendje të çështjeve për rrëfim, dhe vendosi shpejt se nuk do të shkonte fare sepse ajo dinte vetëm për një mëkat të vërtetë, dhe ajo nuk donte fare ta rrëfente; kishte shumë frikë se çfarë do t'i thoshte prifti për këtë.

Kështu në ditët e pritjes, ajo mori Biblën me vete dhe doli në shpatin e kodrës, dhe lexoi historinë e Jezusit dhe dashurisë së tij dhe ndjeu se zemra e saj e thyer po ngrohej – ngushëllohej, por nuk sfidohej. Moti i lavdishëm qëndroi dhe në fund të fshatit lulet lulëzuan, rrëketë dolën nga kanalet e tyre, dhe qengjat lindën. Por dëbora sipër kedrave iu ngjit akoma majave, dhe do të qëndronte deri vonë në pranverë, me gjithë diellin e durueshëm që e ngrohte përditë. Por koha e saj do të vinte; një ditë pranvera do të triumfonte, akulli do të çahet dhe dëbora e shkrirë do të rrëzohej me pirlje të mëdha dhe rrëke përmytjesh. Por akoma... akoma.

Eliasi erdhi në fshat në fundjavë në humor pak më të mirë. Armëpushimi i njëzet e gjashtë dukej se qëndronte dhe Besëlidhja e re Kombëtare Libaneze, me mbështetje të fuqishme nga Siria, ngjalli shpresa për një marrëveshje paqësore. Bankat u hapën përsëri, bllokimi i qarkullimit të makinave u bë përsëri një fenomen i përditshëm, dhe aeroporti funksionoi. Plehrat e qelbura kishin filluar të zhdukeshin nga rrugët, xhamat e thyera dhe hekurishtat e përdredhura po grumbulloheshin, madje edhe shërbimi postar kishte rifilluar, duke sjellë letra të dërguara muaj më parë. Shkollat ishin hapur përsëri, tha Eliasi plot optimizëm, dhe Lamia dhe Mumi duhet të ktheheshin me të; dhe kur ai dëgjoi për aventurën e fundit të Samit, ai pranoi ta merrte gjithashtu.

Lamia mendoi se do t'i vinte mirë të largohej nga fshati, por u habit kur ndarja doli e trishtueshme; jo për shkak të atyre gjërave që po linte, por për shkak të asaj që nuk kishte qenë kurrë. Gjyshërit e saj formalë me mendime të vjetra i kishin strehuar në orën e nevojës së tyre dhe ajo i donte vërtet, por kurrë nuk mund t'ua tregonte këtë apo t'ua komunikonte, dhe tani që ajo donte shumë t'i hidhte krahët rreth qafës së gjyshes, ajo zbuloi se nuk e bënte dot. Pastaj ishte Huda; ajo nuk e kishte kuptuar se sa e kishte dashur Hudën e vogël dhe të çuditshme me boshllëkun midis dhëmbëve, me sytë e saj të mëdhenj dhe këmbë shumë të dobëta. Por Huda gati nuk u shqetësua fare t'i thoshte mirupafshim motrës së madhe sepse ajo po shkonte në treg me gjyshen dhe po zgjidhte shportën më të madhe.

Ishte herët në mëngjes, dhe Lamia u çudit kur pa që babai i saj anashkaloi rrugën që shkonte nga lindja drejt shtëpisë së tyre të vjetër dhe u kthye drejt jugut në rrugën në të cilën ata kishin ardhur. Ajo mendoi që hidhërimi i saj ia kishte turbulluar mendjen dhe dhe vuri dorën mbi gjurin e tij.

‘Babi,’ i tha, ‘ne nuk kalojmë dot këtej. Myslimanët po e mbajnë akoma bregdetin.’

‘E di, bija ime,’ iu përgjigj. ‘Vetëm do të ngasim një pjesë të rrugës dhe do të kthehemi.’ Atëherë ajo e mori vesh se ku po shkonte ai, dhe nuk foli më.

Asaj i vinte keq edhe të largohej nga mali. Ishte një ditë e kthjellët pranvere dhe Lamia vështroi me humor të paqetë nga xhami i makinës, duke parë kullotat e ndritshme, spërkatjet e luleve të bajameve të flakura kundrejt qiellit të kaltër, filizat e rinj dhe të çelur në brezare kopshtesh. Kjo ndjenjë e re dhe e çuditshme se dikush e donte po ngjallte vetë rrënjët e qenies së saj, ashtu si dielli ngjallte rrënjët në tokën e ngrirë. Thellë brenda saj, dashuria po lindte dashurinë. Ajo po fillonte të kishte merak për gjërat dhe t'i vinte re, por ajo nuk i thyente dot pengesat për ta çliruar dashurinë, kështu që dashuria i dhimbte dhe e shtrëngonte. Ajo pyeti veten nëse dashuria të dhemb gjithmonë kështu? Dhe në qoftë se po, a ia vlen? A nuk është më mirë të rrish e fortë dhe e ngrirë dhe e pandjenjë? Por pranvera nuk vjen kështu, as lindja, as jeta e re... Mendimet e saj i ndërpreu Mumi, që ia shtrydhi hundën për ta bërë të shikonte disa qengja të porsalindur; vetëm i ati rrinte i tendosur dhe i heshtur në timon. Edhe në atë çast po kalonin përmes rrugëve të qytetit ylber që në fund të fundit ishte vetëm një fshat i vogël, dhe pas pak

ndaluan në anë të rrugës ku shkëmbinjtë ngriheshin nga e djathta e tyre dhe humnera zbriste nga e majta. Eliasi zbriti nga makina pa asnjë fjalë dhe eci drejt muranës dhe asnjë nga fëmijët nuk guxoi ta ndiqte. Ata qëndruan në makinë dhe e vështruan, edhe Mumi heshti.

Lamia nuk e mbante mend mirë vendin sepse ata kishin ardhur në errësirë dhe tronditja e ngjarjeve kishte larguar çdo përshtypje tjetër por ndonjëherë vendi i dukej shumë ndryshe. I ati kishte vajtur atje dy herë për të ndërtuar më shumë murana dhe për të ngritur një kryq prej druri, dhe shkëmbinjtë përreth nuk ishin më të zhveshur dhe të zinj; ata ishin veshur me gjelbërim dhe bari ishte zbukuruar me lule si yje. Në vendin ku ajo kishte vdekur ishte një kopsht tani, dhe përsëri vajza ndjeu ngjalljen e rrënjëve të ngrira; dashuria, vajtimi dhe keqardhje të hidhura. Sa plotësisht e kishte nënvlerësuar ajo nënën e saj dhe sa kokëfortë ishte treguar kaq shpesh! ‘O Ma, o Ma,’ bërtiti në mendimet e saj, ‘po të ktheheshe sa do të ndryshonte çdo gjë; do të bëja çfarë të doje.’

Kujtimet iu kthyen si një përmytje; ajo ishte ulur përtokë me kokën në prehrin e nënës, menjëherë pas vdekjes së Aminit. ‘Ka më shumë për të ditur,’ i kishte thënë Rosa. ‘Ti do të lexosh dhe të udhëtosh dhe ta zbulosh. Por unë di një gjë; që Jezusi vdiq sepse na deshi.’ Por në një gjë ajo ishte e gabuar; Lamia me gjithë shkollimin e saj nuk e kishte ditur. Ishte Rosa, me atë pak arsim dhe diturinë prej fshati, që e kishte ditur të vërtetën përfundimtare. Edhe një mbrëmje tjetër: ata ishin ulur në kuzhinë dhe Lamia po shfrynte dufin ndërsa nëna e saj priste një lakër copë-copë dhe bisedonte. ‘Besimi mbahet i gjallë në një zemër që do dhe fal.’... Duke dashur... duke falur... kështu kishte jetuar Rosa dhe kështu kishte vdekur, duke pëshpëritur se asgjë tjetër nuk kishte rëndësi.

Babai i saj u kthye, me fytyrë si maskë të vulosur, ndezi makinën, e ktheu mbrapa, u kthye dhe Lamia, duke vështruar varrin për herë të fundit, kuptoi në një çast që në ato pak çaste të fundit, djaloshi i pashëm me fytyrën tallëse dhe pushkën gati nuk ishte fare. Ajo fytyrë, që e kishte bezdisur prej kaq e kaq javësh, ishte zhdukur; vetëm nëna e saj mbeti me krahë të shtrirë, duke vdekur që fëmijët e saj të jetonin. Ndoshta – mendoi Lamia e turbullt – kështu vepron dashuria; ajo shlyen të keqen dhe sqaron gjithçka që i takon krahinës së dashurisë. Ndoshta nëna e saj kishte të drejtë; ndoshta asgjë tjetër nuk kishte rëndësi.

Lamia u gëzua kur pa që shtëpia e vjetër nuk ishte dëmtuar aq sa kishte dyshuar sepse ishte mbrojtur mirë nga pallatet e mëdha, shumica prej të cilave ishin shkatërruar ose djegur pjesërisht. Ata u nisën së bashku, si familje, për këtë punë të re dhe të zymtë të jetës pa nënën e tyre, dhe lavdia e pranverës dhe lulëzimi në kopshtin e lënë në harresë i ndihmuan. Lamia dhe Sami iu përveshën studimeve të tyre deri sa të hapeshin shkollat. Një plakë e tronditur nga lagjja, shtëpia e së cilës ishte shkatërruar dhe fëmijët e saj të martuar që i kishin çuar familjet në Qipro, erdhi për t’u kujdesur për shtëpinë dhe për Mumin. Por këmbët e shkathëta dhe truri pjellor i Munit dolën si të tepërta për këtë grua dhe ajo nuk e drejtoi dot. Ai dukej se bëhej më çamarrok dhe hileqar çdo ditë deri sa Lamia pothuaj kishte frikë të dilte nga shtëpia se nuk e dinte ç’do të dëgjonte kur të kthehej.

Një mbrëmje punët erdhën në udhëkryq kur Lamia u kthye dhe gjeti Lelën e vjetër duke qarë, me mësallën mbi kokë, dhe Mumin e ulur, të pasigurt dhe të përbotur pranë copëzave të orës së vogël me zog të Hudës. Ai u përpoq të shpjegonte se e kishte sulmuar me çekiç sepse donte ta çonte zogun jashtë në kopsht për të kënduar në livadh, por Lela kishte bërë naze sa që ai nuk arriti dot ta bënte këtë. Por Lamia, jashtëzakonisht, nuk kishte aspak simpati për Mumin, sepse Hudës do t'i copëtohej zemra. Ajo fajësoi Lelën me hidhërim se e kishte lënë Mumin të ngrihej në një karrige e ta merrte në dorë orën, pastaj e ngriti Mumin, i dha ca shuplaka të forta, dhe e lëshoi në djepin e tij me një 'bam' të mbytur. Të gjithë kaluan një mbrëmje të shpifur duke dëgjuar Mumin duke buçitur dhe përplasur kokën kundrejt murit; ishte një fëmijë shumë këmbëngulës.

Të nesërmen Mumi u zgjua si një mëngjes i çelët pa asnjë gjurmë të ndonjë mbrëmjeje të stuhishme dhe iu hodh krahëve të Lamias sikur midis tyre të mos kishte kaluar asnjë re. 'Është e kotë të përpiqesh ta mësosh,' mendoj vajza me lodhje, 'ai është shumë i vogël për të kuptuar, dhe sidoqoftë fajin e ka Lela se nuk e vëzhgoi... Do dalim për shëtitje, Mumi,' tha me zë. 'Do ngjitemi në kodër pasi të hamë mëngjes deri atje ku kecat e vegjël luajnë prapa kishës.'

Ajo kishte qenë shumë e zënë me punë pas kthimit në shtëpi, duke rregulluar shtëpinë, duke u përballur me shkollën dhe detyrat e shtëpisë, kështu që ende nuk kishte patur kohë për t'i bërë vizitë varrit të Aminut. Por sot në mëngjes ajo do të shkonte dhe, po ta lejonte Mumi, do të ulej për pak kohë në kishën e errët me erë temjani, dhe do të vështronte prapë figurën në kryq, me krahë të shtrirë, të plagosur për shkeljet e saj, të shtypur për paudhësitë e saj, duke mbajtur barrën e saj. Ajo kishte vajtur dy herë në Meshë por nuk e kishte gjetur përgjigjen e kërkuar; kishte shumë njerëz dhe shumë lëvizje. Ndoshta atje, po të ishte vetëm dhe nëse Mumi mund të merrej me kecat, ajo do të takonte Personin për të cilin po lexonte. Mbase atje, ajo do të mësonte të donte dhe të falte.

Ishte një ditë e qetë; jo me diell të fortë, por me ngjyra të buta dhe të vrara dhe horizonte të qarta që treguan se do të binte shi, dhe kjo ishte diçka e mirë sepse arat ishin shumë të thata për t'u lëruar tani vonë. Këtu në bregdet, pranvera kishte ecur përpara më shumë sesa në male dhe anemonat kuqerreme rriteshin në pirlje në bar. Mumi vazhdoi me trok, duke u llafosur me veten, sepse i pëlqente shumë të shkonte vërdallë; kudo, me kusht që ai të ishte vazhdimisht në lëvizje e sipër. Ai mund të ecte për distanca të gjata dhe çdo ditë bëhej më i fortë. 'Do ta fut në një kopsht pas verës,' mendoj Lamia. 'Ai duket më se mjaft i madh për këtë. Vras mendjen se sa i madh është vërtet.'

Mumi shkoi drejt e tek varret, sepse ai kishte një lojë të veçantë me sy mbyllur me veten prapa gurëve të varreve dhe Lamia u kthye drejt kishës. Por një murgeshë e re Maronite po dilte, dhe ajo i dha një buzëqeshje vajzës që hezitonte. Lamia kishte besuar gjithmonë që murgeshat ishin të veçuara dhe të paafreshme, por kjo grua e re kishte një fytyrë të këndshme dhe të hapur dhe dukej gati për të biseduar. Ato u ulën në parapet prej guri dhe ajo dëgjoi qetësisht ndërsa Lamia derdhi hallet e saj dhe Mumi vrapoi sa andej-këtej dhe u prezantoi tufa të vogla dhe të nxehta lulesh.

‘E di,’ tha murgesha më në fund. ‘I fejuari i mikeshës sime u vra në kufirin jugor në një përleshje me Izraelitët dhe ajo hyri në manastir. I dukej sikur nuk kishte pse të jetonte më në këtë botë, kështu që u kthye tek dashuria e Perëndisë.’

Lamia mendoi mirë këtë thënie. Ajo që kishte lexuar në Biblën e Hanit e kishte shtyrë të besonte në dashurinë e Perëndisë, por kishte akoma disa pyetje të mëdha që nuk kishin marrë përgjigje.

‘Dashuria e Perëndisë!’ shpërtheu me njëfarë hidhërimi; ‘por më thuaj këtë, Motër, nëse ai na do vërtet, atëherë pse ka ndodhur e gjithë kjo? Pse vdiq i fejuari i saj? Pse vdiqën nëna dhe vëllai im? Pse gjithë këto mundime, nëse Perëndia na do? Pse, oh pse nuk e ndalon ai, dhe pse bota është bërë kaq rrëmujë?’

Gruaja e re heshti për njëfarë kohe. Me këtë ishte përleshur shumë herë në vuajtjet dhe meditimet e saj, por vështirë se i shprehu me fjalë përfundimet e saj.

‘Nuk e di,’ i tha më në fund, ‘por mendoj kështu: Perëndia e krijoi universin që të veprojë në harmoni kur drejtohet nga rregullat e dashurisë. Por nëse ne thyejmë rregullat dhe zgjedhim një ligj tjetër, atëherë të gjitha gjërat përplasen dhe bota zhytet në kaos. Mendoj që Perëndia vepron brenda ligjit të tij, dhe jo brenda ligjit që ne vendosim në vend të tij. Ai nuk e anulon ligjin e shkakut dhe të efektit... dashuria është ambienti në të cilin ai punon për të shpëtuar; por bota i ka kthyer shpinën dashurisë.’

‘Atëherë nuk ka shpresë,’ i tha hapur Lamia. ‘Jemi vetëm pre të ligësisë së të tjerëve.’

‘Jo; mendoj se kemi akoma mundësi personale për të zgjedhur. Në një botë lufte dhe urrejtjeje, besoj se mund t’i nënshtrohemi akoma ligjit të dashurisë, atëherë jeta ime do të bëhet në harmoni me Perëndinë.’

‘Por në ç’kuptim? Si i nënshtrohesh ligjit të dashurisë? A e ndien ti se e do Perëndinë? Unë disa herë ndiej sikur e urrej.’

‘Po, e di... e prapë, ai nuk na tha kurrë që ndjenjat tona kanë rëndësinë më të madhe. Mendoj se ai e mat dashurinë tonë vetëm sipas bindjes sonë; çështja nuk është sasia e ndjenjës sime por sasia e bindjes sime.’

Ajo foli me hezitim, duke i zgjedhur fjalët me kujdes, dhe dukej se u gëzua kur Mumi e ndërpreu, duke tërhequr dorën e Lamias që të vinte dhe të shikonte një lumë të vogël. Ai ishte shumë i lagur dhe me sa dukej kishte rënë në lumë.

‘Është vëllai yt?’

‘Jo,’ iu përgjigj Lamia. Ajo nuk ndiente asnjë nevojë të shtirej përpara kësaj gruaje të re, të thjeshtë me sy të kthjellët. ‘E gjetëm të shtrirë nën trupin e nënës së tij afër shtëpisë sonë. Është palestinez.’

‘Nga e dini?’

‘Nëna e tij ra jo larg kampit, e pastaj i njoha rrobat e saj; përveç kësaj...’ ajo ndaloi, e hutuar, dhe murgesha e vështroi me pyetje në sy.

‘A nuk e di ti se kujt i takon ai?’

‘Jo... të paktën... jo, jo vërtet...’

Ajo e dinte që zërin e kishte të shqetësuar pa nevojë, por kështu i vinte. Mikesha e saj e re po e vështronte akoma.

‘E di,’ tha ajo seriozisht. ‘Ne kemi shumë fëmijë të humbur që çohen në Manastir, dhe disa herë familjarët e tyre vijnë për t’i kërkuar. Disa herë është e vështirë t’ua kthesh një fëmijë që ke mësuar ta duash, por çfarë gëzimi që është t’ia kthesh përsëri shtëpisë së tij të vërtetë. Nëse disa vijnë për të kërkuar një djalë të vogël të ngjashëm me të, a t’u them se ti ke një fëmijë?’

‘Jo,’ bërtiti Lamia, duke humbur vetëkontrollin, ‘lëre rehat! Ai është fëmija jonë tani; nuk do t’ia japim askujt.’ Ajo e rrëmbeu Mumin dhe e përqafoi dhe ai bërtiti dhe u përpëliti dhe desh i shkuli flokët. Murgesha e re qeshi.

‘Them se i ke duart plot,’ vërejti ajo. ‘Më vjen mirë të them se asnjë nga tanët nuk është kaq... ë... energjik. Mirupafshim, Lamia, dhe Zoti të bekoftë; dhe mbaje mend që mendoj se bindja e përditshme është e vetmja mënyrë që Zoti na ka dhënë ndonjëherë për të matur dashurinë. Kryqi ka qenë thjesht bindja e dashurisë.’

Ajo u kthye për tek puna e saj dhe Lamia e uli Mumin. Ai iku me vrap përgjatë monopazit dhe Lamia e ndoqi. Ideja që dashuria shkonte bashkë me vuajtjen po përthyhej në njëfarë mënyre në një trini; dashuria, bindja, dhimbja – por një dhimbje prodhimtare, jetëdhënëse që buronte në dashuri më të thellë; dimri përpara pranverës. Ajo ndjeu se gjithçka po e çonte drejt diçkaje që ajo nuk e përballonte dot, dhe ajo qëndroi vetëm për një kohë të shkurtër pranë grumbullit të gjelbër dhe të mbuluar me lule që ishte varri i Aminut para se ta çonte Mumin në shtëpi me nxitim. Ajo mërzitej me të sepse ai e kishte turpëruar përpara asaj gruaje të re paqësore, e cila nga mirësia e kishte quajtur energjik; kurse në fakt ajo nënkuptonte se ai ishte tepër i llastuar.

Pamja e orës së thyer e mërziti akoma më shumë dhe ajo u ul për pak kohë për të parë nëse mund të rregullohej. Ajo kishte frikë se jo; ishte gdhendur shumë bukur dhe ishte krijuar që t’i përgjigjej trajtimit të butë dhe kurdisjes së kujdesshme, dhe atëherë ajo do të maste kalimin e kohës dhe do të këndonte përgjithnjë këngën e saj të vogël gazmore. ‘Por nëse ne thyejmë rregullat dhe zgjedhim një ligj tjetër, atëherë të gjitha gjërat përplasen dhe bota zhytet në kaos.’ Murgesha kishte të drejtë; nuk mund të fajësoje zdrukthëtarin për faktin që zogu nuk do të këndonte më, nëse Mumi do ta sulmonte veprën e tij me çekiç; ora nuk ishte sajuar kurrë për të marrë goditje me çekiç. Dashuria është ambienti ku punon Perëndia, dhe universi i tij nuk është sajuar që t’u përgjigjej mirë

bombave dhe pushkëve dhe urretjes. Këto ishin zgjedhur nga njerëzit, por Lamia nuk kishte pse t'i zgjidhte. Një ditë të bukur do t'i duhej të vendoste; por akoma... akoma.

Paqja e brishtë qëndroi gjatë ditëve të para të Marsit, ndonëse u provua në limit. Edhe pse nuk kishte luftë zyrtarisht, radioja foli pothuaj përditë për rrëmbimet dhe vrasjet, sepse çdo burrë me pushkë ndihej i lirë të lante çdo hesap personal pa u sfiduar. Lart në Bekaa ishte një lëvizje e shkëputur nga ushtria, nën drejtimin mysliman, dhe Tiroja dhe jugu po anonin drejt kësaj lëvizjeje. ‘Po u nda ushtria,’ tha Eliasi me vranësi, ‘atëherë çdo dukje rendi do të shpërndahet një herë e mirë, dhe çmenduria do të shpërthejë sërish.’

Por të rinjtë vazhduan të shpresonin dhe të mbushnin orët e kësaj paqeje të ashtuquajtur në çdo çast të mundur të jetës dhe të lirisë. Ishte mirë të ecje nëpër rrugë dhe të veje në dyqane dhe t’u bëje vizita komshinjeve, edhe nëse lagjja jote përreth ishte bërë gjithë rrënoja dhe familja jote ishte pakësuar nga vdekja. Pranvera kishte shpërthyer në Lindjen e Mesme me plotësinë e saj të pasur, lulet e pemëve mbulonin hekurat e shtrembëruar, luleshqerrat, kumakët dhe lulet dredhëse të kaltra bënëin kopshte mbi varret. Hani u kthye nga spitali një mbrëmje dhe erdhi për vizitë. Por ai e përshëndeti në mënyrë serioze, duke përmbajtur gëzimin e tij që e shihte, sepse ajo ishte veshur akoma me të zeza. Ai kthehej shumë rrallë në shtëpi, sepse spitali ku punonte ndodhej në perëndim të qytetit dhe madje edhe sot në kohë paqeje askush nuk kalonte pa nevojë nga lindja në perëndim ose anasjelltas; pastaj spitali ishte akoma i mbushur plot. Por kësaj radhe ai kishte rrezikuar veten për të ardhur, dhe ai dhe Lamia u ulën në verandë nën dritën e fundit të mbrëmjes, duke biseduar. Kishin shumë gjëra për të treguar, por më në fund erdhi një pauzë e vogël dhe fytira e çelët e vajzës u bë serioze.

‘Lexova Biblën tënde, Hani,’ i tha thjesht. ‘Më pëlqeu. Më pëlqeu ajo pjesë që thotë se Jezusi mbajti hidhërimet dhe mëkatet tona dhe vdiq në vendin tonë, por... është e vështirë apo jo? D.m.th., të bën të mendosh që duhet të bësh diçka, apo jo?’

‘Po, ashtu është. Dashuria e tillë si kjo kërkon një përgjigje.’

‘Por çfarë? Çfarë duhet të bëj unë?’

‘Nuk mund të flas në emrin tënd. Problemet që ke janë të tuat. Por ai është i gjallë dhe vepron, dhe kur e pranon në jetën tënde, ti e di... mendoj se ai i tregon secilit prej nesh rrugën e tij të veçantë të dashurisë. Lamia, hajde me mua nesër; ne do të mblidhemi në shtëpinë e atij burri që ta thashë, i cili erdhi dhe na foli në strehim. Kam shumë kohë që nuk kam patur mundësi të shkoj, por një grup i konsiderueshëm mblidhet atje të shtunave pasdite, dhe nuk është larg që këtej. Rrugët në atë drejtim janë shumë të sigurta dhe do të kthehemi para perëndimit.’

‘Do të pyes babin,’ i tha Lamia, dhe ndryshoi temën, sepse ndihej sikur ndonjë baticë e fortë po e çonte në një drejtim të padashur. Sidoqoftë ishte kureshtare për të parë këtë njeri që nuk ishte as prift as murg, por që kishte shkaktuar një ndryshim të tillë tek Hani. Pastaj i vinte mirë të shkonte kudo me Hanin në një pasdite të bukur të shtunave në pranverë.

I ati nuk bëri ndonjë kundërshtim. Ai e ndiente paqartësisht se jeta e saj ishte shumë e mërzitshme dhe e mbyllur në shtëpi, por ai nuk kishte ide ç't'i bënte. I vinte mirë ta shihte të veshur me rrobat më të mira, duke mbyllur derën përpara Mumit të inatosur, dhe duke u nisur për të takuar shokun e saj. Lela mbase do të kishte një pasdite të zhurmshme që do ta sprovonte rëndë. Eliasi vendosi të dilte vetë dhe t'i linte vetëm.

Hani e takoi Lamian tek porta dhe ecën përgjatë periferisë së lartë të qytetit, nëpër lagjet e krishtera relativisht të sigurta nga lindja e qytetit. Ata ecën afro një gjysmë ore, duke mos biseduar shumë por duke u ngazëlluar në dritën e diellit dhe kopshtet e lulëzuara, në lirinë e të shkuarit diku së bashku pas ndarjes dhe ngujimit të muajve të kaluar. Ata arritën më shpejt se ç'donte Lamia, mendoi ajo, kur Hani ndaloi tek dera e një shtëpie të bardhë dhe trokiti.

Ishin pak vonë, dhe dhoma ishte mbushur plot me burra dhe gra të të gjitha moshave, madje edhe me disa fëmijë të moshave më të mëdha. Ata mirëpritën Hanin dhe Lamian me entuziazëm dhe Lamia vuri re që të gjithë kishin Biblat e tyre personale; ajo vuri re gjithashtu një atmosferë gëzimi që mezi priste diçka, sikur të kishin ardhur për të takuar një mik të dashur. Kur përshëndetjet mbaruan, ata filluan të këndonin me një kitarë dhe këngët që kënduan ishin të thjeshta dhe kujtoheshin lehtë. Lamia mendoi që fjalët vinin nga Bibla; i pëlqenin meloditë që mësoheshin lehtë, dhe po fillonte të kënaqej, deri sa mikpritësi i tyre u ngrit dhe hapi Biblën.

Lamia e vështroi. Ishte mjaft i ri dhe nuk të linte një përshtypje të thellë nga pamja por ai kishte diçka të veçantë që të bënte ta dëgjoje. Ajo i kishte dëgjuar shpeshherë priftërinjtë të flisnin për Zotin, por ky njeri dukej se e njihte Zotin personalisht. Kur ai lexoi, dukej sikur po fliste Perëndia, dhe fjalët e prekën vajzën me kaq fuqi sa që ajo nuk dëgjoji asgjë tjetër veç tyre, ndonëse më vonë kur ajo pa orën, ajo kuptoi që njeriu kishte folur për një kohë të gjatë.

Ajo po përdorte Biblën e Hanit bashkë me të, dhe ishte ulur duke vështruar pasazhet, e shurdhër dhe e verbër ndaj çdo gjëje tjetër, duke e lexuar herë pas here. ***Nëse më doni, zbatoni urdhërimet e mia. Dhe unë do t'i lutem Atit dhe ai do t'ju japë një Ngushëllues tjetër, që do të qëndrojë përgjithmonë me ju... Kush ka urdhërimet e mia dhe i zbaton, është ai që më do; dhe kush më do mua, Ati im do ta dojë; dhe unë do ta dua dhe do t'i dëftehem atij.***

Ja ku ishte përsëri; dashuria e lidhur me bindjen, e përfshirë me vuajtjen. Megjithatë në këto vargje mjegullat u shpërndanë dhe mund të kapje një shikim të shkurtër të bukurisë përtej vuajtjes; të pranisë së Ngushëlluesit, Krishtit, që po i zbulonte veten; dhe të Perëndisë, që vinte për të banuar tek ajo. Ajo nuk e kuptonte se ç'do të thoshte kjo por i dukej si një vend i ndritshëm dhe i pazbuluar, që ndodhej pak përtej pengesës së bindjes. 'Ti do ta njohësh rrugën tënde të veçantë të dashurisë,' Hani i kishte thënë, dhe ai kishte të drejtë. Ajo e dinte se ç'do të nënkuptonte për të zbatimin e urdhërimit. Dhoma iu duk papritmas e errët dhe e ngushtë dhe fjalët fluturonin përpara syve të saj. Ta refuzoje do të thoshte të humbisje vendin e çelur që i rrinte përpara; ta pranoje do të thoshte të humbisje Mumin.

Fjalimi mbaroi, dhe njerëzit u lutën; por nuk po i luteshin një figure të vdekur mbi një kryq të vogël, por Dikujt që ishte atje, i gjallë dhe shumë afër. Dhe ai ishte shumë afër. 'Epo,' pëshpëriti Lamia, 'do të bindem. Do të bëj ç'të duash, dhe më vjen keq,' dhe ajo e dinte që urrejtja e saj për gruan palestineze, gënjeshttrat që i kishte thënë, dhe betimi i shkelur i nënës së saj, ishin që të gjitha pjesë të barrës që ishte larguar. Zemra e saj u ngrit dhe për një kohë të shkurtër dukej sikur e kishte kaluar pengesën me anë të vullnetit të saj dhe të ishte si në shtëpinë e saj në kufijtë e vendit të ndritshëm. Ajo tha mirupafshim me gjysmë zëri, dhe ajo dhe Hani u kthyen në shtëpi pothuaj në heshtje totale, sepse drita e muzgut në brigjet e barit me lule, horizonti i çelur përtej maleve matanë gjirit, dhe ngjyrat e detit, që u panë papritur midis çatave të goditura, dukej sikur nuk i përkisnin kësaj toke. Hani e kuptoi që mendimet e saj ishin tepër të mbushura për të folur, kështu që foli shumë pak dhe kur ajo erdhi tek dera e saj ajo nuk e ftoi brenda. Vetëm i dha një buzëqeshje në një mënyrë që ai kurrë nuk e harroi, dhe ai vazhdoi poshtë kodrës duke vërshëllyer.

Por kur Lamia hyri në shtëpi, ndriçimi u tërhoq, dhe ajo e gjeti veten ballë për ballë me realitetin e zhveshur të hapit tjetër. Mumi e pa, e goditi Lelën me shqelm në kërci dhe vrapoi drejt saj. Ajo e ngriti, dhe ai i hodhi krahët rreth qafës së saj, e mbuloi me të puthura të lagura, dhe e vështroi në fytyrë, me sytë e mëdhenj dhe të zinj që kishin një pamje të butë dhe të dashur. Ai e dinte shumë mirë që Lela do të tregonte se ai kishte qenë një djalë i prapë, dhe se ai me qëllim ishte ulur mbi bukët që ajo kishte vendosur që të ngriheshin, kështu që ai po i fliste Lamias i pari dhe ajo e dinte këtë. Por vështirë se mund ta qortonte kur ai e shikonte ashtu; ajo iu dorëzua hiles së tij, e përqafoi pa turp dhe ndjeu se po i thyhej zemra.

Por në këtë pengesë ajo nuk rrinte dot pa lëvizur; duhej ose të ecte përpara ose të kthehej mbrapa në mjegullat e padijes, vetmisë dhe fajit. Ajo e dinte tani që këtë nuk e bënte dot, dhe ajo duhej ta bënte shpejt atë që duhej bërë. E çoi Mumin lart në krevat dhe u shtri bashkë me të për një kohë të gjatë, duke i treguar përralla, duke i kënduar ato këngë të vogla që i pëlqenin më shumë, deri sa e zuri gjumi papritur të mbledhur pranë saj. Ajo u largua qetësisht dhe zbriti poshtë për të gjetur të atin.

Lela ndodhej në kuzhinë, Sami ishte i preokupuar me detyrat e shtëpisë, dhe i ati i saj ishte ulur duke lexuar gazetën në dhomën e përparme. Ajo afroi një jastëk dhe u ul tek këmbët e tij. 'O Ba,' i tha, 'dua të të them diçka.'

Ai uli gazetën dhe i dha vëmendjen e tij të plotë, dhe ajo ia tregoi të gjithë historinë, duke mos lënë jashtë asgjë. Ai e dëgjoi në heshtje dhe kur ajo kishte mbaruar ai vazhdoi të rrinte ulur, i zhytur në mendime, për një kohë të gjatë.

'Më vjen keq, Lamia,' i tha më në fund, dhe zëri i tij ishte jashtëzakonisht i butë. 'Ti e doje fëmijën, edhe unë e doja, por ne nuk ua rrëmbejmë dot njerëzve të tij, dhe me aq sa dimë ne, i ati është gjallë ashtu si gjyshja. Pastaj, ndoshta ajo që ka më shumë rëndësi është ajo që është më e mira për Mumin.'

‘Më e mira për Mumin? Po vërtet është më mirë për Mumin të rritet këtu dhe të bëhet i krishterë?’

‘Ai ka lindur si palestinez dhe Zoti përcakton pozitën tonë në jetë. Pastaj, Lamia, a nuk e ke vënë re? Fëmija nuk duhet të mbetet këtu me ne tani që Rosa ka ikur. Ti duhet të vazhdosh shkollën dhe Lela nuk mund ta përmbajë, dhe nuk dua ta largoj duke qenë se ajo ka humbur kaq shumë; por a nuk e sheh dot se sa i llastuar dhe kokëfortë po bëhet ai?’

‘Por Babi, palestinezët janë armiq të tanë.’

‘Por nuk janë armiq të tij; ti më the që ajo ishte një grua fisnike. A të dukej e varfër apo e uritur?’

‘Jo rrobat i kishte të cilësisë së lartë. Ajo dukej vetëm shumë e lodhur... o Ba!’

Ajo e vuri kokën mbi gjurin e tij dhe qau me hidhërim. Ai e vuri dorën në flokët e saj dhe e la të qante për një farë kohe. Ata nuk i ishin afruar kurrë më parë aq shumë njëri-tjetrit.

‘Lamia, bija ime,’ i tha pas pak, ‘le të mos humbasim më kohë. Ku është ai numri i telefonit? Le ta bëjmë këtë gjë për sa kohë që ky armëpushim qëndron. Nëse shpërthen prapë luftimi, ne nuk do të kemi mundësi ta takojmë; do të ishte shumë e rrezikshme. Mund të bëhet o sot o kurrë.’

Lamia e dëgjoi sikur të ishte një ëndërr, dhe nuk e besonte dot se kjo po ndodhte. Ishin disa gjëra paraprake që duhej të vendoseshin, disa shpjegime që duheshin bërë për pronarin e dyqanit të perimeve ku do të binte telefoni, dhe pastaj ata mund të dëgjonin zërin e qarjes së shkëputur të një gruaje, një zë që do të lavdëronte Allahun ndërsa babai i Lamias do t’i jepte drejtime për tek shtëpia.

‘Ju duhet të vini në orën njëmbëdhjetë tek ai vendi në portokallishte ku gjetët trupin e vajzës; duhet të sillni një fotografi. Ne do t’ju takojmë me fëmijën. Nëse babai i tij është atje, edhe ai duhet të vijë.’

Ishte aq e lehtë sa kjo, dhe nga një anë tjetër, ishte gjëja më e vështirë që Lamia kishte bërë ndonjëherë në jetën e saj. Ajo fjeti pak dhe u zgjua kur këndoi gjeli; rrinte shtrirë duke vështruar dritaren e zbardhur dhe yjet e fundit, me ndjenjën sikur ndonjë pjesë e saj e domosdoshme do të pritej pas pak. Mumi u zgjua kur dielli i flaktë kishte aguar plotësisht, dhe ajo e çoi në krevatin e saj për njëfarë kohe, deri sa u lodh me lotët dhe të puthurat e saj dhe bërtiti se donte të ngrihej. Ajo e lau dhe e veshi me kujdes të madh, futi rrobat dhe lodrat e tij në një çantë plasmasi, dhe pyeti veten se si do t’i kalonte orët e fundit. Ishte e dielë dhe njerëzit po ngjitnin kodrën për të shkuar në Meshë, por ajo nuk donte të ndahej nga Mumi, kështu që e çoi në kopsht dhe luajti lojërat që i pëlqenin më shumë, deri sa i ati e thirri se ishte ora për të ikur dhe ata ecën me ngadalë në portokallishte; duke mbajtur secili njëren prej duarve të fëmijës.

Ata ecën në heshtje përgjatë atij shtegu me kujtime të gjalla. Ishte rrugica në të cilën ajo dhe Amini kishin vrapuar me kaq hare të madhe ditën e ditëlindjes; këtu ishte vendi ku trupi i tij ishte shtrirë, dhe pak më tutje, vendi ku nëna e re kishte vdekur. Ata ishin korrektë por gjyshja kishte ardhur më përpara, dhe ata panë nga larg figurën e saj të qetë dhe të veshur me të zeza që qëndronte vetëm nën gjethet e ndritshme. Ajo nuk erdhi për t'i takuar; qëndroi atje, drejt dhe e vetë-kontrolluar, dhe sytë e saj të uritur po e përpinin fëmijën, dhe ajo kishte një pamje që i kujtonte Lamias dritën, dhe një muzikë të ëmbël përfshinte fytyrën e saj ndërsa ai i afrohej dhe e vështroi lart, dhe ajo e njohu.

Ajo po qëndronte në vendin e duhur dhe i dha Eliasit fotografinë pa e parë fare. Por ajo nuk foli dhe as lëvizi; qëndroi duke pritur, dhe Mumi nuk pushoi së vështruar, dhe pastaj u tërhoq dhe u mblodh pranë Lamias në mënyrë të pasigurt. Por ai vazhdoi të vështronte dhe, dalgandalë, sytë e tij u çelën dhe u shpërqëndruan sikur po shihte diçka shumë të largët që kishte ndodhur shumë kohë më parë. Dhe përsëri askush nuk lëvizte.

Dhe atëherë ndodhi gjëja e mrekullueshme, mirëpo jo dhe aq e mrekullueshme, sepse ndarja kishte ndodhur më pak se një vit më parë. Ai lëvizi drejt gjyshes së tij dhe ngriti krahët. Ajo u përkul pa hezitim dhe e ngriti butësisht dhe ai vuri kokën e tij mbi supin e saj, futi gishtin e madh në gojë, dhe nuk hodhi asnjë shikim mbrapa. Ai ishte kthyer në shtëpi.

'Lavdi Allahut!' murmuriti gruaja dhe për herë të parë ajo pa Lamian, e cila ishte vetëm pak më e re se ç'kishte qenë vajza e saj. Fytyra e vajzës ishte e bardhë dhe sytë e saj ishin shpëlarë nga qarja por ajo nuk ishte përpjekur ta mbante Mumin. 'Edhe ti e doje,' i tha e mrekulluar, 'por ti e ktheve. Çfarë dashurie është kjo?'

Por Lamia nuk fliste dot dhe ajo nuk tha mirupafshim. U kthye dhe filloi të ecte për në shtëpi përgjatë atij shtegu hidhërimi. Vetëm i ati ngurroi disa çaste dhe i foli gruas para se të arrinte tek vajza e tij.

'Çfarë i the asaj?' e pyeti Lamia.

'I dhashë adresën tonë. I ati i Munit ndodhet ende në Tripoli. Nëse do të ketë ndonjë problem – kush e di? Ajo mund të gëzohet që e ka adresën. Shtëpia e saj ndodhet mu në hyrje të kampit, pothuaj bashkangjitur me shtëpinë e Kamalit.'

Ai vuri krahun rreth supëve të saj dhe u kthyen në shtëpi në heshtje. Ajo ndihej shumë e lodhur, por e qetë dhe në paqe; dhe ç'ishte akoma më e çuditshme, ajo nuk e mbante mend të kishte ndier ndonjë trishtim të madh në kohën e transferimit. Më vonë, hidhërimi dhe malli do të ktheheshin me shumë forcë, por atëherë gjithashtu ajo do të kuptonte dhe do të ndiente kënaqësi që, të paktën atë orë, e kishte harruar krejtësisht veten e saj. Ajo kishte menduar vetëm për Mumin dhe, në bazë të pamjes në fytyrën e gruas dhe shkëlqimit të mjegullt dhe të largët të syve të Munit, ajo e kishte ditur që çdo gjë do të shkonte mirë për fëmijën.

Ndoshta ishte vetë pasiguria e armëpushimit që e bëri atë pranverë kaq të lavdishme. Radioja vazhdoi të bënte zhurmë për dezertimin në ushtri dhe të gjithë e dinin në zemër që lufta duhej të shpërthente prapë së shpejti; por ndërkaq, në qytet, dielli shkëlqente, netët ishin të qeta dhe çdo ditë ishte e çmueshme, siç janë ditët e numëruara.

Për Lamian ato ishin ditë hutuese për shkak të emocioneve të saj të përziera. Ishin ditë hidhërimi për shkak të humbjeve të familjarëve të saj, dhe ishin ditë vetmie sepse Mumi nuk vraponte më për ta takuar kur hynte në shtëpi dhe nuk flinte më pranë saj në djepin e tij të vogël. Por ishin gjithashtu ditë gëzimi sepse barra ishte hequr dhe Krishti kishte ardhur tek ajo. Prania e tij dukej se hidhte një dritë të re mbi gjithçka, më të çelët se sa drita e diellit të pranverës, apo ngjyra e luleve dhe e barit të njomë. Bota nuk i ishte dukur kurrë më e bukur dhe ata që i donte nuk i ishin dukur kurrë më të çmuar. Ajo pa se e kishte marrë malli për Hudën dhe për gjyshërit e saj, ajo kishte një njohje të re për babain e saj dhe për Samin, madje edhe Lela pyeste veten se çfarë i kishte ndodhur. Ajo kishte qenë kaq e pasjellshme dhe nevrrike por tani ajo fliste zakonisht me butësi, madje dëgjonte se çfarë i thoshte plaka e shkretë. Lela ndihej çuditërisht e çlodhur dhe e shpjegonte në bazë të mungesës së Mumit të cilin ajo e kishte quajtur djallin e mishëruar.

Lamia e dinte gjithashtu se po fillonte ta donte Hanin. Askush nuk mendonte vërtet që armëpushimi aktual do të qëndronte; zhurmat dhe thashethemet e luftës bëheshin çdo ditë më kërcënuese. Por nëse pushkët do t'i kursenin të dy, ajo besonte se një ditë, në ndonjë epokë të largët paqeje, ata mund të martoheshin, dhe ky mendim e qetësonte. Ajo ishte shumë e lodhur emocionalisht për t'u ndier e apasionuar apo e gëzuar. Dashuria e saj dukej se rritej bashkë me pranverën, qetësisht, me bukuri dhe pa kriza. Për herë të parë pas vdekjes së Aminit ajo e dinte që madje edhe kundrejt sfondit të errët të humbjes së familjarëve, drita mund të ndriçonte përsëri në skenë.

Sami nuk e kishte vazhduar stërvitjen e tij me ushtarakët. I ati e kishte ndaluar rreptësisht dhe Sami u habit kur zbuloi se sa mirë i vinte t'i bindej. Lufta – të luftoje për trashëgiminë tënde të krishterë – i ishte dukur kaq e lavdishme, por tani lavdia kishte ikur dhe vetëm mbresat dhe djegiet mbeteshin; varri i Aminit në shpat kodre, kujtimi i fytyrës tepër të bardhë të së ëmës kur ata hodhën dhe mbi të, dhe Faridi, i shtrirë në shpatin e errët të kodrës, i verbër dhe duke bërë titur; dhe askush, me sa dukej, nuk kishte përfituar prej kësaj. Ai ndihej i mashtruar dhe i zhgënjyer, dhe për të ishte një ide e mërzitshme të kthehej nga jeta e heroit në jetën e një djali që shkonte vetëm në shkollë. Lamia e ndjeu pakënaqësinë e tij të vrenjtur dhe donte ta ngushëllonte fort, por ai rrinte në heshtje pa komunikuar, dhe zakonisht zhytej në librat e tij ose godiste kot një top me këmbë, lart e poshtë në kopsht.

Ai kishte humbur më shumë mësim në shkollë se sa të tjerët, dhe disa herë i kërkonte Lamias ta ndihmonte. Ajo ishte ulur pranë tij një mbrëmje Marsi duke i shpjeguar zgjedhimet e frëngjishtes dhe ajo i bëri një pyetje. Ai nuk iu përgjigj, dhe ajo e pa nga lart; ishte ulur, duke vështruar nga dritarja tek 'shkuma' e luleve të qershive dhe kajsave. Ai nuk po e dëgjonte fare.

‘Sami!’ e shtyu pak. ‘Ti nuk je i interesuar. Cila është e mira e fjalëve të mia kur ti nuk më dëgjon?’

Ai u kthye dhe e pa, dhe ajo pa se ai nuk kishte dëgjuar asnjë fjalë që sapo i kishte thënë.

‘Kur mund të kthehemi në fshat?’ e pyeti shkurt. ‘Do t’i kërkosh Babit të na çojë?’

Ajo tundi kokën.

‘Është e pamundur; po luftojnë në male dhe rrugët nuk janë të sigurta. Prit edhe pak, Sami. Edhe unë dua të shkoj në male dhe të shoh Hudën dhe gjyshërit.’

‘Dua të shoh Faridin. Lamia, a thua se është akoma i verbër?’

Fytyra e tij e re kishte një pamje të lodhur dhe ajo u përpoq të fliste me gaz.

‘Nuk e di. Ndoshta spitali e kuroi.’

‘Nuk e besoj. Të verbërit nuk shërohen dot. Besoj se ai është ende i verbër, dhe vetëm rri atje pa bërë dhe parë asgjë. Ti the dikur që ishte një Shkollë për të Verbërit; a gjete më shumë informacion për të?’

‘Jo; është një zonë e rrezikshme. Por në qoftë se armëpushimi qëndron dhe shkollat rihapen, ndoshta Babi do të na çojë.’

‘Faleminderit; nëse ai mund të mësojë diçka do të jetë më mirë apo jo? Lamia, sikur të mos e kishe larguar Mumin.’

Sytë e saj u mbushën me lot. Çdo bisedë për të ishte si zhbirimi i një plage të thellë.

‘Kështu mendoj dhe unë; por më duhej ta bëja apo jo? Do të ishte rrëmbim po ta mbaja. Ai u përkiste atyre. Pastaj Mami u premtoi.’

‘Por ata janë armiq të tanë. Ai do të rritet si palestinez dhe mysliman. Është e mirë kjo?’

Ajo nuk iu përgjigj, sepse ishte kjo pyetja që e mbante pa gjumë natën kur rrinte duke përjetuar përsëri atë shëtitje të fundit. Mumi ishte kthyer në vendin e tij; ai e kishte ditur dhe nuk e kishte kthyer kokën mbrapa. Por ai do të rritej për të luftuar dhe do të trashëgonte atë urrejtje dhe smirë të flaktë të popullit të tij të dëbuar. Ajo nuk do të kishte kurrë mundësi t’i mësonte që dashuria ishte e vetmja gjë e rëndësishme, e as t’i thoshte se çfarë kishte filluar të zbulonte, që kur Krishti pranohej, ai bëhej një burim i gjallë dashurie dhe faljeje. Tani ajo nuk mund të bënte asgjë më tepër për të, dhe ai duhej të rritej shumë.

Ajo vuri krahun mbi supet e Samit. ‘Do të shkoj të pyes sa më parë për Shkollën e të Verbërve,’ përsëriti ajo, ‘Dhe tani, Sami, të lutem mundohu të mendosh për ato foljet e parregullta.’

I ati ishte gati të ndihmonte kur e pyeti. Ai e dinte saktësisht se ku ndodhej shkolla dhe i tha pak nga historia e saj. Ajo ishte nisur nga të krishterë anglezë shumë kohë më parë, dhe ishte rritur me kalimin e viteve. Gjatë bombardimit ajo ishte mbyllur, por tani me paqen aktuale, ajo shumë mirë mund të ishte rihapur.

‘Nuk është larg nga shkolla e Samit,’ tha babai i saj, ‘dhe thonë se shkollat do të rihapen pas pak. Do t’ju çoj të dy me makinë, dhe mund të shkoni dhe të pyesni për Faridin ndërkohë që Sami të iki me vrap për të parë nëse klasat e tij po fillojnë përsëri dhe do ta parkoj makinën në shesh dhe do t’ju pres të dy. Por kujdes se mos sorollateni! Ne nuk duam të qëndrojmë më shumë se ç’duhet.’

Ata u nisën të gjithë të nesërmen pasdite. Lamia e gjeti lehtë vendin dhe qëndroi duke parë me kureshtje vitrinën e dyqanit të vogël ku ishin shfaqur disa punime me kallam – karrige të bukura, shporta dhe tabaka, të thurura nga djemtë e verbër. Pastaj ajo i ra ziles dhe e futën brenda.

E çuan në një verandë të mbuluar që shikonte nga një shesh i madh për fëmijët, ku një grua e re po u shpërndante racione mielli dhe sheqeri një grupi djemsh të verbër të cilët dukej se e njihnin shumë mirë atë. Emri i saj ishte Jamila, dhe ajo shpjegoi se shkolla ishte dëmtuar dhe nuk ishte rihapur ende, por po të qëndronte paqja, djemtë mund të ktheheshin në fillim të verës; ndërkohë ata vinin për të marrë racione të rregullta ushqimesh dhe për përkujdesje të tjera. Kur Lamia i tregoi për Faridin dhe e pyeti nëse kishin vend për një tjetër, ajo tundi kokën me keqardhje.

‘Ka kaq shumë,’ iu përgjigj. ‘Sapo na kanë kërkuar të prananim një vajzë nga një fshat i bombarduar; ajo ka humbur shikimin dhe prindërit e saj në të njëjtën ditë. Ne kurrë nuk i kemi pranuar vajzat më parë, por besoj se duhet të fillojmë. Një tjetër djalë nga djemtë tanë zbriti për të pyetur nëse ishim hapur, dhe ai u kthye në fshatin e tij dhe e gjeti të gjithë familjen të masakruar. Janë verbuar shumë në shpërthime, nuk dimë si t’i pranojmë të gjithë ata që kërkojnë vende. Megjithatë, nuk më takon mua të them po apo jo. Prit deri sa të kthehet gruaja e Drejtorit. Ajo ka shkuar vetëm në dyqan dhe nuk do të vonohet shumë.’

Ato biseduan për pak kohë deri sa një grua më e moshuar erdhi me nxitim në shesh. Jamila e prezantoi si gruaja e Drejtorit, dhe ajo e dëgjoi ndërsa Lamia i shpjegoi porosinë e saj, por sjellja e saj dukej e trazuar.

‘Ne sigurisht do të përpiqemi ta pranojmë sa të jemi hapur,’ i tha. ‘Vetëm të ruani kontaktin.’ Atëherë ajo shtoi prerazi, ‘Ku banoni? Si erdhët këtu?’

Lamia i tregoi.

‘Atëherë ikni menjëherë,’ i tha. ‘Ikni atje ku rruga e bregdetit merr një kthesë drejt brendësisë dhe përpiqu të hipësh në ndonjë makinë nga ai vend. Problemet kanë lindur përsëri. Po qëllonjë, dhe njerëzit po rrëmbehen. Ikni shpejt, deri sa ka akoma kohë! Do t’ju çoja me makinë por qarkullimi i makinave është bllokuar keq aq sa ecja është më e shpejtë.’

Lamia qëndroi e ngulur në vend. Rrëmbime! Dhe Sami atëherë po fillonte të kthehej nga shkolla për të takuar babain në qytet për t’u kthyer në shtëpi. Por ajo nuk mund të bënte asgjë. Ajo nuk do ta gjente kurrë midis të gjithë atyre turmave të frikësuara dhe të arratisura, dhe ajo nuk mund të arrinte në qytet kundër asaj vale njerëzish që po vërshonin të gjithë në një drejtim. Ajo tha shkurt mirupafshim dhe u zhyt në rrugë. Kur u largua nga ndërtesa dëgjoi krismat e pushkëve dhe të automatikëve jo shumë larg.

Ajo nuk kishte frikë për të atin. Ai kishte pushkën me vete në makinë, dhe vendtakimi ishte jashtë qendrës. Por Sami! Rrëmbimi ishte më keq se sa goditja me armë. Shpesh ndodhte që trupi i dikujt lihej në ndonjë vend të shkretuar disa ditë pas vrasjes, si në rastin e Aminit, dhe askush nuk do të dinte kurrë se çfarë vuajtjesh kishte hequr gjatë kësaj kohe. Ajo ishte plot ankth dhe goja i ishte tharë, por ajo çau rrugën në bllokimin pothuaj të papërshkueshëm të makinave, duke trokitur në panik në dritaret e mbyllura, duke u kërkuar ta merrnin. Më në fund ajo gjeti dikë që po shkonte në drejtimin e saj dhe u fut me zor në një makinë të vogël dhe u ul mbi prehrin e një plaku, ndërsa boritë ushtonin më fort se sa rrëmuja pas tyre, dhe bllokimet e qarkullimit që grumbulloheshin në postëbllloqet dukej sikur do të qëndronin atje përgjithmonë. Por në njëfarë mënyre ata po lëviznin dhe ndërsa rrugët u hapën në periferi të qytetit trafiku u përshpejtua dhe brenda një kohe mjaft të shkurtër e lëshuan afër lagjes së saj. Ishte ende ditë kur ajo mbërriti në shtëpi, dhe përveç Lelës së moshuar që dremiste në kuzhinë, shtëpia ishte bosh. Ajo hapi televizorin dhe pa një komandant të Komandës për Luftën e Armatosur Palestineze që bënte një kërkesë të apasionuar për përmbysjen e Presidentit, dhe që shpallte formimin e një qeverie të re.

Lamia nuk ishte e interesuar dhe e fiku. Ajo kishte parë shumë armëpushime dhe tani për tani nuk kishte më interes për qeveritë po të mos premtonin jetë dhe paqe. Asgjë nuk kishte vërtet rëndësi përveç faktit që i ati nuk ishte kthyer në shtëpi dhe Sami ishte diku atje në mes të luftimit dhe vrasjeve. Atëherë një makinë ndaloi përjashta dhe ajo u sul drejt derës dhe e hapi ndërsa i ati ngjiti shkallët me nxitim.

‘Është kthyer djali?’ e pyeti.

Ajo tundi kokën dhe pa që ngjyra e fytyrës së tij po ndryshonte.

‘Shpresoja se do ta sillje ti,’ i tha ajo. ‘Nuk mund ta arrije?’

‘Ishte e pamundur të futesha gjëkund afër shkollës. Trafiku vetëm rridhte. Askush nuk mund të kthehej, dhe ishte e pamundur të ecje në drejtim të kundërt ndaj turmave që largoheshin nga qendra si milingona nga foleja. Prita në rrugën kryesore, por shpresoja

se dikush do ta kishte marrë me makinë. Do të kthehem në qytet dhe do të shikoj nëse mund ta gjej.’

‘Babi, ti nuk mund të kthehesh në mes të të shtënave. Dhe nëse ai është... shëndoshë e mirë, atëherë ai do të jetë larguar nga qyteti.’

‘Atëherë unë do ta takoj dhe do ta çoj në shtëpi; përndryshe...’

‘Ai do të vdesë bashkë me të,’ mendoi Lamia si e turbullt, ‘po unë?’ Por me zë ajo tha, ‘Babi, ka shumë rrugë nëpërmjet të cilave ai mund të vijë. Prit edhe pak dhe më lër të të bëj një kafe.’

Ai tundi kokën dhe iku pa parë pas dhe ajo u la vetëm, sepse Lela kishte shkuar në krevat. Po fillonte të errësohej. Ajo hapi dritaren nga përpara shtëpisë dhe muzgu e mbuloi varrezën por ajri i ngrohtë i pranverës dukej i mbushur me fantazmat e atyre që kishin ikur; një fantazmë e qeshur që ishte Amini; një fantazmë e butë dhe një fantazmë shumë e vogël dhe gazmore e cila hidhte krahë të shëndoshë rreth qafës së saj; ata kishin ikur, dhe tani më së fundi edhe Sami dhe i ati i saj kishin ikur.

Po ku? Mendimet e saj të çrregullta dukej se përqëndroheshin në këtë pyetje. Ku ishin ata, këta të vdekur të dashur? Kisha thoshte se ishin në purgator dhe se ajo duhej të ndizte qirinj dhe të thoshte lutje për ta, por ajo nuk e kishte përballuar dot mendimin se ata ishin në dhimbje dhe që ajo nuk kishte bërë asgjë për t’i ndihmuar.

Po ku ishin ata?

Mijëra kujtime po i ktheheshin përsëri: atë mëngjes pranvere, gati një vit më parë kur ajo ishte zgjuar kur këndoi gjeli dhe kishte shijuar atë moment gëzimi jo-tokësor. Nëse ky ishte momenti kur Amini ishte pushkatuar, ai po komunikonte gëzim dhe jo dhimbje. Ajo kujtoi fytyrën e nënës së saj, po atë natë, ndërsa gjunjëzohej, duke hedhur shikimin lart tek figura e vuajtur në kryq; ‘Ti do të dish shumë më tepër’ i kishte thënë ajo, ‘por këtë e di; Krishti vdiq sepse ai deshi.’

Sa vlente e gjithë kjo vuajtje, nëse ata duhej të vuanin akoma?

Ajo hapi dritën dhe u ul për të rilexuar atë kapitullin e parë që Hani i kishte treguar. ***Por ai u tejshpua për shkak të shkeljeve tona, u shtyp për paudhësitë tona; ndëshkimi për të cilin kemi paqen është mbi të, dhe për shkak të vurratave të tij ne jemi shëruar. Ne të gjithë endeshim si dele; secili prej nesh ndiqte rrugën e vet, dhe Zoti bëri që të bjerë mbi të paudhësia e ne të gjithëve.*** Dhe, si gjithmonë, kur ajo lexoi atë pasazh, kujtoi krahët e hapur të nënës së saj që mblidhnin të gjithë urrejtjen dhe plumbat në trupin e saj. ‘Por jam gjallë dhe mirë,’ mendoi ajo. ‘Ajo i mori të gjitha.’

Dhe nëse ai i mori të gjitha, çfarë na mbetet për të mbajtur?

Ajo e fiku prapë dritën dhe u ul për një kohë të gjatë duke menduar. Qielli pas malit ishte një flakërim yjesh, kundërmimet nga kopshti ngriheshin si temjan, dhe në zemrën e saj lindi fillimi i një shprese të egër dhe të habitur. Nëna e saj kishte besuar gjithmonë, dhe sigurisht Amini, në ato ditët e fundit të terrorit, kishte gjetur atë që kërkonte me dëshirë kaq të madhe. Në qoftë se ishte kështu, atëherë a nuk ishte e mjaftueshme puna e Kryqit? Dhe në këtë rast, a nuk kishin shkuar ata direkt në praninë e Perëndisë? Ajo kujtoi që Krishti i kishte thënë hajdutit të penduar pranë tij në kryq, *Sot do të jesh me mua...* Kjo ndryshoi tërë fytyrën e vdekjes... nëse ishte e vërtetë.

Ajo ishte ulur akoma atje, duke menduar, kur u afrua makina dhe i ati dukej se tërhiqej zvarr nëpër shkallë, dhe ajo e dinte edhe para se ta shihte se kërkimi i tij kishte dalë pa sukses. Ai u ul i lodhur në një karrige, me fytyrë të hirtë, dhe dukej i pavetëdijshëm për praninë e saj deri sa i solli kafën. Ai e rrufti i hutuar dhe shtriu dorën në drejtim të saj sikur po kërkonte njëfarë ngushëllimi. Ajo iu afrua dhe dora qëndroi mbi flokët e saj.

‘Nëse ai ka ikur,’ tha ai më në fund, ‘atëherë s’kemi ç’i bëjmë. Ndoshta është më mirë për një djalë që të vdesë i ri se sa të rritet në një botë si kjo. Por nëse ai është rrëmbyer... a nuk ka njohur mjaft terror gjatë trembëdhjetë vjetëve të tij? Dhe ne nuk do ta dimë kurrë.’

Ajo u mbështet nga ai, me dëshirë të fortë për ta ngushëlluar.

‘Babi,’ i pëshpëriti, ‘pi një kafe tjetër dhe më lër të të gatuj diçka. Mendoj se Sami është i sigurt diku. Mendoj që Perëndia është atje në mes të luftimeve... besoj se Sami do të kthehet në shtëpi.’

‘A u kthye Amini?’ e pyeti qetësisht. ‘A ishte Zoti atje ku vdiq nëna jote?’ Mbi çfarë mbështetet besimi yt, Lamia?’

Ajo nuk e shpjegonte dot; vetëm manteli ndarës midis jetës dhe vdekjes dukej shumë i hollë dhe vdekja nuk dukej më si tragjedia përfundimtare. *Sot do të jesh me mua.* O këtu o atje, ata do të ktheheshin në shtëpi. Por si mund ta bënte të atin, e heshtur dhe të druajtur, ta kuptonte? Ajo nuk ishte ndier kurrë në gjendje t’i fliste shumë por tani, nëse kishin mbetur vetëm ata të dy, ajo duhej të përpiqej.

‘Nëna jote besoi,’ ai vazhdoi me të njëjtin zë të palëkundur. ‘Ajo besoi kur e sollën Aminin në shtëpi... Besoi kur ishim shtrirë në atë dreq bodrumi, duke pritur të vdisnim. Por nëse ka një Perëndi, atëherë pse... pse?’

Zëri i tij u ngjir dhe u ndërpre dhe Lamia heshti për një farë kohe, sepse ajo nuk kishte përgjigje për këtë pyetje. Por mendimi i atyre orëve në bodrum i kujtoi diçka tjetër dhe më në fund ajo foli me hezitim:

‘Babi, nuk e di; por, në lidhje me vdekjen – a të kujtohet rasti gjatë sulmeve të vjetshme, kur njerëzit grumbulloheshin turma-turma kur perëndonte dielli dhe ne të gjithë shtriheshim në koridor? Të kujtohet se sa i rëndë bëhej ajri? – me plagë të qelbura dhe

bebe të pista dhe rroba të djegura nga zjarri dhe nga eksplozivi, dhe gërhitjen dhe rënkimin! Disa herë mendoja se do të mbytesha, dhe zvarritesha tek dera shpejt në mëngjes dhe dilja në kopsht. Kurrë nuk do ta harroj frymën e parë të ajrit të ftohtë dhe të freskët, heshtjen ose disa herë këngën e zogjve – pastërtinë dhe dritën e parë mbi male dhe ndjenjën e papritur të mirëqenies! Babi, mendoj se për besimtarin, vdekja është si kjo. Besoj se Perëndia ishte atje kur vdiq Mami. Mendoj se ai hapi derën dhe ajo kaloi.’

Ai e vështroi pa gjallëri.

‘Për besimtarin?’ e pyeti më në fund. ‘Po kush mund të thotë nëse Sami është besimtar. Dhe pastaj, çfarë do të thuash për purgatorin?’

Ajo heshti përsëri, sepse pas vdekjes së nënës ajo ishte preokupuar vetëm me lumturinë e Samit, duke e ndihmuar me mësimet e tij, duke i gatuar ushqimet që i pëlqenin më shumë, dhe ajo nuk i kishte ndarë me asnjë njeri ato gjëra që po mësonte. ‘Është krejt e gabuar,’ i thoshte vetes. ‘Ne punojmë kaq shumë për t’i mësuar si të jetojnë, por kurrë nuk përmendim gjënë më të rëndësishme, pra si të vdesin. Nëse Sami kthehet...’

Ajo dëgjoi papritmas zhurmën e hapave të vogla dhe të lodhura që ecnin nxitimthi nëpër shkallë, dhe një dorë preku qorrazi dorezën e derës. Eliasi u hodh në këmbë dhe një çast me vonë Sami, i pistë, i ftohtë dhe duke dihatur, u shtrëngua në krahët e të atit; dhe Lamia, që kapej pas tyre, e dinte pa asnjë dyshim që gëzimi i të vdekurve gjendej kudo rreth tyre, dhe po bashkohej me gëzimin e të gjallëve dhe nuk kishte asgjëkundi asnjë hije të hirtë dhimbjeje.

Në fillim nuk kishte shumë për të treguar. Ai ishte fshehur me vrap pas një muri kur filluan të shtënat dhe ishte shtrirë për një kohë të gjatë duke u dridhur dhe duke qarë, gjë që dukej nga vijat në fytyrën e tij të pistë. Ai kishte qëndruar atje deri sa ishte errësuar dhe pastaj, në një periudhë qetësie, ai kishte dalë fshehurazi dhe kishte filluar të vraponte në atë që shpresonte se ishte drejtimi i shtëpisë. Ai ishte penguar në një grumbull plehrash dhe binte erë shumë të keqe dhe e kishte ngatërruar keq rrugën. Por më në fund ai kishte ardhur tek një postëbllok dhe një ushtar e kishte mëshiruar dhe e kishte marrë në makinë, dhe ai ishte shumë i uritur... historia mbaroi këtu pak nga pak, dhe i ati e mori që ta lante dhe ta vishte me rroba të pastra ndërsa Lamia përgatiti një darkë.

Ata hëngrën për një kohë të gjatë; dhe pasi Sami u ngroh nga ushqimi dhe nga kafja e nxehtë dhe me qumësht, ngjarjet e mbrëmjes u bënë gjithnjë e më interesante dhe të tmerrshme dhe kurajoja dhe aftësia e tij u bënë gjithnjë e më të habitshme. Ai nuk ishte më një fëmijë i lodhur dhe i frikësuar por një hero i shkëlqyer i cili me anë të shkathëtisë dhe trimërisë së tij ia kishte hedhur të gjithë manovrës së armikut. Sytë e tij shndrisnin dhe gjoksi i tij u fry ndërsa i ati dhe Lamia e shtynë të tregonte më shumë dhe qeshën si nuk kishin qeshur për një kohë shumë të gjatë. Djali i tyre ishte kthyer i sigurt në shtëpi, i vdekur dhe prapë i gjallë, i humbur dhe i gjetur dhe ata mund të kishin kaluar tërë natën duke dëgjuar dhe qeshur. Por – pikërisht në pikën kritike të historisë fantastike të shpëtimit, zëri i Samit hezitoi. ‘Jam shumë i lodhur,’ u tha papritur dhe, duke ulur kokën mbi supin e të atit, mbylli sytë.

Eliasi e ndihmoi të shkonte në krevat dhe Lamia pastroi tavolinën dhe shkoi në krevat gjithashtu, e kapitur nga frika, pezullimi dhe gëzimi. Por ajo nuk mund të flinte për një kohë të gjatë, sepse nënkuptimet e zbulimit të saj të ri, po të ishin të vërteta, ishin pothuaj më tepër sesa mund t'i vlerësonte ajo drejtësisht. Sepse në qoftë se vdekja ishte vetëm një hap drejt pranisë së Perëndisë, atëherë të vdekurit e saj nuk ishin shumë larg; ata, në shtëpi në dashurinë e Krishtit, i cili derdhte dashurinë e tij në zemrën që e pranonte – atëherë ata ishin që të gjithë më afër njëri-tjetrit se sa ajo kishte guxuar të imagjinonte, të bashkuar në atë dashuri që përfshinte gjithçka.

Por a ishte e vërtetë? Ajo mendoi për pamjen në fytyrën e hirtë të të atit kur ai dëgjoji ata hapa të zvarritur jashtë; për thirrjen e tij të ngjirur të gëzimit kur ai tërhoqi birin e tij të baltosur dhe të lodhur në dritën e shtëpisë. Po Perëndia, Ati i të gjithë atësisë, a do të bënte më pak kur fëmijët e tij të kalonin duke u penguar përmes luginës së errët të vdekjes dhe të qëndronin tek portat e shtëpisë? Ajo mendonte se jo.

Të shtënat në qytet ishin fillimi i fazës së ardhshme të luftës që ishte faza më e keqe deri atëherë. Lëvizja për të përmbysur Presidentin (udhëheqësin e partisë së krishterë) u pasua nga një thirrje për dorëheqjen e tij të cilën ai e injoroi, kështu që njësitë ushtarake përparuan duke luftuar gjatë gjithë rrugës. Ato ndaluan tetë kilometra nga pallati dhe e bombarduan, dhe dy net më vonë Presidenti u arratis me gjithë familjen dhe rojet. Kur erdhi mëngjesi, nuk kishte mbetur asgjë për t'u bombarduar përveç qenve të mëdhenj të pallatit dhe grumbujve të plaçkave personale.

Ishte një fitore e madhe për të Majtën Myslimane dhe një humbje e rëndë për të Djathtën e Krishterë. Lamia dhe Sami u mblodhën mjerisht së bashku dhe dëgjuan një apel të dëshpëruar nga Udhëheqësi i Partisë së tyre – një thirrje të fundit për të luftuar. ‘Populli dhe ushtria jonë janë shpërndarë,’ bërtiti ai, ‘institucionet tona po bien copë-copë, dhe vendi ynë është pushtuar. Nuk ka parlament, nuk ka sistem drejtësie, nuk ka autoritet, nuk ka siguri dhe nuk ka liri. Rrënimi dhe shkatërrimi janë përhapur mbi fshatra, qytete dhe male. Unë ju bëj apel të gjithëve, burrave dhe grave, të bashkoheni për atdheun. Kryeni detyrën tuaj të shenjtë dhe luftoni për atdheun tuaj që përballet me shkatërrimin.’ Dhe ky nuk ishte një mbitheksim, sepse palestinezët po përparonin shpejt në male, duke fituar terren në ato që ishin dukur si vende të pathyeshme të krishtera. Po fillonte të dukej sikur një fitore palestineze ishte një mundësi.

‘Ata po fitojnë edhe në qytet gjithashtu,’ tha Sami i zymtë. ‘Lamia, nëse ata fitojnë çdo gjë, çfarë do të na ndodhë ne?’

‘Nuk e di. Besoj se do të na japin disa lagje ku do të na lejojnë të jetojmë, me kusht që të bëjmë atë që na thonë. Besoj se shumica e të krishterëve do të përpiqen të largohen nga vendi; deri tani me mijëra kanë ikur.’

‘Epo, ata kanë pushtuar Hotelin Turistik,’ i tha Sami, me një dridhje të vogël. ‘Ti nuk ke dëgjuar për këtë apo jo. Ti ishe poshtë në kopsht duke këputur sallatë jeshile. Ishte e tmerrshme; ata e bastisën gjatë natës...’

‘E di, ti ma tregove,’ ia preu Lamia me nxitim, ‘nuk dua ta dëgjoj përsëri.’ Tregimi në radio ia kishte neveritur, dhe Sami, që dëgjonte gjithmonë çdo gjë, i kishte shtuar më shumë hollësi të llahtarshme. Hoteli Turistik 26-katësh ishte një vend i fortë i Partisë së Krishterë por kishte dhe një pjesë në lagjen Perëndimore Myslimane dhe luftimet kishin vazhduar rreth tij për muaj me radhë me ndërprerje. Por kësaj radhe oficerët e ushtrisë me përvojë ishin bashkuar me sulmin dhe në errësirë shumë palestinezë ishin futur në ndërtesa, duke hapur dyert me shqelma, duke hedhur granata dhe duke vrarë të gjithë kundërshtarët e tyre. Kur kjo mbaroi, fitimtarët pozuan për fotografi në grup rreth trupit pa kokë të njërit nga viktimat e tyre, ndërsa trupat e tjera u lidhën nga mbrapa me xhipa dhe u tërhoqën zvarr nëpër rrugë për të festuar fitoren.

Ishte fillimi i luftimeve të hidhura, ‘Betejës së Hoteleve’ që do të përfundonte në ndarjen e plotë të qytetit. Partia e Krishterë u hakmor për humbjet e saj duke bombarduar me

mortajë ndërtesat në bulevardin buzë detit, dhe ky bombardim vazhdoi për disa muaj. Të gjitha bombat që ranë më larg detit goditën në zonat me popullsi të dendur pas tyre, dhe viktimat ishin kryesisht gratë që qëndronin me durim në radhët e ushqimit ose fëmijët që luanin jashtë në vapën e madhe të verës në qytet. Njerëzit mbledheshin në bodrumet dhe qilarët e tyre; mbetjet njerëzore ishin shtrirë në rrugë sepse askush nuk donte të dilte për t'i hequr. Shkollat dhe dyqanet ishin mbyllur dhe qyteti pak a shumë pushoi së vepruari, ndërsa bombardimi i pakuptimtë dhe jo-diskriminues vazhdoi.

Lamia shkoi në kuzhinë dhe kapi fort anën e lavamanit për të qetësuar nervat e saj të tronditura. Ajo ndjeu sikur e kishte harxhuar të gjithë durimin. Sikur të mund të largoheshin diku, siç po bënin mijëra të tjerë, larg ushtimës së trashë dhe të pandërprerë dhe mbytjes së frikës. Ajo pa të atin që po afrohej në shteg dhe vrapoi për ta takuar. Ai vazhdonte akoma një lloj të parregullt biznesi dhe sapo kishte vajtur në fund të rrugës për t'i çuar disa pëlhura një komshiu.

'Babi,' i bërtiti, 's'mund të largohemi ne? Në qytet po ndodhin gjëra të tmerrshme; për sa kohë akoma mund ta durojmë?'

Ai e uli pranë vetes, duke kuptuar që ajo ndodhej në pikën e thyerjes, dhe Sami u bashkua me ta. Ishte e pamundur të shkonin në male, sepse në shumicën e rrugëve kishte luftime, por aeroplanët e mbingarkuar, që mbanin familje të goditura nga paniku, po dilnin ende nga aeroporti, dhe grupet e anijeve po kalonin për në Qipro nga veriu i qytetit. Ai vështroi fëmijët e tij duke menduar thellë.

'Mund t'ju dërgoja në Qipro, në shtëpinë e kushëririt të kunatit të tezes suaj,' u tha më në fund. 'Besoj se ata do të...'

'Por Babi, ne nuk mund të shkojmë pa ty. Pse s'mund të vish dhe ti?'

'Sepse nëse nuk fitoj më para, si do të jetoni? Pastaj ne nuk kemi asgjë për të ardhmen tonë përveç asaj që është investuar në këtë shtëpi të madhe. Prona jonë është fati ynë. Nëse largohemi, kjo shtëpi do të plaçkitet ose pushtohet ose të dyja këto gjëra, dhe ne nuk do të futemi kurrë më në të. Nuk ju kam treguar ende se çfarë sapo kam dëgjuar për motrën e Samirës e cila banonte në një shtëpi më poshtë, bashkangjitur me kampin.'

'Çfarë? A të tha Samira?' Fytyrat e tyre të tendosura shpërthyen në buzëqeshje, sepse Samira ishte një shakaxheshë; një grua e madhe muskuloze, historitë e së cilës nuk humbnin asnjë vlerë kur tregoheshin përsëri.

'Po; burri i së motrës vendosi që ata të shkonin në Qipro bashkë me fëmijët, duke lënë nënën e tij në shtëpi. Plaka zbriti tek furra e bukës një mëngjes, dhe kur u kthye, një familje nga kampi kishte hyrë me dhunë dhe e kishte marrë shtëpinë. Ata nuk e lejuan fare në shtëpi, as edhe për të mbledhur plaçkat e saj. I ati i familjes i drejtoi një pushkë dhe i tha të ikte me vrap, kështu që ajo ia mbathi. Tani ajo po banon me Samirën, dhe

duhet të them se më vjen keq për të. Kështu siç e shihni, duhet të qëndroj; por nëse doni të ikni, do të përpiqem ta rregulloj.’

‘Është si nata kur ai i tha Mamit të na çonte në varkë,’ mendoi Lamia. ‘Por ajo nuk donte ta linte dhe as unë nuk do ta lë. Asgjë nuk ka rëndësi të vërtetë për sa kohë që qëndrojmë së bashku.’ Me zë ajo tha, ‘më mirë të qëndroj me ty Babi, por nëse Sami do të ikë...’

‘Jo, nuk dua,’ tha Sami me nxitim. Ai nuk e kishte kuptuar, në një kohë kur shumë gjëra i ishin marrë, se sa fort kapej pas të atit dhe së motrës. Por papritur e dinte që, pa ta, ai do të ishte vetëm i braktisur, një refugjat i cili nuk i përkiste asnjë vendi. Ndoshta, mendoi Lamia, kjo njohuri për rëndësinë e njëri-tjetrit është një nga gjërat më të mira të rrezikut. Ne nuk e dimë, deri sa rrezikohemi, se sa e duam njëri-tjetrin.

‘Sikur të ishte Huda këtu,’ tha Lamia.

‘Edhe Mumi,’ shtoi Sami butësisht. Ata iu afruan pak njëri-tjetrit dhe i dhanë një buzëqeshje atit të tyre. Tensioni u ul dhe Qiproja nuk u përmend më përsëri.

Edhe Lamias i vinte keq për Samirën të cilës i ishte dashur tashmë të përballej me një familje kushërinjsh, shtëpia e të cilëve ishte shembur mbi ta, dhe dy ditë më vonë, gjatë një periudhe qetësie, ajo doli me hezitim në rrugë dhe shkoi për vizitë tek ajo. E gjeti Samirën në humor të mirë, dhe ajo e solli në një dhomë të tejmbushur me mobilje dhe me njerëz, e detyroi të ulej dhe i serviri kafe të zezë.

‘Më erdhi vërtet keq kur dëgjova për shtëpinë e motrës suaj,’ i tha Lamia. ‘Edhe të mendosh që ata kanë mbajtur edhe të gjitha plaçkat e saj!’

‘Nuk i kanë mbajtur!’ Samira hodhi kokën mbrapa dhe ijët e saj të shëndosha u tundën nga të qeshurat. ‘Shkova me një karrocë dhe i morëm të gjitha. Tani mezi kemi vend për të lëvizur, por është më mirë se sa t’i humbësh të gjitha.’

Familja, kushërinjtë dhe tezza, të ulur ngushtë aty-këtu në dhomë në ato që dukeshin si pjesë të një dyqani mobiljesh, u bashkuan me të qeshurat e përgjithshme.

‘Ju i morët prapë!’ tha Lamia me habi të madhe. ‘Pse nuk ju qëlluan? Dhe a nuk do t’ju qëllonjë tani?’

‘Le ta provojnë njëherë,’ nënqeshi Samira. ‘Ata nuk do të futen kaq thellë në një lagje të krishterë. Komshiu i motrës sime nuk guxoi të thoshte asnjë fjalë, por ajo ruante. Një mbrëmje ajo dërgoi djalin e saj të vogël me vrap për të thënë se ati dhe djali i madh kishin zbritur në kamp me gjithë pushkët e tyre. Kështu që u nisa.’

‘Po burri juaj a erdhi me ju?’ pyeti Lamia.

‘Jo, jo, kishte frikë.’ Ajo lëvizi dorën në drejtim të një burri të vogël që ngriti kokën nga mbrapa një kolltuku për ta parë me një pamje sikur t’i kërkonte falje. ‘Kisha një karrocë

gati. Mora me vete dy djemtë e mi; edhe ata kishin frikë, por bënë atë që u thashë. Kur erdhëm tek shtëpia trokita. Kur ata hapën derën ne hymë me dhunë. Edhe unë kisha një pushkë.’

‘Ne kemi ardhur për mobiljet,’ u thashë.

‘Ju nuk mund t’i merrni,’ më thanë.

‘Ne kemi ardhur për t’i marrë,’ u thamë, dhe djali im u drejtoi pushkën. Burrat e tyre ua kishin marrë pushkët dhe nuk mund të bënin gjë veçse të qanin. Ne nxorëm jashtë çdo gjë – po, çdo gjë. Mbrëmë ata fjetën përtokë pa batanije dhe sot ata po hanë përtokë, nëse mund të hanë, sepse nuk kanë asgjë me se të gatujnë.’ Ajo u shkri së qeshuri përsëri me gjithë familjen. Vetëm djali i madh protestoi.

‘Nuk është e vërtetë, o Ma,’ i tha. ‘Ti u le batanije për fëmijët dhe çdo gjë që donte foshnja.’

Samira dukej sikur kishte turp për veten e saj. ‘Epo mirë, për foshnjën!’ pranoi ajo. ‘Nuk do të doja t’i bëja gjë foshnjës. Por të tjerët...’ Edhe një herë e pushtuan të qeshurat dhe Lamia qeshi bashkë me ta deri sa lotët rrodhën nëpër faqet e saj. Ishte një vizitë gazmore.

Goditja e parë e një shpërthimi të ri e paralajmëroi se ishte koha për t’u kthyer në shtëpi. Ajo erdhi në shtëpi pa frymë, akoma duke qeshur, dhe gjeti të atin dhe Samin të kërrusur mbi radion. Ata i bënë me shenjë të vinte dhe të dëgjonte.

‘Udhëheqësit e të dyja palëve janë kthyer nga konferenca e tyre në Damask,’ i tha i ati. ‘Ata po diskutojnë për propozimet për paqen. Nëse nuk bien dakord, Sirianët do të pushtojnë. Ata kanë grumbulluar tanket dhe trupat e tyre në kufi. Duket se ata do të gjejnë një mënyrë për të rënë dakord.’

‘Paqja!’ mendoi Lamia. ‘Nëse pushon luftimi, Hani do të vijë për të më vizituar.’ Ajo vështrroi nga mali i lulëzuar dhe mendoi se kurrë nuk e kishte parë kaq të bukur.

Më 1 Prill u shpall një armëpushim i ri, ndonëse disa thoshnin se ishte vetëm një pezullim dhjetë-ditësh për planifikimin e fazës tjetër të luftës. Por sidoqoftë, luftimet pushuan dhe njerëzit dolën nga qilarët dhe bodrumet e tyre, morën frymë thellë dhe filluan të pastronin plehurat dhe të mbanin zi për të vdekurit e tyre, ndërsa të tjerët shpresuan sërish dhe pritën kthimin e të dashurve. Dhe një mëngjes të bukur Prilli erdhi Hani, syçelur dhe i padëmtuar. Ai erdhi me një hap ushtarak në shtegun poshtë luleve të kajrive dhe ajo e pa para se ai ta shikonte, dhe ngaqë njerëzit thoshnin se paqja kishte ardhur, ajo e dinte që tani mund ta linte veten ta donte. Gëzimi i saj gati e ngriti nga toka, por ajo e përmbajti veten, rregulloi kaçurrelat dhe eci drejt derës.

‘Lavdi Zotit që kalova,’ i tha ai pak si pa frymë. ‘Pavarësisht nëse ka paqe apo jo të shtënat vazhdojnë. Por desha të të shihja kaq shumë sa që rrezikova.’

Ajo u skuq nga turpi dhe hodhi shikimin poshtë sepse ende nuk ishte gati t'i tregonte se sa kishte dashur ta takonte. Ajo ishte fëmija e një gruaje modeste dhe të druajtur prej fshati, dhe influenza e nënës së saj ishte e fortë.

‘Pi një kafe, Hani,’ i tha qetësisht, ‘pastaj le të dalim. Le të ecim deri tek kisha dhe të ulemi në diell.’

Ai buzëqeshi ndërsa priti. Ai e kishte parë skuqjen dhe nuk ishte zhgënjyer. I pëlqenin huqet e saj të qeta dhe jo të prishura nga zakonet dhe influenza e ‘lirë’ e botës perëndimore. Një zjarr i mbyllur digjet më gjatë se sa një flakërim e madhe dhe ai donte që dashuria e tyre të qëndronte përjetë. Ndërsa pinin kafën, ai i tregoi për javët e fundit në spital. Mungesa e stafit ishte e tmerrshme sepse shumë doktorë kishin ikur nga vendi dhe, ngaqë spitali i tyre ndodhej në lagjen perëndimore, infermieret që banonin në anën tjetër të vijës ndarëse nuk mund të udhëtonin më andej-këtej. Ata që mbeteshin nuk largoheshin shpeshherë nga ambientet spitalore dhe banonin nën kërcënimin e pushkës si çdo njeri tjetër.

‘Ata na kontrollojnë shpesh me pushkët e tyre,’ i tha Hani me njëfarë lodhjeje. ‘Disa herë na duhet të merremi me treqind plagë nga bombat në një ditë, dhe përpiqemi t'i bëjmë të presin në radhë ndërkohë që mjekojmë së pari rastet më të rënda. Por kur një grup komandosh Palestineze na sjellin një shok të tyrin, ata e çojnë menjëherë në krye të radhës, duke tundur pistoletën dhe duke kërcënuar se do t'i heqin siguresat nga granatat nëse vonohemi. Kështu që s'kemi ç'të bëjmë veçse ta mjekojmë dhe mjerë ne nëse diçka shkon ters! Një ditë, një luftëtar vdiq në tryezën e operimit dhe, në vend që të përballej me shokët e tij, kirurgu ndërroi rrobat në sallë dhe u largua nga dera e mbasme.’

Ai nënqeshi, por Lamia mund të shihte pamjen e tensionuar në sytë e tij. ‘Le të ngjitemi në mal,’ i tha. ‘Është shumë bukur të kesh mundësi të ecësh pa frikë dhe kush e di se sa do të zgjasë kjo?’

‘Mos ji kaq e sigurt,’ i tha ai seriozisht. ‘Tetëdhjetë e pesë njerëz u vranë në njëzet e katër orët e para pas armëpushimit. Ata janë mësuar të qëllojnë dhe nuk pushojnë dot.’ Megjithatë, ndërsa ngjiteshin në kodër ata harruan për luftën dhe menduan vetëm për veten e tyre dhe për njëri-tjetrin.

Lamia u sorollat, duke këputur lule gjatë rrugës. Ishte ‘batica’ e lulëzimit të luleve fill para muajve të thatësirës. Në ato fusha në fillim të Prillit, çdo nuancë ngjyre u përzie me çdo nuancë tjetër – agulicet, lulëshqerrat e bardha, zambakë ngjyrë rozë si yje, lupina të kaltra dhe zymbyla të purpurta të egra. Ngjyra dhe kundërmimi ishin pjesë e lumturisë së saj dhe ajo ishte preokupuar me to kur papritur ai i bëri një pyetje:

‘Ku është Mumi? Nuk e pashë poshtë në shtëpi.’

Ajo hodhi shikimin lart. ‘Jo,’ i tha qetësisht, ‘ai u kthye; eja dhe ulu mbi brezare nën atë fik dhe do të të tregoj çdo gjë.’

Kështu ajo i tregoi gjithçka për këtë; mënyrën se si ajo e kishte pranuar dashurinë e Jezusit dhe i kishte dhënë veten e saj pas takimit të së shtunës dhe vendimin e saj pastaj; takimin me gjyshen dhe boshllëkun e madh që pasoi. Dhe ai dëgjoji me gëzim që sa vinte dhe rritej, sepse nëse edhe ajo kishte këtë besim të gjallë që kishte ndryshuar komplet jetën e tij, atëherë ai nuk pa asnjë pengesë tjetër për të ardhmen e tyre së bashku.

‘Ti bërë të drejtën,’ i tha kur ajo kishte mbaruar, ‘por më vjen keq. Kjo patjetër ka qenë shumë e vështirë për ty.’

‘Po... e megjithatë në njëfarë mënyre, thellë në brendësi jam më e lumtur. Gjatë javëve të fundit, pasi shkollat u mbyllën kam patur më shumë kohë të lirë, dhe kam lexuar atë Biblën që më dhe, dhe po mësoj shumë.’

‘Çfarë po mëson?’

Ajo hodhi shikimin lart kodrës tek vendi ku varri rrinte i fshehur pranë një radhe qiparisash. Ajo hezitoi dhe trazoi kot lulet e saj.

‘Më thuaj.’

Ajo i dha një buzëqeshje. ‘Kam mësuar për të vdekurit dhe për vdekjen. Ata dukeshin shumë të humbur dhe të largët. Lexova herë pas here atë kapitullin e parë që më tregove tek Isaia, dhe m’u duk se nëse Krishti e ka mbajtur vërtet të gjithë dhe ne shërohemi nga goditjet që ai mori, pse duhet të vuajmë edhe ne? Sigurisht, kur vdesim duke besuar në të, ai na quan të falur dhe na mirëpret?’

‘Po, besoj se është kështu; po, mendoj se kështu duhet të jetë.’ Arsyetimi i Hanit nuk e kishte çuar deri në këtë pikë, por pastaj ai nuk e kishte humbur mishin dhe gjakun e tij.

‘Dhe atëherë, ti e sheh, ata nuk janë shumë larg apo jo? D.m.th., ata me Krishtin dhe Krishti në mua, kështu që sa më shumë unë di për Krishtin, aq më të afërt jemi të gjithë; sikur ata të kishin vazhduar në dashuri, dhe unë po filloj të dua; oh, nuk e shpjegoj dot, por po mësoj shumë më tepër për dashurinë.’

‘Edhe unë,’ mendoi djali, duke parë fytyrën e saj të skuqur dhe të ngacmuar dhe hijet e gjetheve të reja të firqe mbi flokët e saj. Por ai tha vetëm, ‘Çfarë po mëson?’

Ajo psherëtiu. ‘Nuk e di si ta them,’ iu përgjigj. ‘Sapo kam filluar të zbuloj se është e vërtetë ajo që tha Mami kur vdiq, “Asgjë tjetër nuk ka rëndësi.”’

Me gjithë një mbledhje të rrezikshme të Parlamentit dhe vendimin për të zgjedhur një President të ri, të gjithë e dinin që situata po keqësohej shpejt, dhe madje një President i ri nuk mund të bënte shumë sepse Presidenti i vjetër nuk pranoi të jepte dorëheqjen. Ndonëse duke u përballur me një pushtim të sigurt sirian nëse luftimet do të vazhdonin, armëpushimi i njëzet e shtatë u shpall në mes të Prillit në kuadër të breshërive të rënda me mortajë dhe përsëri, kombi i shkatërruar shpresoi.

Por kishte ende nga ata që ishin të vendosur të vazhdonin dhe pak ditë më vonë pesëmbëdhjetë të Krishterë u vranë si hakmarrje për nëntë Myslimanë të rrëmbyer dhe të vrarë, dhe gjithçka u bë kaos. Të gjitha partitë ishin të vendosura të hakmerreshin për të këqijat që kishin vuajtur, dhe qyteti u nda dalngadalë në lagje të veçuara të Krishtera dhe Myslimane nën vetëqeverisje; gjë që ishte nga një anë diçka e mirë, sepse të paktën tani njerëzit guxonin të dilnin në rrugë dhe të pastronin disa nga grumbujt e mëdhenj të plehrave të qelbura. Ndërkaq, pronarët e shtëpive ishin përpjekur të digjnin të vdekurit e tyre dhe kishin mësuar të jetonin me tymrat e tharta dhe të hidhura. Ishte pjesë e asaj jetese.

Sami, sa herë që arrinte të dilte nga shtëpia gjatë një kohe qetësie, kthehej në shtëpi herë pas here me kotele. Popullsia e maceve po shpërthente në grumbujt e mëdhenj të plehrave dhe kotelet e dobëta ishin shumë të lira. Në përgjithësi ato ishin diçka e mirë sepse e kontrollonin popullsinë e minjve që gjithashtu po shpërthente dhe Sami nuk mund t'i refuzonte. Lamia dhe Lela e qortuan ashpër por ai u tërhoq në kopsht me to dhe shpresoi që po të mos shihej nuk do ta bezdisnin. Edhe pse ushqimet po pakësoheshin shumë, kotelet e tij e ngushëlluan dhe ai i ndante me gëzim racionet e tij të pakëta me to.

Atje, në periferi të lagjes, ishte pak më e lehtë të siguroje ushqim sepse fshatarët vinin fshehurazi në skaj të qytetit me karroca plot me perime të freskëta, vezë dhe pula, dhe ata ua shisnin me çfarëdolloj çmimesh. Gjithashtu, në kopsht, kumbullat, kajsitë dhe fiqtë e parë po fillonin të piqeshin. Ata prenë një pemë dhe me kalimin e verës Sami u bë i zoti në krijimin e zjarreve në kopsht, sepse dritat u iknin shpeshherë. Edhe uji përbënte një problem dhe familjet shpesh u duhej të prisnin në radhë në një çezmë kryesore në rrugë. Ndërkohë koha u bë gjithnjë e më e nxehtë dhe shkatërrimi dhe prishja u kalbën dhe u kalbën në thatësi.

Njerëzit vdisnin gjithnjë e më shumë dhe shifrat nuk kishin më kuptim ndërsa armë të reja dhe të tmerrshme dukeshin në rrugë, dhe gjuajtjet me armë u bënë shpeshherë të rastësishme dhe pa saktësi. Dhjetë fëmijë të vegjël vdiqën kur një bombë goditi një kopsht fëmijësh dhe pesëmbëdhjetë të rritur vdiqën kur një tjetër goditi një radhë jashtë një kinemaje. Por nuk mund të bënin asgjë, dhe popullsia që mbetej, e mpirë nga kaq shumë tmerre, ishte e preokupuar me problemin që po rritej, të mbijetimit gjatë së nesërme.

Por punët duhej të keqësoheshin shumë para se të përmirësoheshin, dhe njerëzit vazhduan të iknin nga vendi si minjtë nga një anije që po fundoset. Atëherë për një sërë ditësh me

kohë të shkëlqyer në Qershor, aeroporti u mbyll prapë pas bombardimeve të përsëritura, vrasja e Ambasadorit Amerikan përshpejtoi tërheqjen e gati të gjithë të huajve, ose përmes detit ose në radhë të gjata makinash rreth rrugëve të rrezikshme jugore drejt Damaskut. Vendi dukej se ishte lënë në izolim të shkretë për të mbaruar shkatërrimin e vet.

Në fillim, Lamia, si gjithë të tjerët, kishte jetuar pothuaj e ngjitur me radion kur punonte. Por pak nga pak stresi i përditshëm i jetesës dhe i mallit e bëri pothuaj indiferente ndaj asaj që po ndodhte, sepse poshtë në qytet, në mes të raketave dhe pushkëve, Hani po punonte, dhe nuk kishte as shërbim postar, as telefon dhe asnjë lajm. Nëse ai ishte vrarë dhe trupi i tij ishte shtyrë në një varr të përbashkët me disa të tjerë, ajo nuk do ta mësonte kurrë këtë. Dashuria e saj ishte rritur gradualisht si drita e agimit, por tani për herë të parë ajo kuptoi se sa e plotë do të ishte errësira po të shuhej ajo dritë.

Ditët ishin të gjata dhe të nxehta, dhe ndërsa Sami iu drejtua koteleve për ngushëllim, kështu Lamia iu drejtua Biblës, duke gjetur në të forcën për të vazhduar dhe një ndjenjë në rritje afërsie me Atë që kishte vuajtur dhe përjetuar humbjen totale dhe vdekjen. Vdekja nuk ishte më fundi i errët, sepse ai e kishte kaluar dhe kishte hapur derën ndaj asaj që rrinte më tej, dhe rruga e saj përpara ishte ta njihte Atë më shumë. ***Kush ka urdhërimet e mia dhe i zbaton, është ai që më do... dhe unë do ta dua dhe do t'i dëftohem atij.*** Kështu gjatë ditëve të zhurmshme, të tmerrshme dhe të burgosura ajo u përpoq të donte dhe t'i bindej, të ruante gazin për hir të të atit dhe Samit dhe të ngushëllonte Lelën plakë, të shkretë dhe të trembur, me gjithë zemrën e rëndë të Lamias; dhe ajo nuk e kishte idenë se sa shumë kishin filluar të mbështeteshin të gjithë tek ajo.

Atëherë, kur sytë e botës iu drejtuan Libanit më në fund, kur vendet arabe biseduan dhe bënë negociata dhe forca e re paqeruajtëse hyri në vend, kur të krishterët dhe myslimanët vetë vazhduan të copëtoheshin në grupe të vogla armiqësore, një tmerr i ri shpërtheu i cili, për Lamian dhe shtëpinë e saj, afroi masakrën. Tani që punët po ecnin më në fund, ushtria e së Djalhtës u mblodh për një përpjekje të fundit të fuqishme për të shkatërruar vendet e forta të armiqve të saj dhe rrethoi kampet nga lindja e qytetit.

Lamia mendoi kryesisht për betejën që zhvillohej egërsisht rreth kampit të madh poshtë portokallishtes, sepse diku në atë ferr të flaktë ishte Mumi i vogël. Rrethimi filloi në Qershor, dhe ndonëse dolën vetëm pak raporte, thuhej së shpejti se kushtet, në vapë, ishin bërë të padurueshme, dhe mendimi i djalit të saj të ndritshëm e bezdisi ditë e natë. Ajo e imagjinoi të uritur, të etur dhe të sëmurë, dhe një letër e çmuar nga Hani që ai arriti të dërgonte me dorë nuk bëri asgjë për të qetësuar frikërat e saj. Ai tregoi se si, me kurajo dhe diplomaci të madhe, Kryqi i Kuq kishte arritur të dërgonte një ambulancë në kamp për të nxjerrë ata që ishin plagosur më rëndë, dhe raportet e tyre vërtetuan të gjitha thashethemet. Një nga një, pusët në këtë zonë po ndoteshin dhe dizanteria kishte shpërthyer masivisht, ndërsa mungesa e ushqimit, ilaçeve, ujit dhe pastrimit sanitar po e kthente të gjithë vendin në një kurth të qelbur dhe të përvëlur vdekjeje. Kufomat u varrosën natën në një varr të përbashkët, ndërkohë që një sheik këndoi nga Kurani me pëshpërimë në mënyrë që zëri të mos tërhiqte snajperët.

Tani Lamia kishte shumë pak për të bërë veçse të priste; të priste në radhë të pafundme për racione të vogla ushqimi; të priste në radhë në çezmën e rrugës për kovat e saj të ujit; të priste në bodrum për fundin e bombardimit; të priste në periudhat e qeta për fillimin e sulmit të ri; të priste gjatë netve të nxehta dhe të zhurmshme për agimin; dhe të priste gjatë ditës përvëluese për freskinë e pakët të mbrëmjes. Por gjatë atyre ditëve kur ajo mendonte gati gjithmonë për Hanin dhe Mumin, ajo zbuloi Psalmet dhe filloi t'i përdorte si lutjet e saj. ***Më ruaj si beben e syrit; më mbulo, nën hijen e krahëve të tu, nga të pabesët që më shtypin dhe nga armiqtë për vdekje që më rrethojnë.***

Po afrohej mes i Gushtit dhe sipas të gjitha raporteve të krishterët kishin bastisur kampin dhe rrethimi kishte mbaruar. Sami, i cili dëgjonte gjithçka, dhe i cili gjatë kohëve të qeta dukej se shkonte kudo, ishte kthyer në një gjendje të madhe gëzimi, sepse tani, sigurisht, bombardimi i madh do të pushonte dhe armiqtë do të shfaroseshin njëherë e mirë. Por Lamia nuk ishte e gëzuar; a do të vdiste Mumi, apo do të gjendej prapë kësaj radhe nën trupin e gjyshes së tij? Dhe në qoftë se po, a do të shqetësohej njeri? Ose a do të kishte të njëjtin fat me qindra foshnja dhe fëmijë të vegjël të tjerë?

E megjithatë, cili ishte fati i këtyre të vegjëlve? Pak orë ose çaste të hutuara shkretimi ose dhimbjeje, dhe pastaj ata do të ishin në shtëpi përgjithmonë, të shëruar dhe të përsosur; duke lënë pas tyre botën e çmendur, urrejtëse, dhe vrasëse të luftës. Ata kurrë nuk do të urrenin, apo të luftonin, apo të qanin; ata do të rriteshin, në atë ambient dashurie, drejt përmbushjes së tyre të përsosur. Gjatë të gjitha orëve të asaj dite ajo ishte thellësisht e vetëdijshme për afërsinë dhe gëzimin e të vdekurve të saj. Zhurma e shurdhonte, sepse një sektor i krishterë po gjuante nga jugu i lagjes por dukej sikur u tërhoq me kalimin e ditës dhe atë mbrëmje, ndërsa Lamia qëndronte duke parë perëndimin e ndotur dhe të errësuar nga tymi, ajo ndjeu një lloj paqeje të lodhur që shtrihej mbi të. Ajo përgatiti një darkë për të atin dhe Samin me ato gjëra të mbetura që ajo kishte arritur t'i mblidhte dhe pastaj shkoi dhe u shtri mbi dyshekun e saj në bodrum dhe për pak kohë e zuri një gjumë i thellë.

Disa orë më vonë ajo u zgjua nga një trokitje e lehtë. Ajo u mbështet në njërin bërryl dhe pa të atin dhe Samin që flinin pranë saj. Tani ishte e qetë dhe i vinte keq t'i shqetësonte kështu që ajo veshi qetësisht rrobën e saj të natës dhe shkoi tek dritarja në katin e parë sipër derës së shtëpisë, dhe duke e fshehur mirë veten, ajo e hapi pak fare dhe thirri, 'Kush është aty?'

Tre figura dolën në dritën e hënës: një djalë, i cili mbante një pushkë në dorën e majtë dhe dukej gati për t'u arratisur; një grua, e cila ngrinte duart sikur po lutej duke bërë kërkesë, dhe një fëmijë i vogël, i cili qëndronte qetësisht duke parë lart dhe nuk mund të mos njihej ajo figurë e vogël trime që tundi pak dorën kur e pa. Duke harruar çdo masë kujdesi, ajo vrapoi tek dera dhe një çast më vonë Mumi ishte në krahët e saj. Ajo do ta kishte mbajtur dhe përqaftuar për një kohë të gjatë por gruaja hyri me forcë përpara. 'Na lër brenda, bija ime,' pëshpëriti ajo me buzë të thara. 'Më lër të shpjegoj dhe pastaj do të iki. Të kam sjellë fëmijën; nuk ka mbetur asnjë njeri për t'u kujdesur për të, por nëse do të na shohin do të na qëllojnë.'

Ajo gati hyri me forcë në shtëpi dhe mbylli derën pas saj. I riu u zhduk.

‘Më jep pak ujë,’ tha Mumi pa frymë. ‘Kam etje.’

Ajo i uli në dhomën e pritjes, ndezi një qiri dhe mori ushqim dhe ujë.

‘Ku është i riu?’ e pyeti. ‘Kush ishte ai dhe a është i sigurt?’

Gruaja tundi kokën. Fytyra e saj ishte çuditërisht e bardhë dhe ajo dukej se merrte frymë me vështirësi.

‘Mendoj se do ta qëllojnë,’ tha ajo thjesht. ‘Ne jetojmë në skajet e kampit dhe kur njerëzit tuaj hynë me dhunë sot në mëngjes dhe filluan të qëllonin, ne u fshehëm pas një shkurreje gjëmbore në korije. Kamali banon në shtëpinë e bashkangjitur dhe ai e dinte shtëpinë tuaj si dhe dashurinë që ke për fëmijën. Ai ka humbur krahun e djathtë dhe është i verbër nga njëri sy dhe nuk mund të luftojë, por ai na tregoi rrugën përmes portokallishtes. Tani ai do të përpiqet të shpëtojë drejt perëndimit por nuk besoj se do t’ia dalë. Njerëzit tuaj do ta qëllojnë. Ata po vrasin pa mëshirë.’

Kamali! Ai kishte ardhur drejt e tek dera, dhe Lamias i lindi papritmas një dëshirë e egër për t’i bërë ballë, ndonëse vështirë të dinte nëse do ta vriste apo ta falte. Ajo doli me vrap me guxim në kopsht. Djali ishte ende atje, duke u mbledhur në hijen e errët të shtyllës së portës, duke mbledhur kurajon për të dalë në ato rrugë vdekjeprurëse.

‘Kamal,’ i tha ajo.

Ai u hodh dhe u kthye, vuri pushkën në gatishmëri dhe gishti i tij preku këmbëzën. Por kur ai pa që ajo ishte e paarmatosur dhe e veshur me rrobën e natës, ai uli pushkën në ijët e tij dhe u përpoq ta mbulonte fytyrën e tij të shkretë plot shenja me dorë. Ai po dridhej i tëri, por nuk kërkoi mëshirë dhe ata qëndruan të pavendosur për disa çaste, që të dy të tërhequr nga emocione kontradiktore, dhe nuk dinin ç’të bënin apo të thoshnin.

Ai e theu heshtjen. ‘Të solla fëmijën,’ murmuriti ai.

‘Po, kështu e shoh. Faleminderit. Çfarë do të bësh tani?’

‘Nuk e di; do të përpiqem të shkoj drejt perëndimit.’

Amini dukej shumë afër saj, jo i ftohtë dhe i vdekur, por duke qeshur ashtu siç kishte qeshur gjithmonë. ‘Nuk ka më rëndësi,’ dukej se thoshte: dhe nëna e saj, e qetë si në jetë; ‘Dashuria, falja; asgjë tjetër nuk ka rëndësi.’ Ajo mori një frymë të thellë.

‘Do një gotë ujë, Kamal?’ e pyeti.

Ai e vështroi sikur të shihte ndonjë fantazmë. Fytyra e tij, ose ajo pjesë që i kishte mbetur, ishte e hirtë.

‘Ujë? Oh po, them se po vdes nga etja. Tërë ditën nuk kishte ujë. Por mos e lër babain tënd të më shohë.’

Ajo i solli ujë dhe ca makarona të ftohta dhe qëndroi ndërsa ai i përpiu. ‘Më mirë të shkosh,’ i tha ajo më në fund. ‘Po fillon të zbardhet përtej detit dhe nëse ata të gjejnë në këtë lagje do të të qëllojnë. Nëse shkon në fund të kopshtit, është një monopati që të çon në rrugën kryesore. Mund t’ia dalësh. Nuk mund të të jap shumë ujë, por ja një gjysmë shishe.’

Ai u kthye për ta parë plotësisht me syrin e tij që shikonte, dhe krenaria e tij e egër luftoi kundër frikës dhe mjerimit të tij. Atëherë, ndërsa u kthye për të ikur, ai pëshpëriti fjalën ‘asmahle’ e cila është fjala e përditshme dhe e zakonshme që do të thotë ‘më fal’.

Dhe Lamia i dha përgjigjen e duhur, ‘msmoh,’ ‘i falur’, dhe u kthye në shtëpi me një zemër të lehtësuar; sepse tani ajo e dinte më në fund që nuk kishte asnjë armik.

Ajo mbylli derën butësisht dhe u kthye me majat e gishtave në dhomën e pritjes. Mumin, i cili kishte pirë shumë dhe ngrënë pak, e kishte zënë një gjumë i thellë me kokën mbi prehrin e gjyshes, dhe Lamia e vështroi nga lart për një gjysmë minute. Ai ishte shumë i dobët dhe i pistë, dhe kaçurrelat e tij të bukura ishin pleksur bashkë me pluhur dhe bar të tharë, dhe sytë ishin të fundosur nga dehidrimi. Por ai ishte i tërë dhe i paplagosur dhe i saji dhe ajo u përkul dhe e puthi butësisht. Pastaj ajo iu drejtua gruas që ishte mbështetur nga muri, duke marrë frymë me vështirësi.

‘Je e sëmurë?’ pyeti Lamia. ‘Do të shtrihesh pak?’

‘Më lër të pushoj pak,’ i tha gruaja me përlulësi, ‘dhe pastaj do të shkoj. Ne ikëm herët në mëngjes kur filloi goditja e madhe. Kur njerëzit tuaj bastisën, dukej sikur me mijëra nga njerëzit tanë u përpoqën të dilnin me vrap. Familje të tëra, burra, gra dhe fëmijë, u qëlluan ndërsa vraponin dhe ranë në grumbuj së bashku. Edhe unë u qëllova, por nuk vdiqa dhe Kamali, i cili banon afër nesh, tregoi mirësi ndaj nesh. Ai e donte fëmijën, babai i të cilit u vra në rrethimin para tri javësh, dhe ai na tërhoqi pas një ferre gjëmbore në periferi. Ne pritëm tërë ditën pa ushqim dhe ujë por lavdi Zotit kishte pak hije. Kur erdhi nata ne u kthyem fshehurazi nëpër korijen dhe Kamali më tregoi shtëpinë. Unë ju kam sjellë fëmijën sepse ti e doje dhe këtu ai do të jetë i sigurt. Unë... unë për pak do të shkoj tek Krijuesi im. Nuk ka rëndësi nëse të krishterët më qëllojnë, sepse mendoj se po vdes.’

Historia e saj ishte ndërprerë nga shpërthime kollitjeje plot dhimbje. Tani ajo drejtoi gishtin lart dhe u përpoq të ngrihej, por ra përsëri e rraskapitur.

‘Mund të rrish këtu,’ i tha Lamia. ‘Askush nuk ka pse ta dijë. Ku është plaga jote?’

Gruaja tregoi anën e saj dhe hoqi rrobat. Vendi ishte i ngurtë me gjak të mpirë dhe midis brinjëve të saj ishte një plagë e shëmtuar e kaltër. Plumbi pothuaj sigurisht ia kishte shpuar mushkërinë dhe ishte pothuaj e pamundur të merrej një doktor me nxitim në këtë pikë. Lamia nuk ia kishte idenë se çfarë duhej të bënte, por Lela kishte eksperiencë për sëmundjet dhe vuajtjet; ndoshta Lela do të dinte ç’ të bënte.

Iu desh shumë kohë për të zgjuar Lelën dhe një kohë akoma më e gjatë për t’ia shpjeguar situatën por kur ajo e kuptoi, papritur dukej se arriti potencialin e saj të plotë. Plagët nga plumbat ishin të zakonshme në familjen e saj dhe ajo kishte mjekuar djalin e saj në një gjendje të ngjashme me këtë. Lamia pa e habitur, duke ndihmuar nga pak sipas nevojës, ndërsa plaka lau plagën dhe ndërroi rrobat e pista me butësi maksimale, duke murmuritur fjalë ngushëllimi dhe përkëdhelje. ‘Është shumë e çuditshme,’ mendoi Lamia. ‘Lela po ankohej gjithmonë për palestinezët, por supozoj se kjo grua është vetëm një paciente e sëmurë tani, dhe se kombësia nuk ekziston më. Sidoqoftë, është shumë e qartë që “lehja” e Lelës është më e keqe sesa kafshimi i saj.’

Ishte pothuaj më e vështirë t'i shpjegonte të atit përse ata në këtë pikë duhej t'i jepnin strehë një palestinezeje të sëmurë në shtëpinë e tij, por kur ai pa Mumin dhe dëgjoji të gjithë historinë, mblodhi supet dhe pranoi që ajo mund të qëndronte, ndonëse ai e bëri Samin të betohej rreptësisht për ta mbajtur të fshehtë. Radioja shpalli zhurmshëm fitoren e lavdishme dhe bombardimet pushuan ndërsa, në heshtjen e pazakontë, Aisha rrinte duke vdekur, sepse plumbi ishte futur thellë dhe, ndonëse Eliasi kishte shkuar për të kërkuar ndihmë mjekësore, dukej se nuk kishte shumë mundësi që ai do ta gjente para se të ishte shumë vonë.

Lela qëndroi e ulur pranë saj tërë ditën, duke i shërbyer, dhe Lamia lau dhe ushquu Mumin dhe e sollti që të shtrihej në krevatin e saj në mënyrë që ajo ta ndiente pranë vetes, sepse ishte i dobësuar nga dizanteria dhe uria dhe nuk donte të vraponte andej-këtej ose të luante. Temperatura e Aishës po ngrihej dhe, me gjithë mungesën e frymëmarrjes së saj, ethet dukej se ia çliruan gjuhën. Disa herë ajo harroi orën dhe vendin dhe mendoi se ishte prapë në vendin e saj; në Palestinë, si një grua e re e lumtur me prejardhje fisnike, para se Izraelitët ta kishin shkatërruar qytetin dhe pushkatuar burrin e saj në sytë e saj. Ajo kishte ardhur në Liban si refugjate, duke marrë arratinë me fëmijët e saj të vegjël dhe ata ishin rritur në kamp. Por një nga një pushkët i kishin goditur, dhe tani vetëm Mumi kishte mbetur. Por sa herë që e panë sytë e saj, një pamje e thellë kënaqësie u vendos mbi fytyrën e saj.

‘Njerëzit tanë janë pa shtet, të arratisur. Ata nuk kanë vend, dhe bota nuk do të na pranojë. Por ai do të ketë një shtëpi... ai do të duhet... do të ketë një kombësi dhe një vend... ai është yti... do të njohë paqen... Perëndia e ka mëshiruar.’ Ajo murmuriti fjalitë e shkëputura herë-herë, por me kalimin e ditës së mërzitshme ajo u bë gjithnjë e më shumë pa frymë dhe foli më pak. Lela u ul pranë saj, duke i larë fytyrën, duke i dhënë pak ujë, dhe Lamia vinte dhe shkonte. Atë mbrëmje, kur ajo e futi Mumin në krevat, ajo erdhi dhe u ul pranë Aishës në muzg dhe, pas njëfarë kohe mori Biblën e saj dhe lexoi vargjet që sapo i kishte zbuluar; ***unë jam i bindur se as vdekja, as jeta, as engjëjt, as pushtetet, as fuqia dhe as gjërat e tashme as gjërat e ardhshme, as lartësitë, as thellësitë, as ndonjë tjetër krijesë, nuk do të mund të na ndajë nga dashuria e Perëndisë që është në Jezu Krishtin, Zotin tonë.***

Ajo mendoi se Lamia po lexonte nga Kurani, gjë që i pëlqeu asaj. Por ajo fjalë e kuptuar përgjithësisht, që nuk njuh kufij, që ia tejkalon racës dhe ngjyrës dhe që shemb të gjitha pengesat, e arriti. ‘Dashuria e Perëndisë,’ pëshpëriti ajo, ‘dhe fëmija... ti e doje... do ta duash përgjithmonë... me premtë se do ta duash gjithmonë.’ Dhe Lamia premtoi pa asnjë hezitim.

Aisha vdiq shumë herët në mëngjes, sa këndoi gjeli, dhe Lela ishte akoma zgjuar dhe po mbante dorën e saj. Të tjerët e shtëpisë vazhduan të flinin, se nuk ishin mësuar me qetësinë e çuditshme dhe kur u zgjuan ajo ishte gati për t'u varrosur, dhe ajri ishte i rënduar nga vapa. Eliasi dhe Sami dhe nja dy komshinj gërmuan një varr në shpat kodre dhe ata e varrosën me fytyrën drejt lindjes së diellit, ashtu siç do ta donte ajo. Lamia nuk shkoi me ta në varrim. Ajo qëndroi në shtëpi me Lelën dhe Mumin dhe kur i thanë Mumit që gjyshja e tij kishte ikur, cepat e gojës i ranë, sytë e tij u mbushën me lot dhe ai

u shtri për një kohë të gjatë në krahët e Lamias, i qetë dhe me sa dukej duke vështruar kot në hapësirë. Por ai e pranoi, ashtu siç i kishte pranuar të gjitha ndryshimet e tjera dhe dhunën dhe vdekjet e papritura në jetën e tij të shkurtër, dhe para mbrëmjes ai u bë pak më i gjallë. Lela, që ishte gëzuar kaq shumë kur ai kishte ikur, papritur u duk e përkushtuar ndaj tij; por nuk kishte dyshim që ai ishte kthyer si një fëmijë tjetër, i zbutur dhe i nënshtruar dhe çuditërisht i dashur.

Kishte akoma disa gjëra që duheshin bërë, dhe gjuajtjet e paevitueshme vazhduan, por njerëzit filluan të kuptonin që gjithçka po merrte fund. Vapa ishte e madhe, plehrat dhe gërmadhat ende përvëlloheshin dhe qelbeshin, por me kalimin e ditëve uji rrodhi përsëri në çezmat dhe dritat u ndezën në shtëpitë. Vera mbaroi, shegët u poqën, dhe gjethet në vreshtat u kthyen të arta dhe kuqerreme; atëherë ranë shirat e para dhe, gati në një natë, shpatoret mbinë në shpat kodre direkt nga dheu i lyer me gjak dhe i shpuar nga plumbat, edhe shtresa e hollë dhe e gjelbër e rritjes së re ra si një vello mbi fushat. Por beteja të vogla vazhduan pa frenim, shkollat ende ishin të mbyllura, dhe njerëzit qëndruan pranë shtëpive duke pritur për kushedi-se-çfarë. Për shumë, jeta nuk do të fillonte kurrë përsëri vërtet. Dyzet e katër mijë vrasjet sipas llogaritjeve dhe njëqind e tetëdhjetë mijë plagosjet kishin lënë shumë mbresa. Ata mund të rindërtonin shtëpitë e thyera, por zemrat e thyera nuk ndreqen kaq lehtë; dhe ç'ishte më e hidhura, askush nuk dukej se kishte korrur të mira nga çmimi i paguar.

Ishte një ditë e freskët Nëntori, me shirat e parë, kur sirianët, me një forcë paqeruajtëse prej tridhjetë mijë ushtarësh, hynë dhe pushtuan vendin. Në disa qarqe politike kishte zemërim dhe dyshime; në disa të tjera kishte gëzim. Por njeriu i zakonshëm në rrugë, i velur nga tmerri dhe gjakderdhja, i mirëpriti pa pikë turpi. Paqja kishte ardhur, të paktën për një kohë; tani ata mund të flinin qetësisht në krevate dhe mund të bënin vizita tek kushërinjtë e tyre. Dyqanet do të hapeshin, dhe fëmijët do të luanin jashtë.

Eliasi dhe Sami kishin shkuar për të parë festimet, por Lamia u ul tek shkallët në një rreze dielli, duke u përpjekur të kuptonte se çfarë po ndodhte. Mumi solli disa lodra dhe u ngjiti qetësisht në prehrin e saj, duke shtyrë trupin e tij kundrejt saj, duke komunikuar ngrohtësi dhe rritje, dhe trupi i saj ndihej i gjallë dhe plot energji, sikur të ishte gjallëruar nga burime të fshehta. Hani do të vinte, ndoshta sot, dhe ajo mendoi se tani do të martoheshin shumë shpejt. I ati i tij kishte arritur ta ruante biznesin e tij gjatë gjithë kohës së luftës dhe ajo shpresonte që Hani do të mbaronte studimet dhe do të hynte përsëri në spital si student mjekësie, por kjo varej prej tij; Huda do të kthehej në shtëpi dhe jeta do të fillonte përsëri. Fuqia e ripërtëritjes ndihej aq e fortë brenda saj sa që ajo e dinte me siguri që një ditë ajo do t'i lindte fëmijë Hanit, por asnjë fëmijë i saj nuk do të ishte kurrë i dashur më thellësisht sesa bebi i fortë që pushonte në prehrin e saj; jo fryti i barkut të saj, por fryti i ankthit dhe konfliktit të saj, i faljes dhe fitores së saj, dhe për këtë arsye, mrekullisht, pjesë e pandashme e saj përjetësisht.

Rosa dukej shumë pranë, sikur jeta të kishte filluar nga e para, duke kaluar nëpër stinët tek një pranverë e re. Lamia ishte e gëzuar që ajo dhe Hani, jo si prindërit e tyre, e kishin njohur njëri-tjetrin para se të martoheshin. Dashuria e tyre mund të mos lëshonte rrënjë të thella, por do të ishte më e guximshme, më e lehtë për t'u shprehur dhe më kënaqëse

gjatë viteve të para. Ajo ishte gjithashtu e gëzuar në mënyrë të paqartë që ata kishin marrë pjesë së bashku në vuajtjet universale, sepse do të ishin gjithmonë të vetëdijshëm më me dhembshuri për pëllgjet e errëta të frikës dhe të urrejtjes që kishin ardhur mu tek pragu i vendit të shenjtë i shtëpisë së tyre.

Ajo dukej se e shihte shtëpinë e saj si një burim të vogël në shkretërirë. Perëndia ishte burimi i dashurisë, dhe derdhi veten në Krishtin, duke kërkuar të hynte, duke u zbrapsur zakonisht, por aty-këtu duke gjetur një hyrje në një zemër që rrinte hapur ndaj Frymës së Shenjtë. Atëherë dashuria do të derdhej përmes kanaleve të shërbimit të përkushtuar, shtëpive të lumtura dhe fëmijëve të rritur për të vlerësuar tolerancën dhe mirëkuptimin mbi të gjitha pasuritë e tjera. Atëherë kudo që do të vinte lumi, jeta dhe shërimi do të mbinin sërish; bari i gjelbër do të mbulonte varret; kumakët dhe lulet e purpurta kacavjerrëse do të bënin kopshte në krateret e bombave, dhe ujërat e gjalla do të gufonin në shkretëtirë. Rosa kishte të drejtë; dashuria ishte e vetmja rrugë për tek paqja dhe asgjë tjetër nuk kishte rëndësi.

Mumi dihati papritur, u vërtit në prehrin e saj, kapi hundën e saj për ta bërë të shikonte në drejtimin e duhur dhe tregoi me një gisht të pistë.

‘Shiko,’ bërtiti ai, ‘janë dy!’

Ajo u kthye dhe panë së bashku. Dielli kishte shpërthyer përsëri dhe një ylber i madh i dyfishtë varej mbi qytetin e rrënuar. Ishte aq i gjerë, aq i qartë dhe aq i shkëlqyer nga premtimi që mbante, sa që dukej sikur kalonte të gjithë bregdetin nga Tiroja në Tripoli.